

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ

Əlyazması hüququnda

Məmmədov Fuad Fikrət oğlu

(Magistranın A.S.A)

“Azərbaycan milli iqtisadi inkişaf modeli” mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisasın şifri və adı :

İqtisadiyyat

İxtisaslaşma:

İqtisadi nəzəriyyə

Elmi rəhbər :

Babayev Ə. P.

Magistr proqramının rəhbəri:

Babayev Ə. P.

Kafedra müdiri:

Babayev Ə. P.

B A K I - 2 0 1 5

Mündəricat

Giriş.....	s.3-6
Fəsil 1 .Milli iqtisadiyyatın sistem xarakteri.....	s.7-25
1.1 İqtisadi sistem və onun parametrləri	s.7-14
1.2 İqtisadi sistemin milli xarakteri. İqtisadiyyatın müxtəlif mill modelləri ...	s.14-20
1.3 Milli iqtisadiyyatın spesifik amilləri və məqsədləri.....	s.20-26
Fəsil 2 Azərbaycan iqtisadi modelinin formalaşması.....	s.27-72
2.1 Azərbaycan iqtisadiyyatında transformasiya prosesləri	s.27-43
2.2 Dəyişikliklərin strukturu və modelləri.....	s.44-62
2.3 Azərbaycanda mülkiyyətin özəlləşməsinin modelləri və mərhələləri.....	s.62-72
Nəticə və təkliflər.....	s.73-76
İstifadə edilmiş ədəbiyyat.....	s.77-78

Referat

Mövzunun aktuallığı. Son zamanlarda dünya iqtisadiyyatında baş vermiş dərin geosiyasi və sosial-iqtisadi dəyişikliklər milli iqtisadiyyatın inkişaf modeli probleminə marağı artırmışdır. Baş vermiş dəyişikliklər iqtisadiyyatların bazar istiqamətli formalaşmasında köklü islahatlarla da əlaqədardır. Milli model milli təsərrüfatın bütövlüyünü formalaşdıran elementlərin məcmusu olub yerli xüsusiyyətlər sırasında xalqların tarixi ənənələrini, genetik köklərini əks etdirir. Milli iqtisadi inkişaf modeli-iqtisadiyyatın mövcud strukturuna, dünya təcrübəsi və milli ənənələrə əsaslanan, milli iqtisadiyyatın sabit, dinamik inkişafını, təkrar istehsalı təmin edən modeldir. İqtisadiyyatın milli modelinin mühüm cəhəti onun xüsusiyyətlərinin, başqa sözlə desək, özünəməxsusluğunun səciyyələndirməsidir. Müasir bazar iqtisadiyyatının milli modelləri bazar mexanizmi və dövlət tənzimlənməsinin, xüsusi sahibkarlıq və sosial təminatların sintezinin milli əmsalları fərqləndirilən modellərdir. Əsas meyarlardan çıxış edərək bazar iqtisadiyyatının bir sıra səciyyəvi modelləri (liberal, sosial yönümlü bazar təsərrüfatı, sosial demokratik, tənzimlənn kapitalizm və.s) mövcuddur ki, bunlar da ölkə iqtisadiyyatlarının birinin digərindən fərqlənməsini şərtləndirir.

Azərbaycanın inkişaf etmiş ölkələrin iqtisadi modellərinə müraciəti ilkin şəraitin (elmi-texniki baza, iş qüvvəsinin yüksək keyfiyyəti və.s) mövcudluğu, ölkənin dünyanın inkişafının qabaqcıl meyllərinə inteqrasiyasının zəruriliyi ilə şərtləndirilir. Məhz bu cəhətləri nəzərə alaraq Azərbaycan milli iqtisadi inkişaf modelinin formalaşmasında innovativ inkişaf strategiyasının həyata keçirilməsi, elmi - texniki, texnoloji, insan potensialından səmərəli istifadə olunması, iqtisadiyyatın strukturunun modernləşməsi və davamlı inkişafın təmin olunması kimi məsələlər aktualdır.

Tədqiqatın predmet və obyektı . Müasir iqtisadi modellərin təhlili göstərir ki, Azərbaycanda ümumdünya prosesləri ilə uzlaşan, xarici ölkələrin təcrübəsini nəzərə alaraq onları yerli şəraitlə uyğunlaşdıran inkişaf strategiyası formalaşmışdır. Ulu

öndər Heydər Əliyevin böyük uzaqgörənliklə müəyyənləşdirdiyi bu strategiya alman modelinə-sosial yönümlü bazar iqtisadiyyatına daha çox yaxındır. Azərbaycan milli iqtisadi inkişaf modelinin səciyyəvi cəhətlərini xüsusi qeyd etmək olar: Birincisi,həqiqətən Azərbaycanda müxtəlif mülkiyyət və təsərrüfat formalarına əsaslanan qarışıq iqtisadiyyatın formalaşması prosesi gedir və dövlət mülkiyyətinin formalarının səmərəli fəaliyyəti üçün bərabər təsərrüfatçılıq mühiti yaradılmışdır.İkincisi, “standard” bazar iqtisadiyyatı ölkələri ilə müqayisədə Azərbaycanda bu gün iqtisadiyyatın dövlət tərəfindən tənzimlənməsi prosesinin çox güclü olması ,ilk növbədə ,keçid mərhələsinin ilk illərində iqtisadiyyatın böhran vəziyyətindən çıxarılması,iqtisadi artımın təmin edilməsi ,iqtisadiyyatda struktur dəyişikliklərinin həyata keçirilməsi və həm daxili,həm də xarici bazarda rəqabət qabiliyyətli olması üçün əlverişli şərait yaratmışdır.Üçüncü tənzimlənmə nəinki makroiqtisadi səviyyədə,həm də mikroiqtisadi səviyyədə həyata keçirilmişdir.

Dördüncüsü , Azərbaycan milli iqtisadi inkişaf modelinə iqtisadiyyatın yüksək dərəcədə sosialyönümlüyü,xalqımızın mentaliteti ,tarixən ictimai ənənələrin güclü olması, bir çox sosial problemlərin dövlət tərəfindən həll edilməsi xasdır.

Azərbaycan milli iqtisadi inkişaf modeli sosialyönümlü mahiyyət daşıyır. İqtisadi siyasətin sosialyönümlü səciyyə daşması bir tərəfdən insan amilinə ,digər tərəfdən bazar iqtisadiyyatı yolu ilə inkişaf etmiş qabaqcıl dünya dövlətlərinin təcrübəsinə əsaslanır.Eyni zamanda iqtisadiyyatın innovativ inkişafı,modernləşmə strategiyasının həyata keçirilməsi də Azərbaycan milli iqtisadi inkişaf modelində prioritet məsələlərdəndir.Məhz bütün bunlara əsasən deyə bilərik ki,sosial yönümlü iqtisadi sistemin yaradılması, milli iqtisadiyyatın inkişafına təsir edən spesifik amillərin öyrənilməsi və.s aktual məsələlər Azərbaycan milli iqtisadi inkişaf modeli üzrə tədqiqatın predmetini təşkil edir .İqtisadi sistem,insan kapitalı ,iqtisadiyyatın ayrı – ayrı sahələri və.s isə milli iqtisadi inkişaf modeli üzrə tədqiqatın obyektinə aid edilir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Azərbaycan milli iqtisadi inkişaf modeli vahid iqtisadi siyasətin fundamental prinsiplərinə əsaslanır.Ölkəmizin iqtisadi modeli iqtisadi mahiyyətinə görə həm də sosiallığı ilə seçilir.Məhz bunu nəzərə alaraq tədqiq

olunan Azərbaycan milli iqtisadi inkişaf modelinin məqsəd və vəzifələrinə aşağıdakıları aid etmək olar :

- 1).İqtisadi sistem və onun parametrlərinin tədqiq edilməsi
- 2).Milli iqtisadi inkişaf modelinin formalaşmasında mühüm rol oynayan ayrı-ayrı inkişaf modellərinin xüsusiyyətlərinin araşdırılması.
- 3).Milli iqtisadiyyatın inkişafına təsir göstərən spesifik amillərin və məqsədlərin aşkar edilməsi
- 4).İqtisadiyyatdakı transformasiya proseslərinin tədqiq edilməsi və.s

Tədqiqatın informasiya bazası və işlənməsi metodları. İqtisadi sahədə keçid dövrünü uğurla başa vuran Azərbaycan milli iqtisadi inkişaf modelinin elmi-nəzəri əsaslarının işlənməsi üçün ilk növbədə respublikanın son illərdə inamla gerçəkləşdirdiyi sosial iqtisadi islahatları təhlil etmək,əldə olunan nəzəri – təcrübi,fəlsəfi qənaətləri ümumiləşdirmək vacibdir.Son illərdə tədqiqatçılar ,ayrı-ayrı alimlər,iqtisadçılar keyfiyyətə yeni mərhələdə Azərbaycanın milli iqtisadi inkişaf modelinin mahiyyətini açmağa çalışırlar.Tədqiqatın informasiya bazası , faktiki materiallarının əldə edilməsi mənbələri kimi klasik ,neoklassik və digər iqtisadi məktəblərin iqtisadi modellərlə bağlı mülahizələrindən,ayrı-ayrı iqtisadçı alimlərin milli iqtisadi inkişaf modelinə həsr olunmuş elmi məqalələri və.s elmi,ədəbiyyat və bibliografik mənbələrdən istifadə olunmuşdur.

Azərbaycan milli iqtisadi inkişaf modelinin nəzəri-metodoloji əsasını “Sosial yönümlü bazar iqtisadiyyatı” konsepsiyası təşkil edir. Eyni zamanda Azərbaycan milli iqtisadi inkişaf modelinin qurulmasında induktiv,deduktiv ,analiz-sintez və digər iqtisadi metodlardan,statistik qruplaşdırma metodlarından istifadə olunmuşdur.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Azərbaycan milli iqtisadi inkişaf modeli ilə bağlı dissertasiya işində iqtisadi inkişaf modelinin xüsusiyyətləri “sosial-iqtisadi inkişaf modeli” çərçivəsində tədqiq olunmuşdur. Azərbaycan milli iqtisadi inkişaf modelinin əsasında sosial dövlət prinsipləri durur.Bu da iqtisadiyyatın sosial yönümlü

inkışafını,əhalinin sosial rifahının təmin edilməsini ,insan kapitalının inkışaf etdirilməsini nəzərdə tutur.Məhz bu məsələlərdə dissertasiya işində həm nəzərə,həm praktiki yöndən tətqiq olunmuşdur.

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti. Azərbaycan milli iqtisadi inkışaf modeli üzrə tədqiqatlar göstərir ki, bu modelin praktiki əhəmiyyəti dövlətin tənzimləyici rolunun güclü olmasında,mülkiyyət formalarının çoxnövlü olmasında iqtisadi həyatda sosial-mənəvi aspektlərdən istifadə olunmasında innovasiyalı,diversifikasiya olunması və digər aspektlərdə özünü göstərir .Qlobal maliyyə böhranı şəraitində respublikamızın bu prosesə müqavimət göstərməsi dünya dövlətlərində maraqla qarşılanması gerçəkliyi ilə şərtləndirilmişdir.Bu reallığa nəzərən ən müxtəlif iqtisadi mərkəzlər respublikanın davamlı iqtisadi yüksəlişi timsalında XXI əsrin yeni iqtisadi fenomenini görür,Azərbaycan modelinin mahiyyətini öyrənməyə çalışırlar. Bütün bunları nəzərə alaraq Azərbaycan milli iqtisadi inkışaf modelindən qlobal maliyyə böhranının mənfi nəticələrindən əziyyət çəkən ölkələrin praktikasında,eləcə də iqtisadiyyatın ayrı-ayrı sahələri üzrə proqramların qəbul edilməsində istifadə etmək olar.

Giriş

Mövzunun aktuallığı. Son zamanlarda dünya iqtisadiyyatında baş vermiş dərin geosiyasi və sosial-iqtisadi dəyişikliklər milli iqtisadiyyatın inkışaf modeli probleminə marağı artırmışdır.Baş vermiş dəyişikliklər iqtisadiyyatların bazar istiqamətli formalaşmasında köklü islahatlarla da əlaqədardır. Milli model milli təsərrüfatın bütövlüyünü formalaşdıran elementlərin məcmusu olub yerli xüsusiyyətlər sırasında xalqların tarixi ənənələrini ,genetik köklərini əks etdirir.İqtisadiyyatın milli modelinin mühüm cəhəti onun xüsusiyyətlərinin ,başqa sözlə desək,özünəməxsusluğunun səciyyələndirməsidir.Müasir bazar iqtisadiyyatının milli modelləri bazar mexanizmi və dövlət tənzimlənməsinin ,xüsusi sahibkarlıq və sosial

təminatların sintezinin milli əmsalları fərqləndirilən modellərdir. Əsas meyarlardan çıxış edərək bazar iqtisadiyyatının bir sıra səciyyəvi modelləri (liberal, sosial yönümlü bazar təsərrüfatı, sosial demokratik, tənzimlənən kapitalizm və.s) mövcuddur ki, bunlar da ölkə iqtisadiyyatlarının birinin digərindən fərqlənməsini şərtləndirir.

Azərbaycanın inkişaf etmiş ölkələrin iqtisadi modellərinə müraciəti ilkin şəraitin (elmi-texniki baza, iş qüvvəsinin yüksək keyfiyyəti və.s) mövcudluğu, ölkənin dünyanın inkişafının qabaqcıl meyllərinə inteqrasiyasının zəruriliyi ilə şərtləndirilir. Məhz bu cəhətləri nəzərə alaraq Azərbaycan milli iqtisadi inkişaf modelinin formalaşmasında innovativ inkişaf strategiyasının həyata keçirilməsi, elmi - texniki, texnoloji, insan potensialından səmərəli istifadə olunması, iqtisadiyyatın strukturunun modernləşməsi və davamlı inkişafın təmin olunması kimi məsələlər aktualdır.

Tədqiqatın predmet və obyektı . Müasir iqtisadi modellərin təhlili göstərir ki, Azərbaycanda ümumdünya prosesləri ilə uzlaşan, xarici ölkələrin təcrübəsini nəzərə alaraq onları yerli şəraitlə uyğunlaşdıran inkişaf strategiyası formalaşmışdır. Ulu öndər Heydər Əliyevin böyük uzaqgörənliklə müəyyənləşdirdiyi bu strategiya alman modelinə-sosial yönümlü bazar iqtisadiyyatına daha çox yaxındır. Azərbaycan milli iqtisadi inkişaf modelinin səciyyəvi cəhətlərini xüsusi qeyd etmək olar: Birincisi, həqiqətən Azərbaycanda müxtəlif mülkiyyət və təsərrüfat formalarına əsaslanan qarışıq iqtisadiyyatın formalaşması prosesi gedir və dövlət mülkiyyətinin formalarının səmərəli fəaliyyəti üçün bərabər təsərrüfatçılıq mühiti yaradılmışdır. İkincisi, “standard” bazar iqtisadiyyatı ölkələri ilə müqayisədə Azərbaycanda bu gün iqtisadiyyatın dövlət tərəfindən tənzimlənməsi prosesinin çox güclü olması, ilk növbədə, keçid mərhələsinin ilk illərində iqtisadiyyatın böhran vəziyyətindən çıxarılması, iqtisadi artımın təmin edilməsi, iqtisadiyyatda struktur dəyişikliklərinin həyata keçirilməsi və həm daxili, həm də xarici bazarda rəqabət qabiliyyətli olması üçün əlverişli şərait yaratmışdır. Üçüncü tənzimlənmə nəinki makroiqtisadi səviyyədə, həm də mikroiktisadi səviyyədə həyata keçirilmişdir.

Dördüncüsü , Azərbaycan milli iqtisadi inkişaf modelinə iqtisadiyyatın yüksək dərəcədə sosialyönümlüyü,xalqımızın mentaliteti ,tarixən ictimai ənənələrin güclü olması, bir çox sosial problemlərin dövlət tərəfindən həll edilməsi xasdır.

Azərbaycan milli iqtisadi inkişaf modeli sosialyönümlü mahiyyət daşıyır. İqtisadi siyasətin sosialyönümlü səciyyə daşması bir tərəfdən insan amilinə ,digər tərəfdən bazar iqtisadiyyatı yolu ilə inkişaf etmiş qabaqcıl dünya dövlətlərinin təcrübəsinə əsaslanır.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Azərbaycan milli iqtisadi inkişaf modeli vahid iqtisadi siyasətin fundamental prinsiplərinə əsaslanır.Ölkəmizin iqtisadi modeli iqtisadi mahiyyətinə görə həm də sosiallığı ilə seçilir.Məhz bunu nəzərə alaraq tədqiq olunan Azərbaycan milli iqtisadi inkişaf modelinin məqsəd və vəzifələrinə aşağıdakıları aid etmək olar :

- 1).İqtisadi sistem və onun parametrlərinin tədqiq edilməsi
- 2).Milli iqtisadi inkişaf modelinin formalaşmasında mühüm rol oynayan ayrı-ayrı inkişaf modellərinin xüsusiyyətlərinin araşdırılması.
- 3).Milli iqtisadiyyatın inkişafına təsir göstərən spesifik amillərin və məqsədlərin aşkar edilməsi
- 4).İqtisadiyyatdakı transformasiya proseslərinin tədqiq edilməsi və.s

Tədqiqatın informasiya bazası və işlənməsi metodları. İqtisadi sahədə keçid dövrünü uğurla başa vuran Azərbaycan milli iqtisadi inkişaf modelinin elmi-nəzəri əsaslarının işlənməsi üçün ilk növbədə respublikanını son illərdə inamla gerçəkləşdirdiyi sosial iqtisadi islahatları təhlil etmək,əldə olunan nəzəri – təcrübi,fəlsəfi qənaətləri ümumiləşdirmək vacibdir.Son illərdə tədqiqatçılar ,ayrı-ayrı alimlər,iqtisadçılar keyfiyyətcə yeni mərhələdə Azərbaycanın milli iqtisadi inkişaf modelinin mahiyyətini açmağa çalışırlar.Tədqiqatın informasiya bazası ,

faktiki materiallarının əldə edilməsi mənbələri kimi klasik ,neoklassik və digər iqtisadi məktəblərin iqtisadi modellərlə bağlı mülahizələrindən,ayrı-ayrı iqtisadçı alimlərin milli iqtisadi inkişaf modelinə həsr olunmuş elmi məqalələri və.s elmi,ədəbiyyat və biblioqrafik mənbələrdən istifadə olunmuşdur.

Azərbaycan milli iqtisadi inkişaf modelinin nəzəri-metodoloji əsasını “Sosial yönümlü bazar iqtisadiyyatı” konsepsiyası təşkil edir. Eyni zamanda Azərbaycan milli iqtisadi inkişaf modelinin qurulmasında induktiv,deduktiv ,analiz-sintez və digər iqtisadi metodlardan,statistik qruplaşdırma metodlarından istifadə olunmuşdur.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Azərbaycan milli iqtisadi inkişaf modeli ilə bağlı dissertasiya işində iqtisadi inkişaf modelinin xüsusiyyətləri “sosial-iqtisadi inkişaf modeli” çərçivəsində tədqiq olunmuşdur.

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti. Azərbaycan milli iqtisadi inkişaf modeli üzrə tədqiqatlar göstərir ki, bu modelin praktiki əhəmiyyəti dövlətin tənzimləyici rolunun güclü olmasında,mülkiyyət formalarının çoxnövlü olmasında iqtisadi həyatda sosial-mənəvi aspektlərdən istifadə olunmasında innovasiyalı,diversifikasiya olunması və digər aspektlərdə özünü göstərir .Qlobal maliyyə böhranı şəraitində respublikamızın bu prosesə müqavimət göstərməsi dünya dövlətlərində maraqla qarşılanması gerçəkliyi ilə şərtləndirilmişdir.Bu reallığa nəzərən ən müxtəlif iqtisadi mərkəzlər respublikanın davamlı iqtisadi yüksəlişi timsalında XXI əsrin yeni iqtisadi fenomenini görür,Azərbaycan modelinin mahiyyətini öyrənməyə çalışırlar. Bütün bunları nəzərə alaraq Azərbaycan milli iqtisadi inkişaf modelindən qlobal maliyyə böhranının mənfi nəticələrindən əziyyət çəkən ölkələrin praktikasında,eləcə də iqtisadiyyatın ayrı-ayrı sahələri üzrə proqramların qəbul edilməsində istifadə etmək olar.

Dissertasiya işinin strukturu iki fəsildən ibarətdir. Birinci fəsildə milli iqtisadiyyatın sistem xarakterindən bəhs olunur. Buraya iqtisadi sistem və onun parametrləri,iqtisadi sistemin milli xarakteri və iqtisadiyyatın milli inkişaf modelləri,milli iqtisadiyyatın spesifik amilləri və məqsədləri barədə məsələlər nəzərdən keçirilir.

İkinci fəsildə Azərbaycan iqtisadi modelinin formalaşması barədə məsələlər öz əksini tapmışdır. Həmçinin, Azərbaycan iqtisadiyyatında transformasiya prosesləri, iqtisadiyyatdakı dəyişikliklərin strukturu və modelləri nəzərdən keçirilir.

Fəsil 1. Milli iqtisadiyyatın sistem xarakteri

1.1. İqtisadi sistem və onun parametrləri.

İnsan cəmiyyətinin bütün inkişaf mərhələlərində iqtisadi fəaliyyət üçün eyni şərait olma-mışdır. Lakin bir sıra iqtisadi məsələlər ümumi olmuşdur. Bura iqtisadiyyatın təşkili, kimin üçün nə istehsal etməli, nə qədər istehsal etməli kimi məsələlər daxildir. Necə istehsal etmək sualına görə isə dövrlər bir-birindən əsaslı surətdə fərqlənmişdir. Ayrı-ayrı dövrlərdə mövcud olan cəmiyyətlərdə müxtəlif iqtisadi sistemlər mövcud olmuşdur.

Cəmiyyətdə hakim münasibətlər və təşkilat formaları əsasında təşəkkül tapmış iqtisadi proseslərin məcmusuna iqtisadi sistem deyilir. İqtisadi hadisələri, prinsipləri təhlil etməklə bütöv iqtisadi sistem haqqında təsəvvür əldə etmək olar.

Hər hansı bir ölkənin iqtisadi sistemi canlı bir orqanizm kimi aşağıdakıları özündə birləşdirir: təbii və əmək resursları (ehtiyatları), mövcud mülkiyyət formaları, müxtəlif kapital ünsürləri, sahibkarlıq və zəruri idarəetmə sistemi və s.

Heç bir cəmiyyət və onun iqtisadi sistemi hər hansı bir sərvət üzərində mülkiyyət forması, iqtisadi münasibətlər olmadan mümkün deyildir.

İstehsalın müasir texnika ilə silahlanması, müasir texnoloji proses iqtisadi sistemin fəaliyyətində mühüm yer tutur. İqtisadi sistemdə sahibkarlıq fəaliyyəti, idarəetmə sistemi də özünəməxsus rola malikdir.

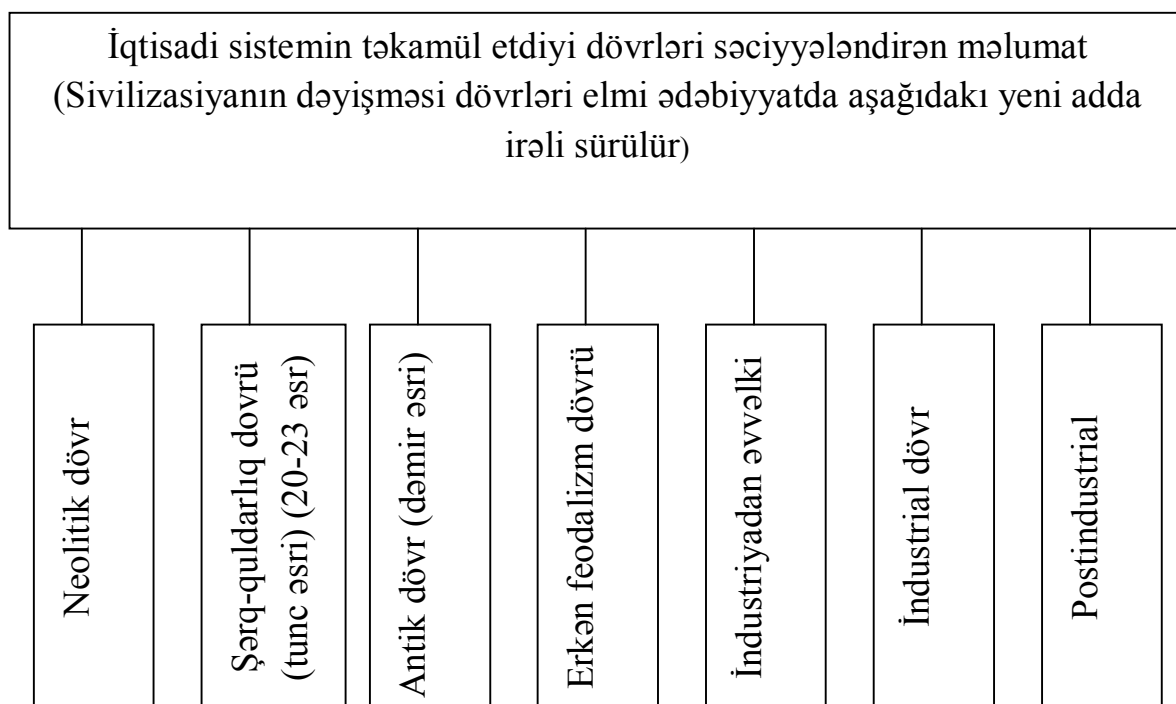
Bəşər tarixində indiyə kimi ənənəvi, bazar, inzibati-amirlik və qarışıq iqtisadi sistemlər fəaliyyət göstərmişdir. Bu və digər sistem daxilində müxtəlif ölkə və regionlarda iqtisadi inkişafın çoxlu modelləri də mövcud olub. Mülkiyyət formaları inkişaf edib dəyişdikcə iqtisadi sistemlər də tədricən dəyişib bir-birini əvəz etmişdir.

İnsan cəmiyyətinin təkamülü ilə ta qədim zamanlardan bu günkü müasir dövrə qədər iqtisadi sistemlər də çox tədriclə dəyişmiş və təkamül yolu ilə biri digərini əvəz etmişdir. Bu proses istehsal (məhsuldar) qüvvələrinin tarixi dövrlər səpgisində irəliləməsi ilə baş vermişdir. Elmi ədəbiyyatda öz ifadəsini tapmış həmin dövrlər, aşağıdakı sxem-cədvəl şəklində verilmişdi

İqtisadi sistemin formalaşmasına iki mühüm amillər qrupu təsir göstərir. Birinci qrupa mövcud mühit, ikinci qrupa isə iqtisadi sistemi təşkil edən elementlərin struktur əlaqələrinin xüsusiyyətləri daxildir. İqtisadi sistemi müəyyən edən və inkişaf etməsinə səbəb olan amillər bir neçə qismə bölünürlər: təbii-iqlim, istehsal-iqtisadi, mənəvi-hüquqi, sosial-mədəni, dini-əxlaqi.

Bu amillər qrupunun əksər hissəsi iqtisadiyyatın inkişaf səviyyəsindən asılı olaraq meydana gəlsə də, hər halda onlar iqtisadi sistemin formalaşmasına fəal təsir

göstərilər. İnsanların əməyə, sərvətə, ne'mət və xidmətlərə olan xüsusiyyətləri, eləcə də, zəruri davranış qaydaları iqtisadi sistemin inkişaf qanunauyğunluqlarını əsaslandırır.

Məhz sosial-mədəni amillər qrupunun fəaliyyətindən asılı olaraq sivilizasiyalı inkişafın iki mühüm və bir-birindən fərqli Qərb və Şərq istiqamətləri meydana gəlmişdir. Bu istiqamətlərin özünəməxsus inkişaf qanunauyğunluqları olsa da bunlar insanların iqtisadi fəaliyyətlərinin təkmilləşdirilməsində özünəməxsus rol oynamışlar. Belə ki, Qərb inkişaf yolu sərbəstliyə, demokratizm prinsiplərinə əsaslanırsa, Şərq yolu ciddi nəzarətə, milli mənafehin üstünlüyünə, dini əqidələrin möhkəmliyinə əsaslanır.

Bütün cəmiyyətlərdə son dərəcədə vacib iqtisadi elementlər olmuşdur. Tələbat, məhdud resurslar, iqtisadi məqsədlər, iqtisadi seçim, istehsal imkanları, istehsal xərcləri, gəlirlərin səviyyəsi, məhsuldar qüvvələr və iqtisadiyyatın təşkil olunması bu elementlər sırasına daxildir. Deməli, bir mənalı olaraq qeyd olunmalıdır ki, bu

elementlər iqtisadi həyatla qarşılıqlı şəkildə fəaliyyət göstərməklə müəyyən parametrlərlə sistem şəklini almış olur. Sistemə daxil olan elementlərin fəaliyyətinə əsasən cəmiyyətlərdə insanların iqtisadi azadlığı, hökmranlığı, köləliyi əmələ gəlmiş, maddi nemətlər və sərvətlərin yaradılmasında və istifadə olunmasındakı yeri müəyyən olunmuşdur. Bu baxımdan istər antik dövr, istərsə də kapitalizmə qədərki dövr üçün, istərsə də müasir təzadlı, sivilizasiyalı dövr üçün olsun, iqtisadi sistemdəki elementlərin fəaliyyətindən asılı olaraq, onların iqtisadi həyatı barədə fikir irəli sürmək olar.

İqtisadi sistem özündə iqtisadi həyatla bağlı olan təbiətin, cəmiyyətin və insan təfəkkürünün qarşılıqlı əlaqə və inkişafından irəli gələn prinsipləri özündə birləşdirir. Bu prinsiplər insanların davranış qaydalarının ümumiləşmiş cəhətlərini xarakterizə edir. İqtisadi sistem iqtisadi hadisələrin, prinsiplərin inkişafının qarşılıqlı əlaqəsini əks etdirir.

İqtisadi sistem başlıca olaraq istehsalın mövcud vəziyyətinə, onun səmərəli fəaliyyət göstərməsinə uyğun gəlməlidir. Belə yanaşma, demək olar ki, bütün iqtisad elmində qəbul olunmuşdur.

İqtisadi sistemə aşağıdakı kimi tərif versək daha düzgün olar.

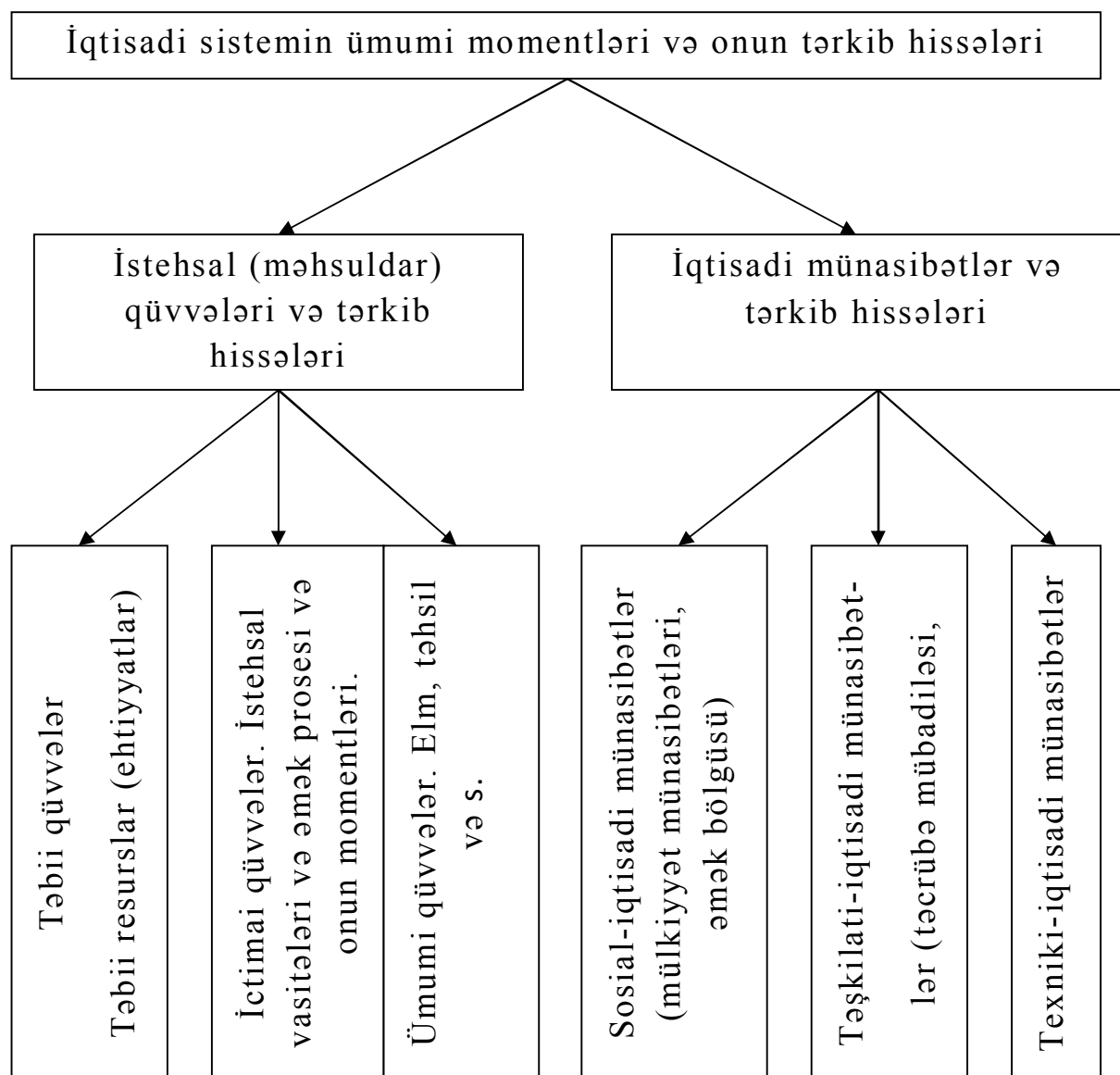
İqtisadi sistem—iqtisadiyyatın başlıca probleminin həllinin təşkili və idarə olunmasına görə, mövcud məhdud resurslardan istifadə olunması səviyyəsinə görə, eləcə də cəmiyyət və onun üzvlərinin tələbatlarının ödənilməsinə

görə, bir-birindən fərqlənən iqtisadi şəraitlərin və amillərin məcmusuna deyilir.¹

Tərifdən aydın olduğu kimi insanlar məhdud və mövcud imkanlar daxilində öz məqsədlərini müəyyən etməli və bu məqsədə çatmaq uğrunda əllərindən gələni etməlidirlər. Bu məhdud imkanlardan məqsədlərinə daha çox uyğun gələn istiqamətləri seçmək qaydalarına görə iqtisadi sistemin formaları bir-birindən fərqlənir.

¹ Babayev Ə. P. , Meybullayev M.X , Vəliyev T.S redaktorluğu ilə İqtisadi nəzəriyyə. Səh.71-72

İqtisadi sistemlərin müxtəlif formalarda olmasına baxmayaraq, onların hamısında ümumi cəhətlər və ya parametrlər də vardır. Bu ümumi cəhətlər və ya parametrlərə ilk növbədə məhsuldar qüvvələr və iqtisadi münasibətlər aid edilir. Məhsuldar qüvvələr dedikdə ilk növbədə istehsal vasitələrini hərəkətə gətirən qüvvələr başa düşülür. İqtisadi münasibətlərə isə sosial-iqtisadi (istehsal, mülkiyyət münasibətləri və əmək bölgüsü) və digər iqtisadi münasibət formaları aid edilir.

İqtisadi sistemin parametrlərinin müəyyən olunmasında texnoloji istehsal üsulu rol oynayır. Bütün iqtisadi sistemlərdə bu ümumi cəhətlər və parametrlər mövcuddur.

İqtisadi sistemin tarixi inkişaf prosesinə uyğun olaraq, ayrı-ayrı mərhələlərdə malik olduğu sərvət və maddi ne'mətlərin istehsalı, bölgüsü və mübadiləsi sahəsindəki iqtisadi münasibətlər, eyni zamanda onların təşkili müxtəlif formalarda həyata keçirilmişdir. Bu baxımdan iqtisadi sistemin bazar, inzibati-amirlik, ənənəvi və qarışıq formalarını qeyd edə bilərik.

XVII əsrdən müxtəlif formalarına, insanların azad iqtisadi təşəbbüsünə, azad rəqabətə əsaslanan iqtisadi sistem fəaliyyətə başlamış və özünü doğrultmuşdur.

Bazar münasibətləri ilə səciyyələnən bu sistemin iki tipi vardır. Onlardan biri əvvəlki azad rəqabətlə müşayiət olunan bazar iqtisadiyyatı, digəri isə inzibati amirlik iqtisadiyyatıdır.

Birinci tip sistem şərti olaraq XVIII əsrdən XX əsrin əvvəlinə qədər fəaliyyət göstərmiş (bunun bir çox üsurları müasir bazar sisteminə də daxildir). Burada fərqli cəhət ondan ibarətdir ki, investisiya ehtiyatları xüsusi mülkiyyətçilərin sərəncamında olmuş, azad rəqabət əsasında mikroiqtisadi fəaliyyət bazar mexanizmi vasitəsilə tənzimlənmişdir. Cəmiyyətin inkişafının bu mərhələsinin başlıca şərti iqtisadi fəaliyyətdə bütün iştirakçıların sərbəst olmasıdır. Nəinki sahibkarlar, hətta muzzdlu işçilər də sərbəst olmuşlar.

İqtisadi tərəqqiyə nail olmaq sahibkarın kapitalının həcmindən asılıdır. Cəmiyyətin başlıca istehsal qüvvəsi olan insan amili bu zaman yeni mərhələyə qalxdı. Muzzdlu və sahibkar bazar münasibətlərində hüquqi cəhətdən bərabər agentlər kimi qarşı-qarşıya dururlar. Sahibkar əmək bazarından istədiyi muzzdlu işçini seçə bildiyi kimi, muzzdlu işçi də bazarda tələbatına uyğun gələn iş ağırtmaqda sərbəst olur. Daha çox mənfəət əldə etmək təbii, əmək və investisiya ehtiyatlarından daha səmərəli istifadə etməyə sövq edir.

Əvvəlki bazar sisteminə nisbətən, müasir bazar iqtisadiyyatı daha elastik vəziyyət yaradır. Bu zaman daxili və xarici şərait dəyişdikcə bazar iqtisadiyyatı təkmilləşir, elmi-texniki tərəqqi geniş miqyas alır, istehsal, sosial və bazar infrastrukturunu inkişaf edir, dövlət milli iqtisadiyyatın inkişafına daha fəal təsir göstərir. Bununla əlaqədar olaraq təsərrüfat mexanizmi, təsərrüfat fəaliyyətinin təşkili forması və təsərrüfat subyektləri arasında iqtisadi əlaqələr nisbətən yeni xarakter alır.

Bazar sisteminin üstünlüyü istehsalın səmərəliliyinin daim yüksəldilməsidir. Bu sistemdə istehsalın maddi-texniki bazası daim yüksəlir, şəxsi və ictimai mənafeələr müəyyən mə'nada birləşir. Bu müsbət cəhətlərlə yanaşı, mənfi cəhətlər də özünü göstərir. Əvvəla, gəlirlərin bölgüsündə qeyri-bərabərlik güclənir. İkincisi, tam məşğulluq və sabit qiymət səviyyəsinə təminat verilmir.

İnzibati-amirlik sistemi keçmiş SSRİ-də, Şərqi Avropa ölkələrində olmuşdur.

İnzibati-amirlik sistemində ədalətdən danışılsa da, praktikada sərt inzibatçılıq ədalətsizliyə gətirib çıxarır və cəmiyyətdə baş verəcək ziddiyyətlərin daha da dərinləşməsinə səbəb olur. Eyni zamanda iqtisadiyyatın idarə olunmasındakı inzibatçılıq təkrar istehsal fazaları arasındakı əlaqəni, mülkiyyət hüququnu tamamilə pozur.

Sabiq İttifaqda bütövlükdə iqtisadiyyata aid edilən problemlər, istər resursların bölgüsü və istifadəsi sahəsində, istərsə də başqa sahələrdəki məsələlər mərkəzləşdirilmiş plan orqanları tərəfindən müəyyənləşdirilirdi.

İqtisadiyyatın idarə olunmasının hədsiz dərəcədə dövlətin əlində cəmləşdirilməsi dövlət aparatının bürokratikləşməsinə gətirib çıxarır. Bürokratik aparat iqtisadiyyatı səmərəli inkişaf etdirmək qabiliyyətinə malik deyil. Çünki, təsərrüfatın idarə edilməsinin mərkəzləşdirilməsi ilə istehsal və satış dövlətin inhisarına keçir. Vahid ictimai mülkiyyət, dövlət inhisarı hökm sürdüyünə görə rəqabət üçün şərait ola bilmir. Rəqabət olmadığına görə texnikanın və texnologiyanın təkmilləşdirilməsinə stimül olmur. Nəticə etibarilə iqtisadiyyat tənəzzülə doğru gedir.

Beləliklə inzibati-amirlik sisteminin mənfi cəhətləri aşağıdakılardır:

1). ictimai mülkiyyət adı altında bütün istehsal vasitələrinin və onun nəticəsinin dövlət mülkiyyətində mərkəzləşdirilməsi; 2) mərkəzləşdirilmiş iqtisadi planlaşdırmanın aparıcı olması; 3). yaradılmış ne'mətlərin bərabərçilik şəklində paylanması isə ədalətsizliyin ən yüksək zirvəsidir. Ədalətsiz cəmiyyət isə uzun sürə bilməz. 4). insanın iqtisadi fəallığının və maddi marağının reallaşması yollarının məhdudlaşdırılması; 5). resursların başlıca olaraq, hərbi sənaye kompleksinin inkişafına yönəldilməsi.

İnzibati-amirlik sisteminin nöqsanı eyni zamanda planın nəyin hesabına olursa olsun yerinə yetirilməsi tələbidir.

İqtisadi sistemlərin bir forması da qarışıq iqtisadi sistemdir. Bu sistem ilk növbədə bazar və inzibati-amirlik sistemlərinin qarışığı kimi çıxış edir.

Dünyanın bir çox ölkələri qarışıq iqtisadiyyat sisteminə malikdir. Onların bir qismi sərbəst bazar iqtisadiyyatına, digər qismi isə inzibati-amirlik sisteminə çox yaxındır. Qarışıq iqtisadi sistemdə sahibkar iqtisadiyyatına üstünlük və təminat verilməsi ölkə iqtisadiyyatını daha çox demokratikləşdirir və gəlirlərin bölgüsündə nisbətən ədalətin təmin olunmasına imkan yaradır

Qarışıq iqtisadi sistemdə resursların bölgüsü də müxtəlif şəkildə həyata keçirilir. Əgər inzibati-amirlik sistemində bölgünü dövlətin mərkəzi plan orqanları həyata keçirirsə, bazar sistemində resursların bölgüsünü xüsusi sahibkarlıq həyata keçirir. Qarışıq iqtisadi sistemdə isə resursların bölgüsündə qarışıq təsərrüfat formaları, yə'ni xüsusi sahibkarlar, dövlət və başqa formalar iştirak edir.

İqtisadi sistemlərin formalarından biri də ənənəvi iqtisadiyyatdır. Ənənəvi iqtisadiyyat dedikdə milli adət və ənənələrə əsaslanaraq iqtisadiyyatın inkişaf etdirilməsi başa düşülür. Bu sistemdə keçmişdən miras qalmış adətlər bəşəri sivilizasiyalardan irəli gələn texniki yeniliklərlə əlaqələndirilir. İqtisadiyyat vərəsəlik prinsipinə tabe edilir. Resursların və gəlirlərin bölgüsü adət və ənənələr qaydasında

aparılır. İqtisadi fəaliyyət milli ən'ənələrə tabe edilir. Bu, indi Afrikanın bəzi ölkələrində mövcuddur. İqtisadiyyatın başlıca məsələləri, ölkənin, tayfa və qəbilə başçılarının göstərdiyi məsləhətlər əsasında həyata keçirilir.

1.2 .İqtisadi sistemin milli xarakteri.İqtisadiyyatın müxtəlif milli modelləri.

İqtisadi sistemin milli xarakteri də mövcuddur. İqtisadi sistemin milli xarakteri dedikdə hər bir ölkənin, xalqın özünəməxsus istehsal münasibətlərinin olması,həmin cəmiyyətdəki məhsuldar qüvvələrinin inkişaf səviyyəsi,əmək bölgüsünün formaları nəzərdə tutulur.

İqtisadi inkişaf modelləri fərqli təsərrüfat mexanizmlərlə idarə olunur. Bu modellərin müxtəlif məzmunu malik olmaları ilə bağlıdır. İqtisadi modeli fəaliyyətə gətirən təsərrüfat mexanizmlərə bunları aid etmək olar: 1) bazar mexanizmi; 2) dövlət tənzimi mexanizmi; 3) inzibati amirlik mexanizmi² Müxtəlif modellərin fəaliyyətində təsərrüfat mexanizmin komponentlərinin (ünsürlərinin) müxtəlif kombinasiyalarından istifadə olunur. Azərbaycanın milli iqtisadiyyatı öz xarakteri etibarı ilə qarışıq iqtisadiyyatdır. Burada müxtəlif mülkiyyət formalarına əsaslanan cürbəcür təsərrüfat formaları fəaliyyət göstərir. Bu sistemdə xüsusi mülkiyyətə əsaslanan xüsusi təsərrüfat forması və dövlət mülkiyyətinə əsaslanan dövlət təsərrüfat forması aparıcı mövqeyə malikdirlər. Azərbaycanın iqtisadi inkişaf modeli müəyyənləşdirilərkən onun iqtisadiyyatının qarışıq xarakterdə olması nəzərə alınmalıdır.

Ümumi iqtisadi inkişaf modelinə uyğun olaraq iqtisadiyyatın hər bir sahəsinin öz modelini formalaşdırılmalıdır, ancaq ayrı-ayrı sahələrin modelləri arasında qarşılıqlı əlaqəni təmin edə bilən plan mexanizmindən istifadə olunmalıdır. Lakin, plan mexanizmi konkret sahələrin nisbi müstəqil fəaliyyətini məhdudlaşdırmamalıdır. Modeldə dövlətin tənzimləyici funksiyası bazar mexanizminin kölgəsində qalmamalı və digər mexanizmlərlə qarşılıqlı əlaqədə daha fəal rol oynamalıdır.

Müstəqilliyin dayanıqlı və əbədi olması hər bir dövlətin iqtisadi potensialından bilavasitə asılıdır. Azərbaycanın 20 illik müstəqillik yolunda nail olduğu inanılmaz

² Babayev Ə.P İqtisadi nəzəriyyə. Bakı 2001. Səh 205-206

iqtisadi nailiyyətlərin milli inkişaf modeli ilə bağlılığı aksiom kimi qəbul edilən həqiqətdir. Məsələn burasındadır ki, istənilən ölkənin iqtisadi inkişaf istiqaməti onun imkanlarına, şəraitinə müvafiq olur və müxtəlif parametrlərə görə başqalarından fərqlənir. Oxşar imkana malik ölkələr isə qarşılıqlı təsir və nümunələr zəminində özlərinə xas iqtisadi inkişaf modelləri müəyyən edirlər. Bu baxımdan iqtisadçı alimlər ayrı-ayrı dünya ölkələrinin inkişafını nəzəri cəhətdən kifayət qədər öyrənilmiş ABŞ, İsveç, Almaniya, Yaponiya, Cənubi Koreya, Malayziya, Çin iqtisadi modellərinə nəzərən təsnifatlaşdırır, özünü qabarıq göstərən xüsusiyyətlərə görə ümumiləşdirmələr aparırlar. Bütün bunlara əsasən deyə bilərik ki, Azərbaycanın müasir iqtisadiyyatı qarışıq iqtisadi sistemdir və iqtisadi inkişaf modeli sistem daxilində “planlı tənzimlənən sosialyönlü bazar iqtisadiyyatı” kimi formalaşmışdır. Azərbaycan milli iqtisadi inkişaf modelinin qurulmasında bir çox dünya ölkələrinin iqtisadi inkişaf modellərindən də istifadə olunmuşdur. İndi isə bu modellərə ayrılıqda nəzər salaq.

Amerikan modeli aşağıdakı cəhətləri ilə səciyyələnir:

- a) xüsusi mülkiyyətin iqtisadiyyatda çəkisinin çox olması və üstün mövqe tutması;
- b) təsərrüfat qanunvericiliyinin bazar subyektlərinin tam sərbəstliyini təmin etməklə onların dövlət tərəfindən ola biləcək təsirindən qorunması³;
- v) dövlət tənzimlənməsinin məhdud xarakter daşması və əsasən makroiqtisadi prosesləri əhatə etməsi;
- q) əhəlinin bir çox zəruri yaşayış problemlərinin həll edilməsində dövlətin təcrid edilməsi;
- d) sosial məqsədlərin həyata keçirilməsinə yönəldilən xərclərin qa-lıq xarakter daşması; onların işsizlərə və həyat səviyyəsi ən aşağı olan təbəqələrə yönəldilməsi;

³ Babayev Ə.P . İqtisadi inkişafdən modernləşməyə doğru. Səh.144-157

e) ümumi milli məhsulda dövlət büdcəsinin xüsusi şəkilinin az olması; sosial məqsədlərə yönəldilən dövlət investisiyalarının və dövlət xərclərinin çəkisinin aşağı olması;

Sosial yönümlü Almaniya modeli bazar iqtisadiyyatı modelinin əsas cəhətləri aşağıdakılardır:

a) çox və ya az dərəcədə dövlət sektorunun olduğu qarışıq iqtisadiyyatın mövcud olması;

b) nəinki makroiqtisadi proseslərin, hətta bazar subyektlərinin fəaliyyətlərinin ayrı-ayrı sahələrinin dövlət tərəfindən tənzimlənməsi;

v) dövlət tərəfindən əhaliyə qeyri-istehsal sahəsindəki xidmətlərin pulsuz göstərilməsi, ailə gəlirlərindən asılı olmayaraq cəmiyyətin bütün üzvlərinin bu xidmətdən istifadə etməsi üçün sosial təminat yaradılması, hər bir vətəndaşa pulsuz təhsil, səhiyyə xidməti alması hüquqlarının həyata keçirilməsinə təminat verilməsi;

q) tənzimlənmənin azad rəqabətin saxlanılmasına, kapitalların olduqca az əllərdə cəmlənməsinin qarşısının alınmasına, yeni təsərrüfat obyektlərinin yaradılmasına yönəldilməsi;

d) işsizlərin sayını minimum həddə çatdırmaqla əhəlinin məşğul-luğunun tənzimlənməsi;

e) ümumi milli məhsulda dövlət büdcəsinin böyük hissəyə malik olması;

j) iqtisadiyyatın büdcə - maliyyə siyasəti ilə deyil, kredit - pul siyasəti vasitəsilə tənzimlənməsi.

Bazarın bu modeli İkinci Dünya müharibəsindən sonra L. Erxard tərəfindən həyata keçirilən iqtisadi islahatlar nəticəsində meydana gəlmiş-dir. Ona görə də bu modeli çox vaxt alman və ya neoliberal model adlandırırlar. Lüdviq Erhard bildirirdi ki, iqtisadiyyat hər cür totalitaristlərin müdaxilələrindən qanunvecilik sistemi ilə

mühafizə olunmalı,dövlət bazarı sivil qaydalarla müdafiə etməli,istehsalçıları sosial populizmdən qorumalıdır.

Bu model hazırkı global maliyyə böhranı şəraitində Almanıyanın iqtisadi müvəzinatının qorunmasında çox mühüm rol oynamışdır.

Sosial- demokratik model - İsveç modeli.

Bu modelin əsas cəhətləri sosial yönümlü bazar iqtisadiyyatı model ilə eynidir. Buna baxmayaraq, bu modelin öz xüsusiyyətləri mövcuddur.

Sosial - demokrat modeli üçün dövlət mülkiyyətinin həddən artıq çox olması xarakterdir. Bazar iqtisadiyyatının bu modeli əsasən İsveçdə öz əksini tapmışdır və ona görə də onu çox vaxt İsveç modeli adlandırırlar. Tarixi inkişafın müxtəlif mərhələlərində bu modelin bir çox cəhətləri digər Skandinav ölkələrində, eləcə də İspaniyada, Portuqaliyada, Yunanıstanda öz əksini tapmışdır. Bazarın İsveç modeli aşağıdakı cəhətlərlə xarakterizə olunur:

- a) əmək münasibətlərinin ümumi milli, ümumi dövlət səviyyəsində tənzimlənməsi
(tarif dərəcələrinin, kollektiv müqavilələrin müəyyən edilməsi);
- b) dövlətin həyata keçirdiyi sosial siyasətin əhalinin gəlirləri üzrə təbəqələşməsinin azaldılmasını təmin etməsi;
- v) ümumi milli məhsulda dövlət büdcəsinin çox olması;
- q) dövlətin məşğulluq siyasəti əsasən işçilərin ixtisaslarının artırılması və yenidən hazırlanması hesabına işsizlərin sayının minimum həddə çatdırmağa yönəldilməsi.

Bu sahədə mövcud olan inkişaf modelləri içərisində Çin modeli mühüm yer tutur. Məhz bu modelin reallaşdırılması sahəsində yer kürəsinin ən böyük dövlətlərindən biri olan Çin qısa bir müddət ərzində iqtisadiyyatın bir sıra göstəriciləri, ilk növbədə isə artım tempi üzrə dünyada qabaqcıl mövqelərə çıxmış, təqribən 1,25 milyarda bərabər olan əhalisini öz ərzaq məhsulları, ən başlıcası isə taxıl məhsulları ilə nəinki

kifayət səviyyədə təmin etmişdir, həm də böyük həcmdə kənd təsərrüfat məhsulu ixrac edən ölkəyə çevrilmişdir.

Çin “iqtisadi möcüzəsi” əslində planlı sosialist iqtisadiyyatı ilə bazar təmayüllü kapitalist iqtisadiyyatının optimal sintezindən irəli gəlir.

Yaponiya modeli. Bu model bazar mexanizmində mümkün qəzaları dövlət müdaxiləsinin dəqiq həcmələrinin müəyyənləşdirilməsi, proq-nozlaşdırma, dövlət və müəssisələrn danışıqlarında koordinasiya və təs-isedici tövsiyyələrin verilməsi yolu ilə həll etməyi məqsədəuyğun hesab edir.

Cənubi koreya modeli də Yapon modelinə çox oxşardır. O, ölkə əhalisinin psixoloji həyat səviyyəsinə, yüksək əmək məhsuldarlığına əsaslanır. Dövlət vacib bir məqsəd kimi ortamüddətli və uzunmüddətli planlardan və məqsədli proqramlardan istifadə etməklə mərkəzləşdirilmiş planlaşdırma siteminin yaradılması işinə rəhbərlik etmişdir⁴. Mahiyyət etibarı ilə Cənubi Koreya iqtisadiyyatı planlı təsərrüfatçılıqla bazar təsərrüfatçılığının çox ahəngdar sürətdə əlaqələndirildiyi bir sistemdir. Cənubi Koreya iqtisadi inkişaf modelinin formalaşmasına təsir edən amillər bunlardır:

- 1).Xarici aləmlə qarşılıqlı təsirə əsaslanan ixrac yönümlü inkişaf strategiyası;
- 2).Hərbi –sənaye kompleksinin saxlanılmasına çəkilən xərclərin az olması və.s

XX əsrin 80-ci illərinin əvvəllərində Asiyanın İslam ölkəsi olan Malayziya da özünəməxsus inkişaf modeli seçmişdir. Bu model ölkənin inkişaf yolunu özünün müəyyənləşdirməsini,beynəxalq maliyyə qurumlarından asılılığın olmamasını, həmçinin iqtisadi inkişafda insan amilinin ön plana çıxarılmasını nəzərdə tutur.Bu modeldə ən mühüm strateji tədbirlərdən biri də seçmə valyuta nəzarətinin həyata keçirilməyə başlanmasıdır.Bu tədbir pul ehtiyatlarının real iqtisadiyyata ayırmağa,faiz dərəcələrini aşağı salmağa imkan vermişdir.

İqtisadi inkişafın Türkiyə modeli sərt bazar qanunlarına əsaslanaraq sahibkarlığa geniş yol verilməsini nəzərdə tutur. Əsas ölkənin mərhum prezidenti T.Özal

⁴ Səmədzadə Z. Çin qlobal dünya iqtisadiyyatında. Səh.69-77

tərəfindən qoyulan bu iqtisadi model “sosial bərabərlik” prinsipini rədd edir. Bu iqtisadi modelin əsas şərtləri bunlardır:

- 1.Azad bazar iqtisadiyyatının genişləndirilməsi;
- 2.Dövlətin iqtisadiyyata müdaxiləsinin minimumlaşdırılması;
3. Modelin nəzəri əsasını monetarizmin təşkil etməsi;
- 4.Dövlət mülkiyyətində əsas strateji sahələrin saxlanılması və inkişaf etdirilməsi;
- 5.Geri qalmış regionlarda yeni istehsal sahələrinin yaradılması;
- 6.Özəl bölmənin inkişafının genişləndirilməsi;
- 7.Planlaşdırma sisteminin qəbul edilməsi;
- 8.”Qapalı iqtisadiyyat”-ın açıq iqtisadiyyata əvəz edilməsi, idxal-ixrac əməliyyatlarının genişləndirilməsi;
- 9.İzafi xərclərin azaldılması.

1.3.Milli iqtisadiyyatın spesifik amilləri və məqsədləri.

İqtisadiyyat bütövlükdə cəmiyyətin, ayrılıqda isə insanın normal həyat fəaliyyəti üçün lazım maddi nemətləri yaradan hələdici sahədir. Yəni insanların birgə və fərdi fəaliyyətinin elə sahəsidir ki, orada yaşayışın zəruri şərtləri yaradılır və istifadə edilir.

Milli iqtisadiyyat beynəlxalq iqtisadiyyatla qarşılıqlı əlaqə və asılıqda olan, ayrı-ayrı ölkələrin inzibati sərhədləri üzrə, təbii-coğrafi, sosial-iqtisadi və texniki-texnoloji fərqlərə görə bölünən müstəqil təsərrüfat sistemidir. Hər bir ölkənin milli iqtisadiyyatı ümumdünya iqtisadiyyatının bir hissəsini təşkil edir.

Hər bir xalq içərisində yaşayıb işlədiyi milli iqtisadiyyatın məzmununu, mahiyyətini, xarakterik cəhətlərini, inkişaf qanunauyğunluqlarını dərinlən bilməlidir

ki, onun formalaşması prosesində fəal iştirak edə bilsin. Bunun üçün ilk növbədə milli iqtisadiyyat haqqında aydın təsəvvürə malik olmaq lazımdır.

Milli iqtisadiyyat müəyyən xalqa, millətə məxsus olub onun mənafeələrini ifadə edən, hüdudları dövlət sərhədləri ilə məhdudlaşan, özünün maddi-texniki əsası, münabətlər sistemi, təsərrüfat mexanizmi və idarəetmə strukturları olan sosial-iqtisadi orqanizmdir. Lakin o, öz mahiyyətinə görə sırf milli ola bilməz və başqa ölkələrdə artıq mövcud olan iqtisadi sistemlərdən birinin modelinə uyğun olmaqla yanaşı özünün spesifikliyi və milli dəyərləri ilə fərqlənir.

Ölkənin milli iqtisadiyyatı da əhalinin mallara və xidmətlərə tələbatı ilə həmçinin tələbatın ödənilməsində iştirak edən milli istehsal resursları arasındakı uyğunsuzluğu aradan qaldırmalıdır. Milli istehsal resursları dedikdə isə ölkə daxilində və xaricində yalnız dövlətə, milli sahibkara məxsus istehsal amillərinin məcmusu başa düşülür. Milli istehsal resursları ilə ölkədə daxili milli məhsul yaradılır. Daxili milli məhsul milli iqtisadiyyatın ümumiləşdirilmiş ilkin makro iqtisadi göstəricisi hesab olunur.

İqtisadiyyatın müstəqil milli əsaslarının yaradılmasında dörd əsas zəruri şərtə: ərazi birliyinə, ərazi əmək ölgüsünə, iqtisadi birliyə, istehsalın kompleks inkişafına əməl olunmalıdır.

Ərazi birliyi hər bir müstəqil dövlətin zəruri atributudur. Ərazisinin bütövlüyü, sərhədlərinin toxunulmazlığı qorunmalı, inzibati-ərazi vahidliyi, müstəqil beynəlxalq subyekt kimi dünya ərazisində yeri müəyyənləşdirilməlidir. Əks halda nəinki milli iqtisadiyyatdan, heç müstəqil dövlətçilikdən belə danışmaq olmaz.

Ərazi əmək bölgüsü ölkənin təbii, coğrafi, iqtisadi və sair potensialına uyğun istehsal resurslarının ərazi üzrə ölüsüdür. Ərazi çərçivəsində müstəqil məhsuldar qüvvələr ya-radıb məqsədə uyğun yerləşdirilməsidir.

İqtisadi birlik daha hələdici amil olub ölkənin ayrı-ayrı əraziləri arasında qarşılıqlı əlaqələrinin interqrasiyasıdır. İqtisadiyyatın bütövlüyü, tamlığı, onun daxilindəki ərazi

əmək bölgələrini əhatə edir. Qarşılıqlı əlaqədə olan hər bir ərazi əmək bölgüsü müəyyən bölgə, inzibati ərazi vahidi kimi milli iqtisadiyyatın ayrılmaz tərkib hissələridir.

Ayrılıqda götürülən hər bir bölgə özünəməxsus iqlimə, təbii ehtuyata, iqtisadi potensiala, tarixi ənənələrə, miqyasa, inkişaf səviyyəsinə mlikdir. Bölgələr iqtisadi cəhətdən bir-birinin eyni, təkrarı deyil və ola da bilməz. Təbii, iqtisadi və əmək ehtiyatlarına əsaslanan ərazi əmək bölgüsünün prinsiplərinə uyğun qurulan rayonlaşma və bölgələşmə milli iqtisadiyyatın formalaşmasını zəruri edir.

İstehsalın kompleks inkişafı tələbi ölkənin iqtisadi birliyindən irəli gəlsə də, hər halda milli iqtisadiyyatın formalaşmasına birbaşa təsir edə bilər. Məhsuldar qüvvələrin inzibati-ərazi vahidi üzrə yerlə təbii iqlim, iqtisadi-sosial zəminə uyğun optimal yerləşdirilməsilə milli iqtisadiyyatın əsaslarını yaratmaq olur. İqtisadiyyatın milli əsaslarını isə milli məhsuldar qüvvələrin fəaliyyəti nəticəsi olan milli istehsal təşkil edir.

Burada ərazidə istehsalın kompleksliyi, bütövlüyü, təkrar istehsalın dövriyyələri, onların mərhələləri və aralarındakı əlaqələrin sıxlığı əsasdır. İstehsal sahələri əlaqələnməli, daxili əlaqələr güclənməli, yerli ehtiyat və imknlardan tam istifadə edilməlidir. Milli iqtisadiyyatın əsasında istehsal-texnoloji və təsərrüfat əlaqələrinin kompleks inkişafı əhəmiyyətli yer tutmalıdır.

İqtisadiyyatın bütövlükdə cəmiyyətin, ayrılıqda isə insanların normal həyat fəaliyyəti üçün zəruri maddi nemətləri yaradan həlledici sahə olduğunu bildik. Yəni hər bir ölkənin iqtisadiyyatı müəyyən inzibati-ərazi vahidi daxilində və xaricində insanların birgə və fərdi fəaliyyətinin ələ sahə məcmusudur ki, orada yaşayıcının maddi şərtləri ya-radılır və istifadə edilir.

Milli iqtisadiyyatın ümumdünya təsərrüfatında oynadığı rol və tutduğu yer ilk növbədə ölkənin iqtisadi inkişaf səviyyəsi, dünya bazarında rəqabət qabiliyyətliliyi ilə yanaşı onun təbii və iqtisadi potensialı həcni ilə də müəyyənləşir.

Ölkənin təbii potensialı dedikdə ərazisində mövcud olan yeraltı və yerüstü sərvətlər, yararlı torpaq sahələri, təbii-iqlim şəraiti və s. nəzərdə tutulur. İqtisadi potensial ölkədə istehsal olunan mallar və xidmətlərin həcmi, strukturu, texniki səviyyəsi, ümumi milli məhsulun tərkibində rəqabət qabiliyyəti, məhsulların xüsusi çəkisi, ölkə daxilində və xaricində yığılmış maddi sərvətlərin kəmiyyəti deməkdir. Ölkənin dünya bazarında rəqabət qabiliyyətliliyi anlayışı altında, onun daxili milli məhsullarının dünya bazarında rəqabət apara bilmək bacarığı başa düşülür. İstər təbii, istərsə də iqtisadi potensialın mövcudluğu onların bilavasitə reallaşması demək deyildir. Başqa sözlə, hər iki potensial hərəkətə gətirilib iqtisadi nəticə verməsə, iqtisadi inkişafın yüksək səviyyəsinə nail olmaq mümkün deyil.

Müstəqil, milli iqtisadi inkişaf yolu ilə gedən ölkələrin təbii, maddi, iqtisadi potensialını və inkişaf səviyyəsini xarakterizə edən ən ümümləşdirici milli iqtisadi göstəricilər aşağıdakılar hesab edilə bilər:

1. Milli sərvət- ölkənin malik olduğu bütün maddi nemətlərin və iqtisadi dövriyyəyə cəlb edilən təbii sərvətlərin məcmusunu özündə birləşdirir. İqtisadi dövriyyəyə cəlb edilməyən, yalnız geoloji ehtiyatlar kimi bəlli olan təbii sərvətlər ölkənin milli sərvətinə daxil deyildir. Milli sərvətin artımında istehsal və elmi-texniki nailiyyətlərin yaratdığı bütün maddi nemətlər və cəlb olunan mövcud təbii sərvətlərin iqtisadi həyatda əhəmiyyətinə görə aşağıdakı hissələrdə olur:

1). Ölkənin əsas və dövriyyə kapitalının tərkibinə ölkədə mövcud olan fəal kəpəllər (maşınlar, avadanlıqlar, qurğular, istehsal binaları və s) və ilkin emala məruz qalan əmək cəsimləri (xammal, materiallar və s) daxildir.

2). İqtisadiyyatda mal ehtiyatlarına, əvvəla, satışa göndərmək məqsədilə istehsal və kommərsiya firmalarının anbarlarında saxlanılan hazır məhsul , ikincisi, fəvqəladə vəziyyətlərdə istifadə üçün, yaxud ola biləcək disproporsiyaları aradan qaldırmaq üçün təyin olunan sığorta ehtiyatları və rezervlər daxildir.

3).Qeyri-istehsal təyinatlı fondlara mənzil fondu,məktəblər, xəstəxanalar, teatr, kino, muzey və s kimi mədəni-məişət əhəmiyyətli fondlar daxildir.

4).Əhalinin şəxsi əmlakına yaşayış evləri, mənzil şəraiyi, məişət cihazları, geyim əşyaları və s. daxildir.

5).Təkrar istehsal prosesinə cəlb edilən təbii nemətlərə kənd təsərrüfatı sahə-ləri, meşələr, sular, faydalı qazıntıların sənaye ehtiyatı, su enerjisi ehtiyatları və s. daxildir.

2.Ümumi milli məhsul- Milli iqtisadiyyatın real vəziyyətini və imkanlarını yalnız bir neçə göstərici bir qədər dəqiq ifadə edə bilir. Bunlardan biri ölkədə mallar və xidmətlərin illik ümumi istehsal həcmidir. Milli iqtisadiyyat səviyyəsində iqtisadi fəaliyyəti əks etdirən ümumi milli məhsul milli hesablar sistemində məsrəfləri "balanslaşdıran" göstərici olmaqla milli müəssi-sələrin harada yerləşməsindən asılı olmayaraq milli iqtisadiyyatın hər iki sahəsində yaradılan məhsul və xidmətlərin bütün həcmnin ümumi dəyərini ifadə edir.

3.Xalis milli məhsul- Xalis milli məhsul istehsalın gedişində kapital istehlakına ayrılan məbləğ çıxılmaqla hesablanır və ÜMM-də öz əksini tapır.Bu göstəricinin köməi ilə ev təsər-rüfatları ,firmalar, hökumətxaricilər də daxil oplmaqla bütövlükdə iqtisadiyyatda is-tehsalın ümumi həcmi hesablanılır.

4.Ümumdaxili məhsul-Ümumdaxili məhsul milli iqtisadiyyatın və milli hesabat sisteminini mühüm gös-təricilərindən biridir.İstər maddi,istərsə də qeyri-maddi istehsal sahələrində milli is-tehsalçıların istehsal fəaliyyətinin son nəticəsini xarakterizə edir,onların son istehlak üçün əmtəə və xidmətlər istehsalı üzrə yaratdığı əlavə dəyərin həcmi ilə ölçülür. Mahiyyətə daxili milli məhsul əlavə edilmiş dəyərdir.Bu məbləğ bütün milli isteh-salçıların yalnız ölkə daxilində milli kapitallara əlavə edilmiş dəyər hissəsini cəmlə-məklə əldə edilir.Burada xaricilərin qoyduqları kapitalların dəyər hissəsi hesaba alın-mır.

Daxili milli məhsuldan istifadə edilməsi mallar və xidmətlərin son istehlakını, milli kapitalın ümumi yığımını, yerli dövriyyə vəsaitləri ehtiyatlarının dəyişməsinə, milli istehsal mallarının və xidmətlərin ixrac və idxal saldosunu özündə birləşdirir.

5.Milli gəlir- Ümumi milli məhsuldan sərf edilən istehsal vəsaitlərinin dəyərini çıxdıqda xalis milli məhsul əldə etmiş oluruq. Öz natural-əşya formasına görə xalis milli məhsul istehsalın genişləndirilməsi, ehtiyatlarının artırılması üçün nəzərdə tutulan, yeni istehsal edilən istehsal vəsaitlərinin və istehlak şeylərinin bütün kütləsindən ibarətdir.

Milli iqtisadiyyatın sağlam şəkildə formalaşmasının mühüm amilləri vardır.Onun bərqərar olması üçün ilkin həlledici şərt dövlətin,millətin siyasi və iqtisadi suverenliyidir.Sağlam milli iqtisadiyyatın təşəkkül tapması üçün dövlət tənzimləmə mexanizminə malik olmalı və onu ardıcıl həyata keçirməlidir. Dövlətin milli iqtisadiyyatın tənzimlənməsində iqtisadi metodlardan,formalardan istifadə edilməsi mühüm rol oynamalıdır. Sağlam milli iqtisadiyyatın bərqərar olması,təşəkkül tapması müxtəlif mülkiyyət formalarının ,xüsusi sahibkarlığın güclü olmasından çox asılıdır. Özəl mülkiyyətsiz istehsalçı sərbəst,azad hüquqa malik ola bilmir. Bu cəhət istehsalçıda xüsusilə güclü stimül yaradır.

Sağlam milli iqtisadiyyatın bərqərar olmasının mühüm şərtlərindən biri kimi səmərəlilik və keyfiyyət onun bütün fəaliyyət sahələrini əhatə etməlidir.O , hər şeydən əvvəl, təbii,iqtisadi və əmək resurslarından səmərəli istifadə olunmasına , dinamik inkişafa, ahəngdar geniş təkrar istehsal tələblərinə ,xalq təsərrüfatının ,xüsusi ilə sənayenin mütərəqqi struktur problemlərinin düzgün həllinə ,maddi dəyərlərin keyfiyyətliliyinə və onun dünya standartlarına yaxınlaşmasına,uyğun gəlməsinə və beləliklə, rəqabət qabiliyyətlərinə və.s cavab verməlidir.

Milli iqtisadiyyatın inkişafına bir sıra spesifik amillər təsir göstərir ki,bunları da iqtisadi,sosial-mədəni,insitusal və.s amillər kimi təsnifləşdirirlər. Milli iqtisadiyyatın iqtisadi amilinə ilk olaraq ölkənin milli bazarının mövcudluğunu aid etmək olar.Milli bazar dedikdə hər şeydən əvvəl ölkənin iqtisadi inkişafını

stimullaşdıran, milli istehsal imkanlarına əsaslanan inkişaf konsepsiyasının olması nəzərdə tutulur. Bununla yanaşı, milli valyutanın mövcudluğunu da iqtisadi amilə aid etmək olar. Milli iqtisadiyyatın sosial-mədəni amillərinə isə ölkənin tarixi, milli mentalitet və.s aid edilir. Milli iqtisadiyyatın insitusal amilləri iqtisadi siyasətin işlənilib hazırlanmasını, iqtisadi proseslərdə dövlətin rolunun müəyyənləşdirilməsini, bazar subyektlərinin hüquqi münasibətlərinin milli iqtisadiyyata xidmət etməsini nəzərdə tutur.

Milli iqtisadiyyatın məqsədlərinə aşağıdakıları aid etmək olar⁵ :

- 1). Sağlam milli iqtisadiyyatın bərqərar olması, ictimai təkrar istehsalın fasiləsizliyinin təmin olunması;
- 2). Müxtəlif mülkiyyət formalarının , xüsusi sahibkarlığın inkişaf etdirilməsi;
- 3). Maddi və qeyri maddi nemətlər istehsal olunan sahələr və müəssisələr arasında koordinasiyanın təmin olunması;
- 4). Milli iqtisadiyyatda iqtisadi dövriyyə prosesinin davam etməsi ilə məhsul və gəlirlərin geniş təkrar istehsalı və maddi, ictimai ehtiyatın yaradılması və.s

⁵ Koşelev S. Milli iqtisadiyyat səh. 114-115

Fəsil 2.Azərbaycan iqtisadi modelinin formalaşması.

2.1.Azərbaycan iqtisadiyyatında transformasiya prosesləri.

Transformasiya sözü latın sözündən (“transformatio”) əmələ gəlmişdir. İngilis dilində “transformation”, rus dilində “transformasiya”, azərbaycan dilinə “çevrilmə”, “dəyişmə” kimi ifadə olunur. Transformasiya anlayışının əsas məzmunu yeni keyfiyyətin əmələ gəlməsindən ibarətdir.

Transformasiya proseslərinə qeyri-xəttilik xasdır, iqtisadi dəyişikliklər hətta fundamental böhran mərhələsindən başlayaraq, müxtəlif istiqamətlərdə, həmçinin mühafizəkar meyllərin bərpası istiqamətlərində də davam edə bilər.

Dinamik bir proses olan transformasiya əslində yeni iqtisadi sistemlə əlaqədar dəyişməni ifadə edir. Bu dəyişmə əvvəlcə iqtisadi struktura müdaxilə ilə başlanır, sonra sistemin digər sahələrinə yayılır.

Məhz buna görə də transformasiya kimi ancaq o sosial-iqtisadi quruluşu qəbul etmək lazımdır ki, burada keyfiyyətcə bir əsas (köhnə), başqa bir (yeni) əsasa çevrilir və

təbii ki, sonuncu da öz əsasında təkrar istehsal olunur. Digər tərəfdən əgər keçid dövrü bir iqtisadi sistemdən digərinə keçid proseslərinin baş verdiyi dövrü əhatə edirsə, transformasiyaya həm keçid dövründəki, həm də sonrakı inkişaf mərhələlərindəki prosesləri də aid etmək olar. Belə ki, bir çox alimlər hətta qloballaşan dünyada baş verən müasir prosesləri də transformasiya prosesləri kimi xarakterizə edirlər.

İqtisadi sistemdə transformasiya prosesləri təkrar istehsal qanununun tələblərinə əsasən həyata keçirilir. Təkrar istehsalın hər tsikli istehsalın effektivliyini artıran ETT tətbiqi ilə müşayiət olunur. İqtisadi sistemin sosial-iqtisadi transformasiyası dövlətin iştirakı olmadan mümkün deyildir. İqtisadi sistemin transformasiyası prosesində dövlət tərəfindən iki istiqamət müəyyən edilməlidir ki, bunlardan birincisi dövlətin funksiyalarının onun potensialı və istehsal imkanlarına uyğunlaşdırılması, digəri isə dövlətin iqtisadi potensialının ictimai insitutların aktivliyinin artırılması ilə möhkəmləndirilməsidir.

Transformasiya prosesi ilə ələqədar Azərbaycan iqtisadiyyatında aşağıdakı mühüm problemlər mövcud olmuşdur :

- qeyri-neft sektorunun kifayət qədər inkişaf etməməsi; Belə ki, qeyri-neft sektorunun inkişafı istiqamətində güclü infrastruktur sisteminin formalaşdırılmaması və bu sahəyə yatırılan investisiyaların xüsusi çəkisinin məcmu investisiyaların strukturundan xeyli aşağı olması nəticə etibarilə bu sahənin inkişafında irəliləyişlərə nail olunmasında problemlər yaradır.

- güclü maliyyə dayaqlarının mövcud olmaması;

- investisiyaların strukturunda daxili mənbədən olan investisiyaların xüsusi çəkisinin az olması; Modernləşdirməyə istiqamətlənmiş investisiya və innovasiya xarakterli siyasət müasir dövrün tələbidir.

- infrastruktur sisteminin tam formalaşmaması və onun müasir tələblərə cavab verməməsi ;

- iqtisadiyyatın sahə və ərazi kəsimləri arasındakı disparitetin mövcudluğu ;
- əhalinin aztəminatlı təbəqələrinin sosial müdafiəsinin təmin edilməsi, gəlirlərin indeksləşdirilməsi və işsizliyin qarşısının alınması ilə bağlı problemlər; Aparılan araşdırmalar göstərir ki, transformasiya iqtisadiyyatından davamlı inkişafa keçid əslində kifayət qədər sosial məqamları ilə də xarakterizə olunur.

Azərbaycan Respublikası 1991-ci ildə dövlət müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra iqtisadi sahədə öz suveren hüquqlarını gerçəkləşdirməyə və müstəqil siyasət aparmağa başlamışdır. Bu siyasətin başlıca istiqamətlərini müxtəlif mülkiyyət formaları əsasında yaradılan iqtisadi sistem, bazar iqtisadiyyatına keçid və dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya təşkil etmişdir.

Müstəqillik dövründən bu günə kimi ölkədə mövcud iqtisadi inkişafı üç əsas mərhələyə ayırmaq olar. Birincisi, 1991-1995-ci illəri əhatə edən iqtisadi xaos və ya tənəzzül dövrü. İkincisi, 1996-2005-ci illəri əhatə edən makroiqtisadi sabitlik və davamlı iqtisadi inkişaf dövrü. 2005-ci ildən başlayan dinamik iqtisadi inkişaf dövrü. Bu dövrdə ölkəmizdə aparılan müstəqil dövlət quruculuğu prosesində iqtisadi islahatların və inkişafın mahiyyət etibarı ilə yeni bir modeli-Azərbaycan modeli yaranmışdır. Azərbaycan iqtisadi inkişaf modelinin xarakterik xüsusiyyəti onun mahiyyət etibarilə sosiallığı ilə seçilməsidir⁶. Yəni bu modeldə azad bazar iqtisadiyyatı ilə yanaşı, əhalinin aztəminatlı qruplarının sosial müdafiəsi, əhali gəlirlərində qeyri bərabərsizliyin aradan qaldırılması, sosial rifahın təmin olunması ilə bağlı məsələlərə də geniş yer verilir.

Müstəqilliyin ilk illəri Azərbaycan üçün ciddi sınaq dövrü olmuşdur. Belə ki, müəssisələr arasında mövcud əlaqələrin pozulması, o dövrdəki siyasi rəhbərliyin səriştəsizliyi, Ermənistanın təcavüzü nəticəsində Azərbaycan ərazisinin 20%-nin işğalı, 1 milyondan çox soydaşımızın doğma yurd-yuvasından didərgin düşməsi, Azərbaycanın iqtisadi, siyasi, informasiya blokadasına alınması ölkənin sosial-iqtisadi həyatında xaosa gətirib çıxarmışdı. Bu dövrün iqtisadi mənzərəsi həmin

⁶ Hacıyev Ş. Azərbaycan iqtisadi inkişafının model identifikasiyası. Səh.114-117

illərin makroiqtisadi göstəricilərində daha aydın görünür. 1991-1994-cü illər ərzində ölkə iqtisadiyyatında ÜDM hər il orta hesabla 16,5% azalmışdı. Ölkə istehsal potensialının demək olar ki, 2/3-ni itirmişdi. Ümumiyyətlə, iqtisadi tənəzzül dövrü adlandırdığımız 1991-1995-ci illərdə aparılmış systemsiz iqtisadi islahatlar aşağıdakı neqativ hallara səbəb oldu: 1) maliyyə-bank sistemi iflic vəziyyətə düşdü; 2). büdcə kəsirinin ÜDM-ə nisbəti 1994-cü ildə 13 faizə çatdı; 3). bütünlüklə büdcə kəsiri Milli Bank tərəfindən maliyyələşdirildi ki, bu da pul kütləsinin həddindən çox artmasına səbəb olmuşdur; 4). 1992-1994-cü illərdə pul emissiyası əhalinin pul gəlirinin 40-45 faizini təşkil etmişdir; 5). 1992-1994-cü illərdə kredit həcmnin ümumi daxili məhsula nisbəti 55-60 faiz təşkil etmişdir; 6). 1994-cü ildə Milli Bankın faiz dərəcələri 250 faizə çatmışdır; 7). 1992-1994-cü illərdə xarici ticarət dövriyyəsinin həcmi 42 faiz azalmışdır. 1991-ci ildən başlayaraq 4 il ərzində əhalinin əmək haqqı üzrə əldə etdiyi real gəlirlərin səviyyəsi 5.7 dəfə azalmışdır. Bu hal iqtisadi tənəzzülü xeyli sürətləndirmiş və bu dövrdə inflyasiya özünün ən yüksək səviyyəsinə - hiper inflyasiya mərhələsinə qədəm qoymuşdur (1994-cü ildə inflyasiya səviyyəsi 1763.5 faiz olmuşdur). Belə ki, istehsalın kəskin şəkildə azalması, siyasi qeyri-sabitlik, müharibə, bazar elementlərinin kortəbii fəaliyyəti kimi iqtisadi proseslər və dövlət xərclərinin, əmək haqqı səviyyəsinin bir neçə dəfə artırılması, maddi vəziyyəti ağır olan sosial təbəqəyə güzəştlər, düşünülməmiş pul-kredit, vergi-büdcə, maliyyə-bank və xarici ticarət siyasəti tədbirləri dövlətin real iqtisadi imkanları ilə uzlaşmadığından inflyasiyanı daha da sürətləndirirdi.

1993- cü ildən etibarən Azərbaycan Respublikasının mərhum Prezidenti, ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin uzaqgörən siyasəti və gərgin fəaliyyəti nəticəsində, ağır ilkin şərtlərə baxmayaraq, 1995- ci ildən başlayaraq ölkəmizin sosial-iqtisadi inkişafı və dünya təsərrüfat sistemində inteqrasiyası sahəsində çox böyük nailiyyətlər əldə olunmuşdur.

1994-cü ildə dünyanın aparıcı neft şirkətləri ilə "Əsrin müqaviləsi"nin imzalandı və bununla da ölkənin enerji təhlükəsizliyinin möhkəm təməli qoyuldu. Bu müqavilə siyasi-iqtisadi və hüquqi baxımdan global əhəmiyyəti ilə bərabər, milli

maraqlarımızın təmin olunması üçün güclü strateji saziş idi . “Əsrin müqaviləsi” ölkəmizin müstəqilliyinin ,iqtisadi bünövrəsinin möhkəmlənməsi və Azərbaycanın dünyada analoqu olmayan tempə davamlı inkişafı üçün zəmin yaratmaqla yanaşı, respublikamızın global layihələrdə iştirakına ,Böyük İpək Yolunun bərpasına və trans-nəqliyyat dəhlizlərinin ölkəmizin ərazisindən keçməsinə zəmin yaratdı.Şişırtmədən demək olar ki, “Əsrin müqaviləsi” yeni neft strategiyasının başlanğıcı oldu. Müqavilənin 1-ci mərhələsinin gerçəkləşməsi gedişində Azəri-Çıraq-Günəşli neft ehtiyatlarının qiymətləndirilməsi üzrə məsələlər uğurla həll edilmişdir.Xəzərdə neftin çıxarılmasında yeni texnologiyalar tətbiq edilmiş və dünya bazarlarına Xəzər neftinin nəqlində yeni sistemlər yaradılmışdır.İştirakçılar bu nəticələrə,5 il ərzində nail oldular.Həmin dövr ərzində investisiya vəsaitlərinin həcmi 2,4 mlrd dollar təşkil etmiş və onlar ilk növbədə istehsal obyektlərinin yaradılmasında istifadə olunmuşdur(boru kəmərləri,platformalar) .Azəri,Çıraq yataqlarının və Xəzər şelfinin Günəşli yatağının dərin sulu hissəsində karbohidrogenlərin birgə mənimsənilməsinə nəzərdə tutan bu layihənin iştirakçılarına aşağıdakı pay % təqdim edilir: ARDNŞ-10,LUKOyl-10, AMOKO-17,Yunokal-8,Penzoyl,BP-17,1,Remko-2,Norveç Statoil-8,56,Itoçu-3,92,Türkiyə TKAO-6,75,Səudiyyə Delta-1,68. Bu saziş Azərbaycanın enerji və iqtisadi təhlükəsizliyinin möhkəmlənməsi,güclü maliyyə ehtiyatlarının formalaşması,iqtisadiyyatın kapital resurslarına olan ehtiyacının ödənilməsi üçün möhkəm əsaslar demək idi.

Bu istiqamətdə həmçinin başqa tədbirlər də həyata keçirildi.Əsrin müqaviləsindən sonra bağlanmış neft müqavilələri,bazar iqtisadiyyatına keçid və sahibkarlığın inkişafı istiqamətində qəbul olunmuş qanunlar və.s normativ hüquqi sənədlər iqtisadiyyatın böhrandan çıxması və bazar iqtisadiyyatına keçiddə mühüm rol oynadı.Nəticədə 1996-1997 ci illərdə iqtisadiyyatın bütün sahələri böhrandan çıxdı,sabitləşdi,kiçik və orta sahibkarlar sinfi formalaşmağa başladı,bütün makroiqtisadi göstəricilərdə artım başlandı.Belə bir faktı qeyd etmək kifayətdir ki,1996-cı ilə nisbətən 1997-ci ildə ÜDM 105,8%,sənaye məhsulu 100,3%,capital qoyuluşu 167,əmtəə dövriyyəsi 114,9% və əmtəə ixracı 123,8% təşkil edirdi.

Yuxarıdan da göründüyü kimi 1997-ci ilə qədər Respublikamızda bazar iqtisadiyyatına keçidin və dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyanın yalnız əsasları yaranmışdır. Sosial-iqtisadi inkişafın 1997-2001 illəri əhatə edən bu mərhələsi iqtisadiyyata dövlətin qısa və orta müddətli proqram xarakterli tənzimləmə müdaxiləsinin başlanması, onun bütün sahələrində, iqtisadiyyatın sürətli inkişaf yoluna çıxması üçün zəmin hazırlanması ilə səciyyələnir.

Bazar iqtisadiyyatının əsaslarını möhkəmlətmək, iqtisadiyyatın əksər sahələrinin davamlı inkişafını təmin etmək, müəssisələrin təsərrüfat fəaliyyətinin mənfəətliliyini imkan daxilində iqtisadi inkişafın ikinci mərhələsinin strateji vəzifələri kimi qarşıya çıxmışdır.

Bu strateji vəzifələri yerinə yetirmək üçün dövlət ilk dəfə olaraq idarəetmənin təşkilati mexanizmi kimi qeyri-neft sektorunun ayrı-ayrı sahələrinin qısa və orta müddətli məqsədli inkişaf proqramlarını hazırlamış və icrasını təmin etmişdir. Bu məqsədlə “ Azərbaycan Respublikasında iqtisadi yüksəliş və struktur yenidən qurması üzrə orta müddətli proqram”, “Dövlət sektoruna investisiya qoyuluşunun orta müddətli proqramı”, “ 2002-2005-ci illərdə turizmi inkişaf etdirmək və turizm ehtiyatlarından səmərəli istifadə etmək proqramı” və digər proqramlar qəbul edilib, sahibkarlığın inkişafına maliyyə-kredit dəstəyi vermək üçün Sahibkarlara Kömək Milli Fondu təşkil olunmuş, Kiçik və Orta Sahibkarlığın inkişafı agentliyi yaradılmışdır və. i. a .

Bu proqramların yerinə yetirilməsi və sahibkarlığın inkişafı ilə bağlı digər çoxsaylı tədbirlərin görülməsi nəticəsində inzibati rayonlar və şəhərlər iqtisadiyyatın sabit sürətlə davamlı inkişafı mərhələsinə daxil olmuş, onların maliyyə imkanları da xeyli artmışdır.

Müstəqilliyini yenidən bərpa etmiş Azərbaycanın dinamik templərlə iqtisadi tərəqqisini özündə ehtiva edən inkişaf strategiyasının hazırlanaraq həyata keçirilməsi yalnız ümummilli lider Heydər Əliyevin xalqın tələbi ilə ikinci dəfə hakimiyyətə qayıdışından sonra mümkün olub. Ulu öndərin hakimiyyətə gəlişi ilə öz həqiqi dövlət

müstəqilliyinə qovuşmuş Azərbaycanın inkişaf strategiyası müəyyən edildi. Bu strateji konsepsiya ölkəmizin potensial imkanları, milli mənafeləri, qlobal iqtisadi meyillər, geosiyasi reallıqlar və bu qəbildən olan digər vacib amillər nəzərə alınmaqla hazırlandı. Ulu öndər ilk növbədə, çoxmülkiyyətli bazar iqtisadiyyatının başlıca tələblərinin təmin olunması istiqamətində siyasi iradə nümayiş etdirdi və iqtisadi transformasiyanın qanunauyğunluqlarını nəzərə alaraq əsaslı islahatlara start verdi. Heydər Əliyev həmin dövrdə müstəqil dövlətin yeni transformasiyaya keçid ilə islahatlar həyata keçirilməsinin olduqca çətin və mürəkkəb olduğunu bildirirdi: “Azərbaycan istiqlalıyyət əldə etdiyi vaxtdan bəri öz həyatını, dövlətini, iqtisadiyyatını, öz milli mənafeələrini əsas tutaraq, demokratiya prinsipləri əsasında qurur. Bu da bütün iqtisadi sistemin ciddi şəkildə yenidən qurulmasını qarşıya bir şərt kimi qoyur. Bununla əlaqədar olaraq Azərbaycan azad iqtisadiyyat, bazar iqtisadiyyatı prinsipləri əsasında yenidənqurma strateqiyasını elan etmişdir və bu yolla gedir. Təbiidir ki, 70 il ərzində başqa sosial-iqtisadi sistem şəraitində yaşamış olan respublika üçün bu yol son dərəcə çətin və mürəkkəbdir. Lakin bununla yanaşı, bu iqtisadiyyatdakı çətinlikləri aradan qaldırmaq, sosial-iqtisadi böhrandan çıxmaq və Azərbaycanı dünya iqtisadi sisteminə qoşmaqdan ötrü iqtisadiyyatın inkişafını beynəlxalq standartlara müvafiq sürətdə təmin etmək üçün yeganə yoldur”. Dünya iqtisadiyyatının başlıca tələblərindən biri iqtisadi transformasiya prosesinin təkamül yolu ilə düşünülmüş və təmkinli olaraq həyata keçirilməsindən ibarətdir. Davamlı və sistemli bir proses olan təkamül yolu bir qayda olaraq iqtisadi münasibətlərin bütün səviyyələrini əhatə edir. Məhz bu mənada təmkinli, uzaqgörən siyasi xətlə paralellik təşkil edən təkamül yolu Azərbaycanda bazar iqtisadiyyatının təməl prinsiplərinə çevrildi.

"Əsrin müqaviləsi"nin bağlanması və qonşu dövlətlərlə münasibətlərin normallaşdırılması bütün diqqəti ölkədə çoxdan yığılıb qalmış və yatmış vulkana bənzəyən daxili sosial-iqtisadi problemlərin həll olunmasına yönəltməyə imkan verdi. Həyat isə bütün kəskinliyi ilə tələb edirdi ki, heç bir ölkənin tarixində rast gəlinmədiyi strateji əhəmiyyətli üç taleyüklü vəzifə eyni zamanda yerinə yetirilsin:

1. Müstəqil, demokratik, hüquqi dövlətin yaradılması və inkişaf etdirilməsi;
2. inzibati-amirlik sistemi ləğv edilərək bazar iqtisadiyyatı prinsiplərinin bərqərar olunması;
3. qapalı sosial-iqtisadi sistemin xaricə açılması və açıq qapı siyasətinin tətbiq edilməsi ilə bərabərhüquqlu dövlət kimi qlobal iqtisadi sistemə integrasiya edilməsi.

Akademik Ramiz Mehdiyevin göstərdiyi kimi: "1993-cü ilin ortalarında, Heydər Əliyev ölkəyə rəhbərliyə qayıtdıqdan sonra milli transformasiyanın dördüncü mərhələsi başlandı - modernləşdirmə mərhələsinə başlamağın əsası qoyuldu. Onun mahiyyəti Azərbaycanın tənzimlənən bazar iqtisadiyyatına keçməsinə və demokratik islahatların həyata keçirilməsinə idi ki, bu da beynəlxalq aləmdə ölkənin dünya siyasətinin subyekti kimi tanınması ilə nəticələndi"⁷.

İqtisadi liberallaşdırma qiymət islahatlarının da radikal şəkildə davam etdirilməsini tələb edirdi. Bununla əlaqədar olaraq 1995-1996-cı illərdə qiymətlərin formalaşması prosesinin inzibati-amirlik sisteminin qalıqlarından azad olunması başa çatdırıldı. Bununla da bazar iqtisadiyyatının əsas prinsiplərindən birinin, yəni qiymətlərin bazarda sərbəst şəkildə tələb və təklif amillərinin qarşılıqlı təsiri altında formalaşması prosesinin başlanması üçün yol açılmış oldu. Bu proses bazar iqtisadiyyatının digər vacib elementi olan valyuta rejiminin sərbəstləşdirilməsi prosesi ilə tamamlandı.

Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə həyata keçirilən qətiyyətli iqtisadi islahatlar az bir zamanda geniş beynəlxalq dəstək aldı. Beynəlxalq Valyuta Fondu və Dünya Bankı Azərbaycanda iqtisadi islahatlar haqqında xüsusi proqram hazırladılar və ölkəmizə maliyyə yardımı göstərdilər. Həmin təşkilatlarla sıx əməkdaşlıq şəraitində hazırlanmış sabitləşdirmə proqramına uyğun olaraq iqtisadiyyatın liberallaşdırılmasına yönələn radikal islahatlar həyata keçirildi. Sərt və çevik pul-kredit, büdcə, vergi, gömrük siyasətinin aparılması, qiymətlərin, xarici iqtisadi fəaliyyətin və valyuta bazarının liberallaşdırılması və xarici kapitalın cəlb olunması

⁷ Mehdiyev R. Müasir Azərbaycan milli ideyanın təəcəssümü kimi.səh 135-138

nəticəsində tezliklə ölkədə makroiqtisadi səviyyədə maliyyə sabitliyinin təmin edilməsinə nail olundu.

Azərbaycanda iqtisadi artım sürəti 1995-ci ildən başlayaraq MDB üzrə orta göstəricidən xeyli yüksək olmuşdur. Ölkənin inkişaf səviyyəsində ciddi kəmiyyət və keyfiyyət dəyişiklikləri baş vermiş və verməkdə davam edir. “Azərbaycan Respublikasında sosial-iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsi tədbirləri haqqında” 24 noyabr 2003-cü il tarixli Prezident Fərmanı Azərbaycanada sosial-iqtisadi inkişafı sürətləndirmək strategiyasını, bu strategiyanı həyata keçirmək üçün hökumətin, maliyyə-kredit-vergi təşkilatlarının və sahibkarlığın birgə fəaliyyətinin təşkili tədbirlərini müəyyən etdi. Bu fərman digər tərəfdən ölkənin məqsədli proqramlarla idarəetmədə təkmilləşdirilmələr aparılmasının mühüm vasitəsi kimi, bir Prezident İlham Əliyevin fəaliyyətinin strateji məqsəd və vəzifələrinin proqramı kimi diqqəti cəlb edir.

«Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı» (2004-2008, 2009-2013) Respublika prezidenti İlham Əliyevin «Azərbaycan Respublikasında sosial-iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsi tədbirləri haqqında» fərmanında qarşıya qoyduğu strateji vəzifələrin yerinə yetirilməsi mənafeyinə uyğun olaraq qəbul edilmişdir. Bu proqram Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafında və proqramlarla idarəetmə təcrübəsində müstəsna yer tutur. Bu proqram öz mahiyyətinə görə iqtisadiyyatın ayrı-ayrı sahələrinin, sahibkarlığın ayrı-ayrı formalarının sahəvi proqramlarla idarə olunmasından ayrı-ayrı regionların və bütövlükdə Respublika iqtisadiyyatının vahid proqramla idarə olunmasına keçiddir. Proqramın hazırlanmasının təşəbbüskarı və icrasının təşkilatçısı, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev özü bu barədə demişdir: “Müasir dövrdə ölkəmizin sürətli inkişafına nail olmaq üçün kifayət qədər geniş proqramlar icra edilir. Bu proqramların içində əlbəttə ki, ən önəmlisi və ən vacibi 2004-cü ildə qəbul edilmiş “Regionların sosial-iqtisadi inkişafı üzrə dövlət proqramı”dır. Bu proqramın qəbul edilməsindən sonra ölkəmizin bölgələri çox sürətlə inkişaf etməyə başlamışdır.”

Heydər Əliyevin “ Yoxsulluğun azaldılması və İqtisadi inkişaf üzrə Dövlət Proqramı” kimi bu proqram da əhalinin ərzaq məhsulları və xidmət sahələriylə təminatındakı çətinliklərin aradan qaldırılmasına, regionlardakı istehsal müəssisələrinin fəaliyyətinin yaxşılaşdırılmasına, məhsul ixrac imkanlarının genişləndirilməsinə yönəldilmişdir. Fərq ondadır ki, burada problem daha geniş miqyasda qoyulmuş və həlli üçün daha geniş miqyaslı təşkilati-iqtisadi tədbirlər müəyyənləşdirilmişdir⁸.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev demişdir: "Ümummilli lider Heydər Əliyevin uzaqgörən siyasəti nəticəsində Azərbaycan beynəlxalq təcriddən çıxdı. Bu gün Azərbaycan beynəlxalq aləmdə çox görkəmli yer tutur, beynəlxalq təşkilatların üzvüdür, onlarda fəal iştirak edir. Bütün dövlətlər tərəfindən tanınır. Azərbaycanın böyük hörməti var. Artıq demək olar ki, regional məsələlərdə Azərbaycanın sözü həlledici sözdür. Azərbaycanın iştirakı olmadan bölgədə heç bir regional layihə keçirilə bilməz. Beləliklə, Azərbaycan region üçün mərkəzə çevrilibdir. Bizim nüfuzumuz artır, gücümüz artır. Bu, bizə imkan verəcək ki, qarşımızda duran bütün məsələləri öz xeyrimizə həll edək. Bütün bunlar Heydər Əliyevin xidmətləridir".

Beləliklə, iqtisadi inkişafın tarixdə analoqu olmayan Azərbaycan modelinin formalaşması və inkişafı nəticəsində uzunmüddətli perspektivdə Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişaf trayektoriyası yüksək dərəcədə perspektivlidir. Belə ki, ölkəmizdə:

1. İnzibati-amirlik sistemi ləğv edilərək bazar iqtisadiyyatı prinsipləri bərqərar olmuşdur;
2. müstəqil, demokratik, hüquqi dövlətin əsasları qoyulmuş və ölkə yüksək inkişaf mərhələsinə daxil olmuşdur;
3. transformasiya prosesi uğurla aparılmış və özünün son mərhələsinə qədəm qoymuşdur;

⁸ Nuriyev Ə. Azərbaycanda iqtisadi inkişaf və modernləşmə siyasətinin konseptual əsasları. Səh. 210-211

4. qapalı sosial-iqtisadi sistem xaricə açılmış və "açıq qapı" siyasətinin tətbiq edilməsi nəticəsində bərabər hüquqlu dövlət kimi qlobal iqtisadi sistemə inteqrasiya prosesi sürətlənmişdir;
5. xarici kapital geniş miqyasda cəlb edilərək, resurs amillərindən intensiv istifadə edilməsinə başlanmışdır;
6. ölkədə yaradılmış yeni imkanlar daxili mənbələrin hərəkətə gətirilməsi, iqtisadiyyatın strukturunun yenidən qurulması, informasiya texnologiyalarının sürətli inkişafı və bütün sahələrdə modernləşdirmə xəttinin həyata keçirilməsi məqsədlərinə xidmət edir və bu sahədə ciddi irəliləyişlər mövcuddur;
7. həyata keçirilən qlobal əhəmiyyətli infrastruktur layihələri Azərbaycanın Avrasiya məkanında mərkəzi nəqliyyat dəhlizinə çevrilməsi üçün geniş imkanlar yaratmışdır;
8. siyasi müstəqillik iqtisadi müstəqilliklə möhkəmləndirilmişdir. Tam müstəqil və balanslaşdırılmış iqtisadi siyasət yeritməklə ölkənin milli təhlükəsizliyini və onun mühüm tərkib hissələri olan iqtisadi təhlükəsizliyini, enerji təhlükəsizliyini və ərzaq təhlükəsizliyini qısa zaman kəsiyində təmin edə bilmişdir;
9. ölkə qısa tarixi dövr ərzində kapital idxal edən ölkədən ixrac edən ölkəyə, təbii qaz idxal edən ölkədən ixrac edən ölkəyə çevrilmiş, bir çox həyati əhəmiyyətli məhsullarla öz ehtiyaclarını təmin edir;⁹
10. ölkənin əlverişli geosiyasi vəziyyətindən məharətlə istifadə edilməsi Azərbaycanın regionda lider dövlətə çevrilməsinə və qabaqcıl dünya dövlətləri arasında mövqeyinin möhkəmləndirilməsinə səbəb olmuşdur.

Sürətli iqtisadi inkişaf Azərbaycanın beynəlxalq aləmdə diqqət mərkəzində olmasını təmin etmişdir. Bütün dünyanı sarsıdan qlobal böhran zamanı ölkəmizdə iqtisadi artım sürətinin 9,3 faiz səviyyəsində olması Azərbaycanın milli iqtisadi inkişaf modelinin, onun perspektivli inkişaf trayektoriyasının uğurlu olduğunu əyani şəkildə bir daha sübut etdi. Mürəkkəb böhran dövründə Azərbaycan modelinin

⁹ Abdüləzimov C. Davamlı iqtisadi inkişaf strategiyasının uğurları. Səh. 72-74

uğurunun sirrini cənab İlham Əliyev özü belə izah edir: a).istehlak qiymətlərinin aşağı salınmasının vacibliyi və inflyasiyaya nəzarət; b).mərkəzi bankların dəstəklənməsi də daxil olmaqla maliyyə monitorinqi, c).kreditlərə və faiz dərəcələrinə nəzarət; d).təkcə neft sektoruna deyil, real iqtisadiyyata daimi sərmayə axınının təmin edilməsi; e).sosial öhdəliklərin qətiyyətlə yerinə yetirilməsinə yönəldilmiş siyasət; f).sənaye müəssisələrinin fəaliyyət istiqamətinin daxili bazara yönəldilməsi; ərzaq təhlükəsizliyi probleminə daimi nəzarət və sair.

Beləliklə, akademik Ramiz Mehdiyevin qeyd etdiyi kimi: "Bu gün biz fəxrlə deyirik ki, Azərbaycan iqtisadiyyatı keçid dövrünü başa çatdırıb bilmişdir. Hazırda bu, liberal, müstəqil, davamlı, öz ehtiyatlarına əsaslanan iqtisadiyyatdır.

1995-ci ilin noyabrında ümumxalq səsverməsi yolu ilə qəbul edilmiş Azərbaycan Konstitusiyasında milli iqtisadi inkişaf modelinin əsas prioritetləri hüquqi kontekstdə göstərilmiş, insanların firavan yaşayışının təmin edilməsi dövlətin ali məqsədi kimi təsbit edilmişdir. Konstitusiyada mülkiyyətin çoxnövçülüüyü, təbii sərvətlərin xalqa məxsusluğu, habelə hər bir vətəndaşın sosial təminat, əmək, azad sahibkarlıq, mülkiyyət, mənzil toxunulmazlığı və s. hüquqları, habelə dövlətin üzərinə götürdüyü iqtisadi öhdəliklər əksini tapmışdır.

Hazırda isə Azərbaycan yeni inkişaf mərhələsinə qədəm qoyur. Bu mərhələnin əsas hədəfi çoxşaxəli, səmərəli və innovasiya yönümlü iqtisadiyyatın formalaşdırılması, əhəlinin rifahının layiqli, qabaqcıl beynəlxalq standartlara uyğun səviyyəyə çatdırılması, təhsilin, elmin, mədəniyyətin inkişafında, ictimai həyatın bütün sahələrində yeni nailiyyətlərin əldə olunmasıdır. Müasir tariximizin 2003-2014-cü illərinin yüksəliş və inkişaf göstəricilərinin davamlılığını təmin etmək bundan sonra da dövlətimizin qarşısında duran ən böyük vəzifədir.

Azərbaycanda iqtisadi inkişafın ikinci və üçüncü mərhələsində alınan qərarların da təsiriylə əldə olunan nəticələr aşağıdakılardır:

1. Ölkə iqtisadiyyatında stabilliyə nail olunması;
2. Ölkənin vacib təbii sərvətlərinin aktiv şəkildə istifadə edilmə strategiyası çərçivəsində böyük uğurlara imza atılması;
3. Torpağın xüsusi mülkiyyətə verilməsi ilə Azərbaycan kəndlərində yeni sosial-iqtisadi şəraitin meydana gəlməsi;
4. İqtisadiyyatın liberallaşması, xarici əlaqələrin inkişaf etməsi və xarici investorların özəlləşdirmə prosesinə cəlb olunması ilə, iqtisadi inkişaf adına əsas, vacib və davamlı mənbənin əldə edilməsi.

Təqdirəlayiq haldır ki, iqtisadi inkişafın ikinci və üçüncü mərhələsində Azərbaycan Respublikasında qeyd edilən modelin gerçəkləşməsinin rəsmi bazası kimi bir çox irimiqyaslı iqtisadi siyasət sənədləri (konsepsiya, strategiya və proqramlar) qəbul olunmuş ("Azərbaycanda Kiçik və Orta Sahibkarlığa Dövlət Yardımı Proqramı (1997-2000-ci illər)", "Azərbaycan Respublikasında kiçik və orta sahibkarlığın inkişafının Dövlət Proqramı (2002-2005-ci illər)", "Azərbaycan Respublikasında maşınqayırma sənayesinin inkişafının Dövlət Proqramı (2002-2005-ci illər)", "Azərbaycan Respublikasında aqrar bölmənin inkişafının Dövlət Proqramı (2002-2006-cı illər)", "Azərbaycan Respublikasının demoqrafik inkişaf konsepsiyası", "Azərbaycan Respublikasında 2002-2005-ci illərdə turizmin inkişafına dair Dövlət Proqramı", "Azərbaycan Respublikasında yoxsulluğun azaldılması və iqtisadi inkişaf üzrə Dövlət Proqramı (2003-2005-ci illər)", "Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı (2004-2008-ci illər)") və digərləri uğurla həyata keçirilmişdir. Eyni zamanda, hal-hazırda "Azərbaycan Respublikasının məşğulluq strategiyası" (2006-2015-ci illər), "Azərbaycan Respublikası regionlarının 2009-2013-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı", "2008-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında yoxsulluğun azaldılması və davamlı inkişaf Dövlət Proqramı", "2008-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında əhalinin ərzaq məhsulları ilə etibarlı təminatına dair Dövlət Proqramı" və digər vacib sənədlər uğurla icra olunur.

Keçid dövrünün başa çatması ilə Respublikamız 2009-2010-cu illərdən başlayaraq sosial-iqtisadi inkişafın yeni dövrünə daxil olmuşdur. Əslində, Azərbaycanın milli inkişaf modelini xarakterizə edən vacib xüsusiyyətlərdən biri iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi siyasətinin uğurla həyata keçirilməsi, xüsusən regional inkişaf və sahibkarlığın yüksəlişi məsələlərinə xüsusi diqqətin yetirilməsidir. Azərbaycanda sahibkarlıq üçün tamamilə azad mühit yaradılıb .

Həyata keçirilmiş məqsədyönlü tədbirlər nəticəsində Azərbaycanda sahibkarlar təbəqəsi formalaşmış, özəl sektorun ölkənin sosial-iqtisadi inkişafında rolu artmışdır. Azərbaycanda kiçik və orta biznesin inkişafının vəzifəsi dövlətin əhəmiyyətli köməyi ilə bir sıra təsərrüfat sahələrinin struktur yenidənqurmasının həyata keçirilməsində və əhəlinin sosial-iqtisadi hüquqlarının müdafiəsində başlıca rolun oynanmasından ibarətdir. Dövlət bu prosesin sosial-iqtisadi tənzimlənməsinin yeganə institutu kimi qalır. Yerlərdə sahibkarlığa dəstək vermək üçün onlara məsləhət xidmətinin, informasiya təminatı , marketinq xidməti və digər xidmətin sistemli və fasiləsiz həyata keçirilməsi məqsədi ilə İqtisadiyyat və Sənaye Nazirliyi yanında regionlarda bölmələri olan Bakı Biznes tədrisi mərkəzi (BBTM) yaradılmışdır.

Transformasiya iqtisadiyyatından davamlı inkişafa keçid istiqamətində dövlətin söyləri daha çox hüquqi və iqtisadi metodlarla reallaşdırılmalıdır. Doğrudur, zəruri hallarda inzibati təsir mexanizmlərinin istifadə edilməsi də istisna olunmur.

Beləliklə transformasiya iqtisadiyyatından davamlı inkişafa keçidlə bağlı dövlətin qarşısında duran ən mühüm vəzifələri iki istiqamətdə təsnifləşdirmək mümkündür. Bunlara, birincisi, daxili sabitliyin və milli iqtisadiyyatın inkişafının davamlılığının təmin edilməsi, ikincisi xarici rəqabətin əlverişsiz təsirlərinin effektiv şəkildə neytrallaşdırılması şamil edilir.

Transformasiya şəraitində Azərbaycanda dövlətin makroiqtisadi siyasətinin işlənilib hazırlanması və reallaşdırılmasının bir sıra xüsusiyyətləri vardır. Müasir şəraitdə sosial-iqtisadi proseslərə dövlət müdaxiləsini şərtləndirən əsas arqumentlərə aşağıdakıları şamil etmək olar:

- reallıqda təsərrüfat subyektləri arasında təkmil rəqabətin mövcud olmaması;
- təsərrüfat subyektlərinin bazar konyunkturunda baş verən dəyişikliklərlə bağlı informasiyaları əldə etmək imkanının olmaması və makroiqtisadi tarazlığın təmin edilməməsi;
- qeyri-istehsal sahələrində gəlirlərin istehsal sahələri ilə müqayisədə aşağı olması səbəbindən gəlirlərin dövlət tərəfindən yenidən bölüşdürülməsinin zəruriliyi;
- xüsusilə keçid dövrünü yaşayan ölkələrdə bazarın bir sıra növmüxtəlifliklərinin və infrastruktur qurumlarının kifayət qədər təkmil şəkildə inkişaf etməməsi;
- iqtisadi münasibətlərin liberallaşdığı şəraitdə xarici amillərin zərərli təsirlərinin neytrallaşdırılması baxımından daxili və beynəlxalq bazarlarda yerli təsərrüfatçılıq qurumlarının maraqlarının müdafiəsi;
- ictimai xidmətlərin, eləcə də müdafiə xidmətlərinin, fundamental elm sahələrinin inkişafı ilə bağlı fəaliyyətin həyata keçirilməsinin zəruriliyi;
- inhisarçılığın qarşısının alınması və azad rəqabət mühitinin stimullaşdırılması.

Hal-hazırkı dövrdə transformasiya prosesi daha çox qloballaşma ilə xarakterizə olunur. Qloballaşma bir çox dövlətlərin qarşısında yeni bazarların aşkarlanması, informasiya və əmtəə axınlarının tezlənməsi, xarici investisiyaların cəlb edilməsi də daxil olmaqla geniş iqtisadi perspektivlər açmışdır. Qloballaşma, vahid dünya bazar sisteminin formalaşmasına səbəb olan əmək məhsuldarlığının artması, yüksək texnologiyaların tətbiqi və ümumdünya kommunikasiya xətlərinin yaranması ilə kifayətlənməmişdir. O, müasir bazarın sərt problemlərini üzə çıxartmış, cəmiyyətin sosial problemlərini kəskinləşdirmiş və ekoloji təhlükəsizliyi qorxu altına qoymuşdur. Qloballaşma sadəcə milli təsərrüfatların bir-biri ilə bağlılığı, dünya iqtisadiyyatının global miqyaslara çatması deyil həmçinin, öz tərkibinə həm beynəlmiləlçiliyi, həm də modernləşməni daxil edən bir prosesdir. Qloballaşma - real prosesdir və onun müasir meylləri daha əvvəlki olan tərəqqi, modernləşmə, sivilizasiyaların yaranması kimi proseslərin davamıdır. Qloballaşma şəraitində inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan

ölkələr arasında fərq daha da artır. İqtisadi qloballaşma şəraitində əsas amillərdən biri və ən birincisi milli iqtisadi asılılığa yol vermədən qarşılıqlı iqtisadi münasibətlərin qurulmasıdır. Məhz bunun üçün əsas vacib şərt məsələnin nəzəri əsaslarını başa düşülməsini tam dərk etmək və təmin etməkdir. Öz-özlüyündə qloballaşma və iqtisadi qloballaşma anlayışı mürəkkəb sistemə malik həm nəzəri bilik sahəsi, həm də təcrübi prosesdir. Bu baxımdan problem həm də kompleks yanaşma tələb edir. Burada nəzərə alınmalıdır ki, prosesin özünü tənzimləməsi amili təbii baş verən inkişafda özünü doğruldur. Son dövrün dünya təcrübəsi göstərir ki, milli iqtisadiyyatların qarşılıqlı iqtisadi əlaqələri sırasında diqqəti daha çox cəlb edən, güclü təsiredici amili sayılan və eyni zamanda həmin əlaqələrə dünyəvi xarakter verən proses qlobal xarakterli xarici iqtisadi fəaliyyətdir. Bu baxımdan qeyd olunan fəaliyyətin səmərəliliyinin yüksəldilməsi yollarını fikrimizcə aşağıdakı kimi formalaşdırmaq məqsədəuyğun olardı:

- a).iqtisadi qloballaşma şəraitində əsas amillərdən biri və ən birincisi milli iqtisadi asılılığa yol vermədən qarşılıqlı iqtisadi münasibətlərin qurulmasıdır;
- b).subsidiya, güzəştli vergi dərəcələri, maliyyə yardımı və s. həvəsləndirici vasitələr tətbiq etməklə ixracat potensialının inkişaf etdirilməsi və onun strukturunun tədricən təkmilləşdirilməsi;
- c).respublikanın xarici iqtisadi əlaqələrinin strukturunda “ixrac sindikatlarının” tətbiq edilməsi;
- d).idxalın struktur çevikliyi və elastikliyi tətbiq olunmaqla onun iqtisadi cəhətdən səmərəli təşkilinə nail olunması;
- e).milli iqtisadiyyatın sabit artımı, texniki modernləşmə və ümumilikdə, səmərəlilik səviyyəsinin yüksəldilməsi məqsədi ilə xarici investisiyaların cəlb edilməsi;
- f).hazır məhsul istehsalı üçün ondan məqsədəuyğun istifadəsi və lisenziyaların satışı vasitəsilə tətbiq olunma sferasının genişləndirilməsi.

Müasir qloballaşma şəraitində Azərbaycan iqtisadiyyatının mövcud vəziyyətinin

təhlili və onun inkişaf strategiyasının prioritetlərinin müəyyənləşdirilməsi istiqamətində aparılan tədqiqat araşdırmaları ilə aşağıdakı nəticələr əldə edilmişdir:

- a). qeyri-neft sektorunun inkişafının prioritet istiqamətləri müəyyənləşdirilmiş və onun strateji inkişafının problemləri ətraflı araşdırılmışdır;
- b). sənayedə istehsal olunan məhsulların rəqabətqabiliyyətliliyinin və keyfiyyət göstəricilərinin artırılması hesabına ölkə iqtisadiyyatının dünya təsərrüfat sistemində integrasiyası məsələləri sistemli tədqiq edilmişdir;
- c). aparılmış hərtərəfli elmi araşdırmaların ümumiləşdirilməsi əsasında ölkə iqtisadiyyatının yaxın gələcəkdə inkişaf konturları və əsas hədəfləri müəyyənləşdirilmişdir;
- d). Azərbaycanın 2020-ci ilədək olan dövrü əhatə edəcək inkişaf konsepsiyasının hazırlanmasında nəzərə alınmalı amillər göstərilmiş, elmi əsaslara söykənən konkret müddəadan irəli sürülmüşdür;
- e). dayanıqlı iqtisadi inkişafın təmini, ölkənin istehsal potensialının gücləndirilməsi, daxili bazarın idxaldan asılılığının aradan qaldırılması, sənaye müəssisələrinin inkişafının prioritet istiqamətləri müəyyən olunmuşdur. İqtisadi nəzəriyyənin inkişafı gedişində müəyyən “standart” üsullar dəsti əmələ gəlmişdir ki, bunlardan istifadə həyata keçirilən sosial-iqtisadi siyasətin konkret məqsədlərinə tabedir. Məhz Azərbaycanın dayanıqlı inkişaf xəttinə keçidi yeni tip, sosial-iqtisadi, ekoloji və demoqrafik indikatorların dinamik tarazlığının qorunub saxlanılmasına, istehsalın yüksək səmərəliliyinə, elmi-texniki sahənin prioritet inkişafına istiqamətlənmiş təsərrüfatın yaradılmasını tələb edir¹⁰.

¹⁰ Yeni dünyada yeniləşən Azərbaycan iqtisadiyyatı. Səh.170-173

Azərbaycanın açıq iqtisadiyyatının formalaşmasının geoiqtisadi səmtlərinin müəyyən edilməsi müstəqillik əldə olunduqdan sonra dövlətin inkişafının mühüm məsələlərindən birinə çevrilmişdir.

Hazırkı dövrdə Azərbaycan dünya iqtisadi sisteminə kifayət qədər integrasiya etmişdir. Buna aydın misal kimi “Əsrin müqaviləsi”- Bakı-Tbilisi-Ceyhan transmilli neft kəmərinə göstərmək olar. Bu enerji dəhlizi çərçivəsində global əməkdaşlığın inkişafı üçün güclü impuls rolunu oynayır. Bundan başqa Bakı-Tbilisi-Ərzurum qaz kəmərinin işlənilməsi və Azərbaycandan Avropaya təbii qazın təchiz edilməsini də göstərmək olar (regionda 200 milyard barrel neft və 640 trilyon kub.fut qaz ehtiyatı qiymətləndirilmişdir, bu da dünya ehtiyatlarının 15 faizini təşkil edir).

Azərbaycanın açıq iqtisadiyyatının səmərəli işləyən modeli özündə iki dialektik və ziddiyyətli, lakin bir-biri ilə qarşılıqlı şərtləşdirilən cəhəti birləşdirir. Bunlar strateji istiqamətlərdir ki, uzunmüddətli prioritetləri və milli inkişafın məqsədini əks etdirir. İkinci, dövlət tənzimlənməsi cəmiyyət və əhəlinin ayrı-ayrı təbəqələri arasında vəsaitin daha da bərabərölçülü paylanmasına yönəldilmişdir və eləcə də vəsaitlərin zamanında paylanması ilə bağlıdır (təhsil, səhiyyə, müxtəlif kateqoriyadan olan insanların və əhəlinin məşğulluğu və sosial müdafiəsi).

Azərbaycan öz inkişafının ikinci dövrünə daxil olduğu vaxt inkişaf etmiş demokratik dövlətlər öz inkişafının yeni-qloballaşma və müasirləşmə,qlobal informasiya cəmiyyətinin inkişaf dövrünə daxil olmuşdur. Deməli, Respublikamız irəliyə doğru inkişafda elə bir strateji xətt seçməlidir ki, demokratik cəmiyyətin öz əsasları üzərində yüksək səviyyədə inkişafı və təkmilləşməsi dövrünə xas olan vəzifələri (qlobal informasiya cəmiyyətinin və insan amilinin rolunun artması dövrünün) tələblərinə uyğun yerinə yetirə bilsin.Azərbaycan bir tərəfdən özünün zəngin təbii resurslarının,kənd təsərrüfatına yararlı torpaq sahələrinin istehsal dövryyəsinə cəlb olunması qeydinə qalmalı, digər tərəfdən iqtisadiyyatını modernləşdirərək onun səmərəliliyinin , məhsulun rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi qeydinə qalmalıdır.

2.2 Dəyişikliklərin strukturu və modelləri.

Struktur dəyişiklikləri sayəsində həyata keçirilən iqtisadi siyasət, hər şeydən əvvəl sahələrarası və sahədaxili dəyişikliklərə təsir edən tədbirlərin məcmusu deməkdir.

Fikrimizcə, iqtisadiyyatın strukturu ictimai istehsal prosesinin müəyyən tarazlığını təmin edən ümumiqtisadi, sahəvi, regional proporsiyaların məcmusunu ifadə edir.

Bazar iqtisadiyyatına keçidin xarakteri, məzmunu, onun sosial nəticələri hər bir ölkənin sosial-iqtisadi inkişafından, islahatların səmərəlilik dərəcəsindən və dövlətin iqtisadiyyatda struktur dəyişikliklərinə təsirinin intensivlik və səmərəli himayəçilik siyasətindən asılı olaraq formalaşır.

Planlı iqtisadiyyatdan bazar iqtisadiyyatına keçidin təcrübəsi göstərir ki, struktur dəyişikliklərinin iki qütb modeli mövcuddur. Onlardan birincisi-Çin üçün xarakterikdir : istehsal, investisiya və ixracın həcmi artır; mütərəqqi texnologiya ilə təchiz edilmiş müasir müəssisələr yaranır; xaricdən iri kapital qoyuluşu axınları baş verir; əhalinin real gəlirlərinin səviyyəsi qalxır. İkinci model üçün mənfi dəyişikliklər xarakterikdir ki, burada istehsalın böhranı xüsusilə böyük əhəmiyyət kəsb edir¹¹.

Bunlarla yanaşı,dəyişikliklərin strukturu üzrə dörd əsas modeli də fərqləndirmək olar :

Birinci model ənənəvi olaraq kontinental və ya alman modeli adlanır. Bu model Almaniyadan başqa ,Avstriyada,Belçikada,Niderlandda qismən də Fransada tətbiq olunur.Kontinental model üçün büdcə vasitəsi ilə ÜDM-in təkrar bölgüsünün yüksək həcmi (50%),işverənlərin hesabına sığorta fondlarının formalaşması,inkişaf etmiş sosial tərəfdaşlıq sitemi,yüksək mə.ğulluğa meylilik səciyyəvidir.

İkinci-ingilis –sakson modelidir və Böyük Britaniya, İrlandiya və Kanadada istifadə olunur. O,ÜDM-in büdcə vasitəsilə bölgüsünün daha aşağı səviyyəsini (40%-dən az),dövlətin məşğulluq siyasətinin passiv səciyyəli olmasını ,sosial xidmətlərin

¹¹ H.Allahverdiyev və b. Milli iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin elementləri. Səh.123-126

göstərilməsində xüsusi ictimai şirkət və təşkilatların xüsusi çəkisinin yüksək olmasını nəzərdə tutur.

Üçüncü model-Aralıq dənizi modelidir və Cənubi Avropa ölkələrində (Yunanıstan,İspaniya və İtaliya) həyata keçirilir.Büdcə vasitəsi ilə bölünən ÜDM-in səviyyəsi burada xeyli fərqlidir(Yunanıstan və İtaliyada 60%-ə qədər,İspaniyada 40%-ə qədər).Sosial siyasət əsasən sosial müdafiəsi zəif olan vətəndaşlara ünvanlanır və ümumi səciyyə daşımır.

Dördüncü model-Skandinav modeli İsveçdə,Danimarkada,Norveçdə və Finlandiyada tətbiq olunur.Skandinav modelində fəal sosial siyasət ,büdcə vasitəsilə təkrar bölünən milli sərvətin həcmnin böyük olması (ÜDM-in 50-60%-i),sosial həmrəylik ideyasının həyata keçirilməsi və sosial siyasətin fəal qabaqlayıcı xarakteri xasdır.

Struktur dəyişiklikləri modellərini xarakterizə edən amillər sırasında, birinci-onların mahiyyətini şərtləndirən institutsional islahatlar, ikincisi-islah texnologiyaları fərqləndirilir.

Planlı iqtisadiyyatdan bazar iqtisadiyyatına keçid zamanı iki prinsipial yanaşma – təkamül yolu və “şok terapiyası” mövcuddur. Təkamül yolu strategiyası dərin ictimai dəyişikliklərlə əlaqədar risklərdən qaçmaq və ölkədə siyasi həmrəyliyi təmin etməyin zəruriliyinə əsaslanır. Belə strategiyanın həyata keçirilməsi təsərrüfatın əsas parametrlərini-qiymət, tələb və gəlirlərin səviyyəsini stabil vəziyyətdə saxlamağa imkan verir. Bu müəssisələrə yeni şəraitə uyğunlaşmağa, dövlətə isə-əsas diqqəti islahatlara yönəltməyə kömək edir.

“Şok terapiyası” yolu ilə ilk öncə Şərqi Avropa ölkələri getmişlər. Bu yolun seçilməsinin mahiyyəti bazar iqtisadiyyatına keçid müddətini minimallaşdırmaqla yanaşı, eyni zamanda onun siyasi dönməzliyinə nail olmaq cəhdi bəzən keçid böhranı adlanan dərin ümumtəsərrüfat böhranına səbəb olan iqtisadiyyatda kəskin qeyri-sabitliyə səbəb olur.

Son dövrlər isə dəyişikliklərin strukturu üzrə Azərbaycan milli inkişaf modelinin formalaşması ilə bağlı müzakirələr də başlanmışdır. Azərbaycanın irsən keçmiş iqtisadi vəziyyəti ondan ibarət idi ki, o uzun müddət kommunist imperiyası - SSRİ-nin tərkibində olduqdan sonra iqtisadi və siyasi müstəqillik əldə etmişdir. Lakin suverenlik əldə etdikdən sonra Azərbaycan öz iqtisadi və sosial-siyasi problemləri ilə qarşı-qarşıya durmuşdur. Ölkə demək olar ki, sıfırdan başlayaraq öz dövlət quruluşunu yaratmalı, özünün iqtisadi və sosial siyasətini işləyib hazırlamalı olmuşdur. Azərbaycanın iqtisadi və sosial inkişafının perspektiv istiqamətlərinin əsasını məhz bu gün aparılan bazar iqtisadiyyatının təşəkkülünü təmin edən və idarəetmə fəaliyyətini təkmilləşdirən idarəetmə strukturunun təkmilləşdirilməsi təşkil edir.

Müasir Azərbaycan Respublikasında struktur dəyişiklikləri işləməyən müəssisələrin yenidən qurulması, bazar tələbatına uyğun səmərəli istehsal siyasəti yeritməklə yeni iş yerlərinin açılması, əmək haqqının artımı və rəqabət mühiti yaratmaqla təşəbbüskarlığı təmin edən sosial nəticələrin dinamikasındır. Struktur islahatlar Azərbaycan iqtisadiyyatının strateji məhsulları, onun iqtisadi potensialının iqtisadi dövrüyyəyə cəlb edilməsi üçün və sahələrarası nisbətlərin və neft sektoru ilə yanaşı kənd təsərrüfatının, sosial infrastrukturun və emal sənayesinin səmərəli əlaqələndirilməsi üçün böyük əhəmiyyət kəsb edir və son illərdə iqtisadi artımın dinamik artımı, investisiya axının stimullaşdırılmasına şərait yaradılması, inflyasiyanın sabitləşməsi, ixracat yönü istehsal potensialının formalaşdırılması və ardıcıl sosial siyasətin aparılması şəraiti struktur dəyişmələrinin əlverişli mühitini yaradır. Ali məqsədin seçilməsi ölkə iqtisadiyyatının sahə, ərazi, təsərrüfat quruluşunun məhz həmin məqsədə çatma yolunu qiymətləndirməklə və həmin tədbirlərin imkanlarını nəzərə almaqla əsaslandırılması struktur dəyişikliklərinin metodoloji əsasını təşkil edir və struktur dəyişiklikləri dinamizmi, ixtisaslaşma və kompleksləşmə, əməyə qənaət və məsrəflər, effekt modeli baxımından qiymətləndirilir.

Yeni iqtisadi sistemə keçid mərhələsində müstəqillik əldə edən respublikamız üçün struktur siyasətinin, islahatların özünəməxsus modeli mövcuddur. Dəyişikliklərin strukturunun Azərbaycan modelində dövlətin sosial yönümlü siyasəti ilə azad bazar iqtisadiyyatının tələbləri arasında ziddiyyət müşahidə olunmur. Konstitusiyanın 15-ci maddəsinin II hissəsinə edilən "sosial yönümlü" sözləri də bu baxımdan nəzəri cəlb edir. Bu dəyişikliyə görə, "Azərbaycan dövləti bazar münasibətləri əsasında "sosial yönümlü" iqtisadiyyatın inkişafına şərait yaradır, azad sahibkarlığa təminat verir, iqtisadi münasibətlərdə inhisarçılığa və haqsız rəqabətə yol vermir". Bu sahədə ilk növbədə daxili resurslara əsaslanan və sosial yönümlü islahatlar məqsədə çatmaq üçün aparılan islahatlar daha realdır. Neft-energetika resurslarının, kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı, ixracı və istehlakı kimi əsas struktur əmələ gətirən sahələrin inkişafı əhalinin məşğulluğunun təmin edilməsində, ən səmərəli yoldur.

Bu gün müstəqillik əldə etmiş respublikamızda struktur investisiya siyasəti ictimai iqtisadi və siyasi problemlərin təsiri altında formalaşır və struktur siyasətinin başlıca istiqaməti respublikada resursların emalı mərhələsini dərinləşdirməyə imkan verən sahələrin inkişafı ilə bağlıdır. Investisiya avans edilmiş kapitaldır və investisiyanın uzunmüddətli məqsədlər üçün qoyulması iqtisadiyyatın sahə quruluşuna təsir edir. Struktur dəyişmələr üçün qoyulan investisiya həmin dövr üçün yeni iqtisadi struktura maddi əməyə və istehsal qabiliyyətinə görə perspektiv elmi-texniki tərəqqi üçün istehsal strukturuna səbəb olur, həmçinin iş yerlərinə və məşğuliyyət səviyyəsinin yüksək olması hesabına istehlak üçün lazım olan resursların artımına səbəb olur. Son nəticədə, respublikada həyata keçiriləcək struktur-investisiya siyasəti Azərbaycanın dünya bazarına çıxış imkanlarının genişləndirilməsinə xidmət etməlidir.

Ümumiyyətlə, struktur dəyişmələrinin əsas meyarı əmək bölgüsünə təsir etməklə iqtisadi artımın təmin olunmasına və istehlakın təkmilləşdirilməsinə yönəlməli, ÜDM-un istehsal strukturunda əmək tutumlu sahələrin üstün artması strateji məqsəd olmalıdır.

Sahibkarlığı inkişaf etdirmək, əlverişli biznes və investisiya mühiti yaratmaqla daxili və xarici investisiyaları cəlb etmək, qeyri-neft sektorunun inkişafına nail olmaq bu mərhələdə həyata keçirilən iqtisadi siyasətin səciyyəvi xüsusiyyətlərindən biri olmuşdur. Həyata keçirilmiş məqsədyönlü tədbirlər nəticəsində Azərbaycanda sahibkarlar təbəqəsi formalaşmış, özəl sektorun ölkənin sosial-iqtisadi inkişafında rolu artmışdır.

Azərbaycan Respublikasının ÜDM-un sahə strukturunda özəl sektor daha çox üstünlük təşkil edir. Belə ki, qeyri-dövlət sektorunun ÜDM-un sahə strukturunda xüsusi çəkisi 62%, kənd təsərrüfatı məhsulunun istehsalında 95% və əmtəə dövriyyəsində 98%-ə çatır. ÜDM-un bölgüsü və yenidən bölgüsündə istehsal yönlü vəsaitin artımı və dövlət büdcəsinin yenidən bölgüsündə rolunun artması, investisiya həcmində və kredit resurslarının tərkibində daxili resursların artması struktur islahatlarının həyata keçirilməsində dövlətin rolunu əsaslandırır.

İqtisadiyyatın sahəvi quruluşu bütün ölkələr üçün eyni olsada onun ayrı – ayrı sahələrinin milli iqtisadiyyatda xüsusi çəkisi, rolu və əhəmiyyəti, inkişafı imkanları müxtəlif olur.

İqtisadiyyatın sahəvi quruluşu dedikdə keyfiyyətə eyni tipli təsərrüfat subyektlərinin məcmusu nəzərdə tutulur. Bu, ayrı – ayrı təsərrüfat subyektlərini ictimai əmək bölgüsü sistemində istehsal şəraitinə görə fərqləndirilir. Praktiki olaraq hazırda dünya təsərrüfatı sistemi, o cümlədən ayrı – ayrı ölkələrin milli iqtisadiyyatlarının strukturu üç əsas sahəni əhatə edir:

1. Sənaye
2. Kənd təsərrüfatı
3. Xidmət sahəsi.

Azərbaycan iqtisadiyyatında son illərdəki inkişaf meyillərini və dəyişikliklərin strukturunu müşahidə edərkən, sözsüz ki, sənayenin yüksək inkişaf dinamikasını aydın görmək mümkündür. Azərbaycan iqtisadiyyatında son illərdəki inkişaf

meyillərini müşahidə edərkən, sözsüz ki, sənayenin yüksək inkişaf dinamikasını aydın görmək mümkündür.

Hazırda Azərbaycanda ümumi daxili məhsulun tərkibində əsas yer sənaye məhsullarının payına düşür. Azərbaycan sənayenin sürətli inkişafına görə MDB dövlətləri içərisində nəhəng sənaye komplekslərinə malik Rusiya və Ukrayna ilə rəqabətə davam gətirir.

Sənayeləşmənin iqtisadi təməlləri, ilk növbədə, Azərbaycanda güclü sənaye potensialının inkişafına stimül verən zəngin xammal bazasının mövcud olması və nəhəng sənaye kompleksləri infrastrukturları ilə bağlıdır. Bakı, Sumqayıt və Gəncə şəhərlərinin sənayeləşmənin mərkəzi rayonlarına çevrilməsinə baxmayaraq, bölgələrdəki xammal infrastrukturunda başlıca rol oynayan Daşkəsən, Gədəbəy, Naxçıvan, Mingəçevirin sənaye marşrutunun bazası olması danılmazdır. Bu çoxşəbəkəli marşrutların postsənayeləşmənin vahid kompleksinə çevrilməsi Azərbaycanın iqtisadiyyatında yeni mənzərənin yaranması deməkdir.

Respublikamızın zəngin təbii ehtiyatlara malik olması da sənaye potensialından maksimum faydalanmağa zəmin yaradır. Xüsusilə də Gəncə şəhərində və bura yaxın zonalarda xammal bazasının mövcudluğu yeni sənaye müəssisələrinin yaradılmasına əlverişli imkanlar açmışdır. Gəncədə polad kompleksinin və «Det-al» alüminium zavodunun təməlinin qoyulması da bu layihələrin başlanğıcı kimi qiymətləndirilə bilər.

Bunlarla yanaşı son üç-dörd ildə Azərbaycan iqtisadiyyatının ,xüsusilə sənayenin inkişaf istiqamətləri , strukturu və ərazi təşkilində bir sıra keyfiyyət dəyişiklikləri baş vermişdir.Birincisi və ən başlıcası son illərdə regionların inkişafı üzrə Dövlət proqramlarına uyğun olaraq qeyri neft sektoru sürətlə inkişaf etmiş və nəticədə Respublika iqtisadiyyatının ağırlıq mərkəzi həm artım sürətinə ,həm də investisiya qoyuluşunun miqdarına görə neft sektorundan qeyri neft sektorunun ,o cümlədən neft sənayesindən qeyri neft sənayesinin üzərinə keçmişdir.Qeyri neft sektoru isə başlıca olaraq Abşerondan kənar iqtisadi rayonların üzərinə keçir.Son illərdə qeyri neft

sektoruna aid tikilən sənaye müəssisələri və istifadəyə verilən sənaye istehsal müəssisələrinin 80 %-dən çoxu Abşerondan kənar iqtisadi rayonların payına düşmüşdür. İkincisi , kiçik və orta müəssisələrin tikilməsi və ölkə ərazisinə səpələnməsi prosesinin baş verməsidir.Üçüncüsü qeyri neft sektoruna aid sənaye müəssisələrinin strukturunda mütərəqqi sənaye sahələrinə aid yeni müəssisələrin xüsusi çəkisi artır və mütərəqqi sənaye sahələri bütvlükdə sənayeyə nisbətən daha sürətlə inkişaf etmişdir.Dördüncü, energetika sənayenin çox mühüm sahəsidir.Müasir dövrdə bu sahə iqtisadiyyatın müasirləşməsi və inkişafının hərəkətverici qüvvəsidir.Son dövrlərdə bir sıra SES və İES-lər istifadəyə verilmişdir.Bunlarla yanaşı əvvəllər tikilmiş elektrik stansiyalarında yenidənqurma ,modernləşmə və əsaslı təmir aparmaqla əlavə istehsal gücləri də işə salınmışdır.Ümumiyyətlə 2004-2011-ci illərdə 11 yeni elektrik stansiyası tikilmişdir.Bunlarla bərabər bərpa olunan digər enerji növlərindən (külək,günəş və.s) istifadə etmək vacibdir.Bərpa olunan və

Cədvəl 2.1.Sənaye sektoru üzrə əsas makroiqtisadi göstəricilər (2009-2013-cü illər üzrə)

	2009	2010	2011	2012	2013
Əlavə dəyər,cari qiymətlərlə,milyon manat	17476	21942	28011	27073	26701
Ümumi mənfəət,cari qiymətlərlə, milyon manat	16316	20743	26476	25319	24980
Xalis mənfəət,cari qiymətlərlə,milyon manat	15660	20008	25277	24990	24153
Muzdlu işçilərin orta	192,3	181,8	176,7	181,0	197,2

illik sayı ,min nəfər					
Orta aylıq əmək haqqı,manat	412,4	451,8	518,6	590,1	630,8
Əsas fondlar (ilin axırına),milyon manat	34789	37165	41952	46769	53529
Əsas kapitala investisiyalar,milyon manat	3225	4276	5370	6040	7500

Mənbə:Azərbaycanın statistik göstəriciləri əsas makro iqtisadi göstəricilər

www.azstat.org

alternativ enerji mənbələrinin yaradılması Azərbaycanda energetika sənayesinin inkişafının prioritet istiqaməti kimi qiymətləndirilir¹²

Cədvəl 2.1 –dən göründüyü kimi sənayenin ayrı-ayrı göstəricilərində də artım qeydə alınmışdır.Burada 2009-2013-cü illər üzrə göstəriciləri müqayisə etdikdə sənayedə 5,8 faiz artımın olduğu görünmüşdür. 2014-cü ildə isə sənayedə 6,6 faiz artım qeydə alınmışdır.Eyni zamanda 29,8mln manat həcmində məhsul istehsal olunmuşdur.

Azərbaycan iqtisadiyyatında kənd təsərrüfatı neft və tikinti sahələrindən sonra üçüncü ən iri sahə olmaqla iş yerləri ilə təminatda ən böyük pay sahibidir(2006-cı ildə kənd təsərrüfatında bütün məşğul əhəlinin 39,1%-i, neft sektorunda isə cəmi 1%-i işləyirdi). Eyni zamanda bu sahə həm də kənd yerlərində yoxsulluğun azaldılmasına əsaslı təsir edən sahədir.1995-ci ildən uğurla həyata keçirilən aqrar islahatlar nəticəsində ölkə iqtisadiyyatında bazar münasibətlərinin yenidən qurulmasına,torpaq və əmlakdan səmərəli istifadə edilməsi, aqrar bölmənin sahə strukturunun

¹² Nuriyev Ə. Azərbaycanda İqtisadi inkişaf və modernləşmə siyasətinin konseptial əsasları.səh. 132-133

təkmilləşdirilməsi, sahibkarlığın formalaşmasına, kəndin simasının dəyişdirilməsinə ciddi təsir göstərmişdir. Kənd təsərrüfatının sosial və sahəvi tərkibində əsaslı dəyişikliklər baş vermişdir. İri təsərrüfat formalarının əvəzində müxtəlif mənsubiyyətli çoxsaylı təsərrüfat subyektləri yaradılmış, geniş miqyaslı özəlləşdirmə siyasətinə uyğun olaraq, kənd təsərrüfatına yararlı torpaq sahələri, mal-qara, istehsal və qeyri-istehsal obyektləri, kənd təsərrüfatı texnikası üzərində dövlət mülkiyyət forması fərdi (şəxsi) mülkiyyətlə əvəz edilmişdir. Üzümçülük və şərabçılıq sahəsində fəaliyyət göstərən müəssisələrdə istehsalın artırılmasını stimullaşdırmaq məqsədi ilə əkin üçün ölkəyə gətirilən üzüm tinglərinin idxalının gömrük rüsumundan azad edilməsi barədə təkliflər hazırlanaraq Nazirlər Kabinetinin qərarı ilə təsdiq edilmişdir. Həmçinin, ölkədə baramaçılıq inkişaf etdirmək və tut ipək qurdlarını lazımi həcmdə yem bazası ilə təmin etmək üçün respublikaya gətirilən tut tinglərinin idxal gömrük rüsumlarından azad edilməsi barədə təkliflər hazırlanaraq təsdiq edilmişdir.

Qeyri-neft sektorunun inkişafı ilk növbədə aqrar sektorun dinamik inkişafından asılıdır. Son illərdə çevik və işlək mexanizmlər əsasında gerçəkləşdirilən islahatlar nəticəsində respublikada aqrar-sənaye kompleksini inkişaf etdirmək, ərzaq təminatını yaxşılaşdırmaq üçün ilk növbədə qanunvericilik bazası təkmilləşdirilmiş, fermerlərə yanacaq, motor yağının və gübrənin alınmasına çəkilən xərclərin 50 faizinin dövlət tərəfindən ödənilməsi, taxıl əkinlərinə görə subsidiyaların verilməsi təmin edilmiş, texniki təminatın yaxşılaşdırılması üçün «Aqrolizinq» Açıq Səhmdar Cəmiyyəti yaradılmış, istehsalçılara lizinq yolu ilə güzəştli şərtlər əsasında texnikanın və gübrələrin verilməsinə başlanılmışdır. Dünya Bankının “Kənd təsərrüfatının inkişafı və kredit layihəsi” icrası çərçivəsində “icraçı kredit agentliyinin” dəstəyi ilə regionlarda kredit ittifaqları fəaliyyətə başlamış, layihə çərçivəsində borc alanlar qrupuna və kredit ittifaqına kredit verilməsinə başlanılmışdır. Bu layihə çərçivəsində kredit ittifaqına 23,2 mln manat, borc alanlar qrupuna 28,6 mln manat kredit verilmişdir.

Taxıl istehsalının artırılması, heyvandarlığın yem bazasının genişləndirilməsi, şəkər qamışı əkinçiliyinin əsasının qoyulması və s. üzrə aqrar sektorun strukturlarının təkmilləşdirilməsi üçün tədbirlər həyata keçirilir, lakin bütün bunlara böyük vaxt tələb olunur. Respublikamızda taxılçılığın inkişafı üçün mövcud olan geniş imkanlar ərzaq probleminin həllinə böyük diqqət verilməsini tələb edir. Respublika Prezidenti taxılçılığın inkişafını mühüm vəzifə kimi qarşıya qoymuşdur. Hazırda orta məhsuldarlıq 27 sentnerdir ki, bu da inkişaf etmiş ölkələrdəki məhsuldarlıqdan çox aşağıdır. Odur ki, yaxın illərdə taxılçılıqda məhsuldarlığı 40-50 sentnerə çatdırmaq nəzərdə tutulur.

Keçən illərdə olduğu kimi kənd təsərrüfatında sahibkarlığın inkişafında SKMF-in kreditləri mühüm rol oynamalıdır.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev cənablarının 12 Yanvar 2015-ci il tarixli sərəncamı ilə 2015-ci il Azərbaycanda “Kənd təsərrüfatı ili” elan olunmuşdur.

Cədvəl 2.2 Kənd təsərrüfatının ümumi məhsulu (faktiki qiymətlərlə)

İllər	Cəmi	Bitkiçilik məhsulları	Heyvandarlıq məhsulları
2005	1844,8	988,2	856,6
2006	2115,5	1124,4	991,1
2007	2918,6	1726,4	1192,2
2008	3505,9	2084,9	1421,0
2009	3805,5	2106,0	1699,5

2010	3877,7	1999,2	1878,5
2011	4525,2	2339,8	2185,4
2012	4844,6	2458,2	2368,4
2013	5244,6	2629,6	2615,0

Mənbə: Azərbaycanın statistik göstəriciləri www.azstat.org

Cədvəl 2.2-dən göründüyü kimi kənd təsərrüfatı məhsullarının həcmində və ayrı-ayrı növlərinin xüsusi çəkisində artım qeydə alınmışdır. Belə ki, 2013-cü ildə 2005-ci ilə nisbətən kənd təsərrüfatında məhsul istehsalı 3 dəfə artmışdır. Həmçinin, bitkiçilik və heyvandarlıq məhsulları da müvafiq olaraq 2,7 və 3,1 dəfə artmışdır. 2014-cü ildə kənd təsərrüfatında 5225,8 mln manat məhsul istehsal olunmuşdur. Bu isə 2013-cü ilə nisbətən 2,6 faiz azalmanın olduğunu göstərir. Azalmanın başlıca səbəbi bitkiçilik sahəsində göstəricilərin pisləşməsiylə əlaqədardır.

Ölkənin vergi siyasəti, maliyyə -istehsal potensialı və dövlət büdcəsinin gəlirləri arasında sıx əlaqə vardır. Düzgün vergi siyasəti bir tərəfdən dövlət büdcəsi gəlirlərinin formalaşmasında, ölkənin maliyyə-iqtisadi potensialının artmasında, digər tərəfdən vergi ödəyən fiziki və hüquqi şəxslərin iqtisadiyyatın inkişafına maraqlarının artmasında, digər tərəfdən vergi ödəyən fiziki və hüquqi şəxslərin iqtisadiyyatın inkişafına maraqlarının və məsuliyyətinin artmasında mühüm rol oynayır. Dövlətin və təsərrüfat subyektlərinin mənafə və maraqlarının düzgün əlaqələndirilməsi və ödənilməsi bütün hallarda vergi siyasətinin əsas məsələsi, onun uğurlu olmasının əsas göstəricisidir. Yeridilən düzgün vergi siyasəti və yaradılmış əlverişli şərait, görülmüş tədbirlər özünün müsbət nəticələrini birinci növbədə vergi ödəyicilərinin sayının və vergi daxilolmalarının miqdarının sürətli artmasında özünü göstərir. Vergi sisteminin yaratdığı əlverişli şərait nəticəsində vergi ödəyicilərinin maliyyə imkanları daha da artmışdır. 2013-cü ildə büdcəyə vergi daxilolmalarının həcmi 19496,3 mln manata

çatmışdır.2014-cü ildə Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsinə 7113622,4 mln manat vergi və sair ödənişlər daxil olmuşdur¹³.

Azərbaycanın iqtisadi sahədə keçid dövrünü uğurla başa vurması elm və təhsil sferasında da adekvat modernləşməni, əsaslı keyfiyyət dəyişikliklərini zərurətə çevirir. Sürətli iqtisadi inkişaf yolunda olan Azərbaycanda elmin inkişaf təmayüllərinin ölkənin müasir reallıqlarına nəzərən müəyyənləşdirilməsi, bu sahədə mövcud problemlərin mərhələlərlə aradan qaldırılması, elmlə idarəçiliyin üzvi vəhdətinin təmini, bu sahəyə yönəldilən vəsaitlərin rentabelliliyinə nail olunması yeni mərhələdə qarşıda mühüm vəzifələr kimi durur. Ölkəmiz xammalyönümlü iqtisadiyyatdan innovasiyayönümlü iqtisadiyyata keçidi prioritet istiqamət kimi elan etmişdir. «Azərbaycan 2020: İnkişaf strategiyası» hazırlanarkən elmin müasir inkişaf istiqamətlərininnəzərə alınması son dərəcə vacib hesab edilir. Dünya təcrübəsinə diqqət yetirdikdə, bu sahələrin nəinki sosial-iqtisadi, sosial-mədəni inkişafa nail olunmasında, həmçinin, cəmiyyətin gələcək inkişaf perspektivlərinin müəyyənləşdirilməsi və proqnozlaşdırılmasında mühüm əhəmiyyəti bir daha təsdiqlənir. Bu baxımdan Azərbaycan dövlətinin iqtisadi imkanları artdıqca, sivil dəyərləri, qabaqcıl ölkələrin elmi-texniki yeniliklərini, «nau-hau» texnologiyalarını dərindən mənimsəyən gənc, kreativ düşüncəli, vətənpərvər kadrların hazırlanması məsələsinə xüsusi diqqət yetirilir.

Bütün bunlara baxmayaraq hələ də Azərbaycanda elmi araşdırmalar və onların praktiki tətbiqi arasında əlaqələrin pozulması mövcuddur.Məhz bunu aradan qaldırmaq üçün aşağıdakı tədbirlərin icrası nəzərdə tutulur:

- a).Elmin dövlət tərəfindən maliyyələşdirilməsinin genişləndirilməsi;
- b).Elmi-texniki tərəqqinin kadr hazırlığının və yenidən hazırlığının istiqamətlərinin müəyyən edilməsi üzrə uzun müddətli və orta müddətli proqramlarının işlənilib-hazırlanması və həyata keçirilməsi;
- c).Perspektiv layihələrin uzun müddətli güzəştli kreditləşməsinin həyata keçirilməsi;

¹³ Dövlət büdcəsinə vergi daxil olmaları haqqında məlumat www.taxes.gov.az

Prezidentin müvafiq sərəncamı əsasında hazırlanmış “Azərbaycanın 2014-2023 cü illərdə sosial iqtisadi inkişafı” konsepsiyası və Azərbaycanın 2014-2018 ci illərdə Sosial-İqtisadi inkişafı üzrə Dövlət Proqramı iqtisadiyyatın çoxşaxəli, davamlı, innovasiya yönümlü səmərəli inkişafına nail olmaq, rəqabət qabiliyyətli, keyfiyyətli məhsul istehsal etmək və xidmət göstərmək məqsədlərini nəzərdə tutur.

Azərbaycan iqtisadiyyatında innovasiya yönümlülüğünün yüksəlməsi və innovasiya yönümlü yeni məhsullar istehsalının mənimsənilməsinə dövlətin texniki, kadr, maliyyə dəstəyinin güclənməsinə də ehtiyac vardır. Elmi müəssisə və təşkilatların sayına görə Azərbaycan keçmiş SSRİ respublikaları arasında beşinci yer tutur. Son 11 ildə dövlət büdcəsindən elmin inkişafına yönəldilən maliyyə vəsaitləri təqribən 14 dəfə artmışdır. Lakin onun ümumi məbləği cəmi 120 milyon manata yaxın olmaqla ÜDM-də kifayət qədər xüsusi çəkiyə malik deyil. Respublikamızda elmə çəkilən xərclərin ÜDM-də xüsusi çəkisi 2010-2013-cü illərdə 0,2% olduğu halda bu göstərici Rusiyada 1,4%, Ukraynada 1,1%, dünyanın inkişaf etmiş ölkələrində təqribən 2,4%, ümumilikdə dünya üzrə 2,2% təşkil edir. Beləliklə, dövlət büdcəsindən elmə çəkilən xərclərin xeyli artırılmasına xeyli ehtiyac vardır. Eyni zamanda Respublikamızda kifayət qədər güclü elmi-texniki işçi potensialı yaranmışdır. 2012-ci ildə Respublikamızda tədqqiqat və işləmələrlə məşğul olanların sayı 21,573 min nəfərə çatmışdır ki, bu da keçmiş SSRİ məkanında Rusiya, Ukrayna və Belarusiyadan sonra dördüncü yer deməkdir.

Regionlarda iqtisadiyyatın innovasiya yönümlü inkişafının ən vacib məsələlərindən biri onun Regional təşkilati infrastrukturunun (Texniki parklar, Elmi-texniki mərkəzlər, biznes inkubatorları, texnoparkların filialları və i.a) və idarə edilməsi formalarının müəyyənləşdirilməsidir.

Azərbaycanın hazırda üstünlük verdiyi sabitləşmə və modernləşmə strategiyasının tədqiqi baxımından da əhəmiyyətlidir. İqtisadiyyatın modernləşdirilməsi üçün ümumi prinsiplərlə yanaşı, iqtisadiyyatın davamlı, qeyri-neft sektorunun sürətli inkişafının təmin edilməsi prinsiplərini də əldə rəhbər tutaraq Respublika hökuməti tərəfindən iqtisadiyyatın modernləşdirilməsinin beş əsas istiqaməti müəyyənləşdirilmişdir:

1.Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafı innovativ inkişafı.Bu istiqamət Azərbaycan şirkətləri tərəfindən müasir texnologiyaların mənimsənilməsini,rəqabətə davamlı məhsul istehsal edilməsini və ixrac bazarlarının bazarlarının genişləndirilməsini nəzərdə tutur.

2.Bazar təsisatlarının dinamik inkişafının davam etdirilməsi,möhkəmlənməsi və rəqabətinin təmin edilməsi.Bu istiqamət sahibkarlığın inkişaf etdirilməsi və ölkə iqtisadiyyatına investisiyalar cəlb edilməsini nəzərdə tutur.

3.Milli iqtisadiyyatın daha da şaxələnməsini,müasir texnologiyaların tətbiqi ilə məhsul istehsalının genişləndirilməsi, “emal sənayesinin” və bilik iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətinin artırılması.Bunun üçün innovativ inkişafın hüquqi və iqtisadi əsaslarının təkmilləşdirilməsi üzrə də işlər aparılır.

4.İnsan kapitalının yeni keyfiyyətinə nail olmaq,yaradıcı ,düşünə bilən kadrlar yetişdirmək,onların hazırlıq səviyyəsini kreativ iqtisadiyyatın tələblərinə uyğunlaşdırmaq.Bu məqsədlə ölkədə təhsil sisteminin bütün formalarının keyfiyyətə yeniləşməsi üzrə yaradıcı iş aparılır.

5.İqtisadi artımın yeni mənbələrinin yaradılması işi davam etməkdədir¹⁴.

Azərbaycanın 2014-2023-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı konsepsiyasında innovasiya yönümlü inkişafa çox böyük diqqət yetirilir. Konsepsiyada ümumi daxili məhsulun iki dəfə artımına qarşı informasiya-kommunikasiya texnologiyaları məhsulunun 3-4 dəfə artımının nəzərdə tutulması da bunun əyani göstəricisidir.

Ümumiyyətlə, Azərbaycan iqtisadiyyatı üzrə dəyişikliklərin strukturunda əsas məqsədlərdən biri də ölkə iqtisadiyyatının sosial yönümlülüynü təmin etməkdir. Azərbaycan iqtisadiyyatının sosial yönümlülüynü təmin etmək məqsədilə bir sıra proqramlar təmin olunmuşdur.Bunlardan biri də Regionların sosial-iqtisadi inkişafı dövlət proqramıdır. Regionların sosial iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı iqtisadiyyatın ayrı-ayrı sahələrinin ,sahibkarlığın ayrı-ayrı formalarının proqramlar

¹⁴ Atakişiyev M. Azərbaycan sosial iqtisadi tərəqqi yolunda. Səh.140-142

vasitəsi ilə idarə olunmasından bütövlükdə respublika iqtisadiyyatının və regionların sosial iqtisadi inkişafının vahid strateji plan və məqsədli proqram vasitəsi ilə idarə olunmasına keçiddir. Bu proqramın əsas məqsədi Azərbaycan Respublikası rayonlarında mövcud potensialdan səmərəli istifadə etməklə iqtisadiyyatın ayrı-ayrı sahələrinin inkişafına, istehsal müəssisələrinin fəaliyyətinin daha da genişləndirilməsinə, ixrac yönümlü məhsul istehsalının stimullaşdırılmasına, yerli sahibkarlığın inkişafı yolu ilə əhalinin həyat səviyyəsinin daha da yaxşılaşdırılmasına, məşğulluq səviyyəsinin, xüsusilə gənclərin faydalı əməklə məşğulluğunun artmasına və ölkə iqtisadiyyatının dinamik inkişafına nail olmaqdır.

Regionların sosial iqtisadi inkişafı üzrə Dövlət proqramında digər nəzərdə tutulan istiqamətlər aşağıdakılardır:

- 1) Mövcud potensialdan səmərəli istifadə edilməsi üçün rayonlar qrupuna diferensial formada yanaşılması, iqtisadiyyatı geri qalmış rayonların daha sürətlə inkişafının nəzərdə tutulması;
- 2). İqtisadiyyatın inkişaf səviyyəsi böyük təbii resurslarına, işçi qüvvəsinə nisbətən aşağı olan iqtisadi rayonların daha sürətlə və kompleks inkişafı;
- 3). Dövlətin investisiya siyasətinin dağlıq və dağətəyi rayonlarda istehsal sahələrinin bərpasına, sonra infrastruktur və kommunal müəssisələrinin, sosial obyektlərin bərpası və tikintisinə yönəldilməsi və s.

Dövlət proqramına əsasən, kəndlərdə 10 minlərlə yeni iş yerlərinin açılması nəzərdə tutulmuşdur ki, buda kənddən şəhərə işçi qüvvəsi axının qarşısını əhəmiyyətli dərəcədə almalıdır. Ümumiyyətlə bu proqramda orta aylıq əmək haqqının 3,1 dəfə artması da nəzərdə tutulmuşdur.

Əhalinin rifah halının yaxşılaşdırılmasının davam etdirilməsi, habelə yoxsulluq səviyyəsinin daha da azaldılması, BMT-nin qəbul etdiyi “Minilliyin İnkişaf Məqsədləri”-ndən irəli gələn vəzifələrin ölkəmizin xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq yerinə yetirilməsini təmin etmək məqsədilə “2008-2015-ci illərdə Azərbaycan

Respublikasında yoxsulluğun azaldılması və davamlı inkişaf üzrə Dövlət Proqramı” təsdiq edilmişdir.

Bu Proqramın strateji məqsədlərinə aiddir :

- 1.Makroiqtisadi sabitliyi saxlamaqla və qeyri neft sektorunu tarazlı inkişaf etdirməklə davamlı iqtisadi artımın təmin edilməsi;
- 2.Əhalinin gəlir əldə etmək imkanlarının genişləndirilməsi ,yoxsul əhalinin sayının əhəmiyyətli dərəcədə azalmasına nail olunması;
- 3.Səmərəli sosial müdafiə sistemini inkişaf etdirməklə yaşlı əhalinin,aztəminatlı ailələrin və sosial cəhətdən xüsusilə həssas qrupların sosial riskinin azaldılması ;
- 4.Qaçqın və məcburi köçkünlərin həyat şəraitinin yaxşılaşdırılması tədbirlərinin sistemli şəkildə davam etdirilməsi;
- 5.Təhsil və səhiyyə sahəsində əsas xidmətlərin keyfiyyətinin yüksəldilməsi və onları əldə etmək üçün bərabər imkanların yaradılması ;
- 6.Sosial infrastrukturun inkişaf etdirilməsi,kommunal xidmətlər sisteminin yaxşılaşdırılması.

Son illər Azərbaycanda aparılan uğurlu sosial-iqtisadi siyasət nəticəsində makroiqtisadi sabitlik qonub saxlanmış,əhalinin gəlirinin və rifahının əhəmiyyətli dərəcədə yaxşılaşdırılmasına nail olunmuşdur.Ölkəmizdə sosial problemlərin ,o cümlədən yoxsulluq probleminin həlli istiqamətində Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2003-cü il 20 fevral tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş “2003-2005-ci illər üçün Azərbaycan Respublikasında yoxsulluğun azaldılması və iqtisadi inkişaf üzrə Dövlət Proqramı” xüsusi əhəmiyyətə malik olmuşdur.Həmin Dövlət Proqramının həyata keçirilməsi nəticəsində 2005-ci ildəki yoxsulluq səviyyəsi 2002-ci ildəki 46,7 faizdən 29,3 faizə enmişdir.2007-ci ilin axırında isə yoxsulluq səviyyəsi 15,8 faiz təşkil etmişdir.

Ölkəmizdə 2014-cü ilin yekunlarına görə yoxsulluq 5 % -ə enib.Eyni zamanda Ölkədə işsizlik 5 %-dən aşağı olub.2014-cü ilin yekunlarına əsasən 400 min insana ünvanlı sosial yardım verilir,90 mindən çox ailə dövlətdən sosial yardım alır.Orta hesabla 155 manata yaxın vəsait verilir.Büdcədən ayrılan sosial yönümlü xərclər isə ümumi büdcənin 9,9%-ni təşkil etmişdir.Təkcə 2013-cü ildə gənc ailələrin mənzil probleminin həll edilməsi üçün vətəndaşlara ipoteka krediti verilməsi məqsədilə dövlət büdcəsindən 40 milyon manat məbləğində vəsait ayrılmışdır.İpoteka kreditlərinin verilməsində məqsəd dövlətin gəlir əldə etməsi yox,bütün kateqoriyadan olan vətəndaşların mənzillə təminatına yardımçı olmaq olmuşdur.

Bütün bunlarla yanaşı ölkədə məşğulluğun artırılması üzrə də tədbirlər həyata keçirilmişdir. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2005-ci il 26 oktyabr tarixli sərəncamı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasının Məşğulluq Strategiyası” (2006-2015-ci illər)da məhz məşğulluq sahəsində səmərəli tədbirlərin həyata keçirilməsi,işçilərin maddi,sosial və digər həyati tələbatlarının ödənilməsində atılmış vacib addımlardan biridir.Məşğulluq sisteminin inkişaf etdirilməsi,yeni iş yerlərinin yaradılması,əmək bazarının tənzimlənməsi və qeyri-məşğul əhalinin sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi məqsədi ilə bir sıra tədbirlər həyata keçirilmişdir.Görülən tədbirlər nəticəsində Respublikada 123 min yeni iş yeri açılmışdır ki , bunun 100 mini daimidir.Həmçinin ,2014-cü il sənaye sahəsində aparılan məqsədyönlü tədbirlər nəticəsində 230 yeni sənaye müəssisəsi açılmışdır.

Son dövrlər Azərbaycanda dəyişikliklərin strukturunun uğurla həyata keçirilməsi ölkə əhalisinin gəlirlərinin artımında da öz əksini tapmışdır. Bütövlükdə Azərbaycan Respublikasında əhalinin pul gəlirlərinin quruluşu Cədvəl 2.3-dəki kimi olmuşdur.

Cədvəl 3.1 Azərbaycanda əhalinin gəlirləri 2000-2013 –cü illər üzrə

	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013 ²⁾
Gəlirlər-cəmi	4 047,3	8 063,6	10198,5	14 558,2	20 735,4	22 601,1	25 607,0	30 524,6	34 769,5	37 555,5
İlkin gəlirlər	3136,9	6394,2	8299,6	11899,6	16979,5	19215,6	22126,5	26861,9	31 234,9	33985,1

o cümlədən:										
işçilərə əmək ödənişləri	1021,1	2954,8	3364,5	4 474,8	5 871,7	6 377,8	7 027,3	8 020,0	8 814,7	9 659,5
sahibkarlıq fəaliyyətindən gəlirlər	2114,4	3432,6	4874,1	7343,2	10881,3	12625,2	14725,0	18543,9	21 975,4	23837,3
mülkiyyətdən gələn gəlirlər	1,4	6,8	61,0	81,6	226,5	212,6	374,2	298,0	444,8	488,3
Alınmış cari transferlər	910,4	1669,4	1898,9	2658,6	3 755,9	3 385,5	3 480,5	3 662,7	3 534,6	3 570,4
Xərclər-cəmi	3 272,2	6 508,7	8 208,1	11 249,7	15 891,9	17 417,6	19 251,5	22 184,0	24 564,0	27 928,8
Son istehlak xərcləri	2972,9	5532,6	6873,1	9374,6	13286,2	15048,9	16528,5	19216,0	21 389,9	24133,7
Ödənilən cari transferlər	299,3	976,1	1335,0	1875,1	2321,7	2111,8	2202,0	2619,5	2 872,7	3104,1
Mülkiyyətdən ödənilən gəlirlər	...	...	...	...	284,0	256,9	521,0	348,5	301,4	691,0
Qənaətlər	775,1	1554,9	1990,4	3308,5	4843,5	5183,5	6355,5	8340,6	10205,5	9 626,7
Qeyri- maliyyə aktivlərin yığılı	88,9	477,8	420,5	441,4	478,2	807,8	874,1	1 165,3	1 593,6	1 465,7
Maliyyə aktivlərin yığılı	686,2	1077,1	1569,9	2867,1	4365,3	4375,7	5481,4	7175,3	8 611,9	8161,0

Mənbə: Azərbaycanın statistik göstəriciləri www.azstat.org.

Cədvəl 2.3-dəki statistik göstəricilərə əsasən deyə bilərik ki, respublikamızda gəlirlərin həcmində nəzərə çarpacaq artım qeydə alınmışdır. Belə ki, 2013-cü ildə əhalinin gəlirləri 2000-ci ilə nisbətən 9,3 dəfə artmışdır. 2014-cü ildə Azərbaycan əhalisinin gəlirləri artaraq 39,4 mlrd manata çatmışdır. Onun hər nəfərə düşən həcmi 4180,5 manat və ya ayda orta hesabla 384,4 manat təşkil etmişdir.¹⁵

Bu gəlirlərin 68,8%-i son istehlaka, qalanı isə vergilər və digər ödəmələrə sərf olunmuşdur. Azərbaycan əhəlsinin sərəncamında qalan gəlir isə əvvəlki illərlə müqayisədə 5,1% faiz çox olmuşdur.

¹⁵ Azərbaycanın statistik göstəriciləri 2014-cü il üzrə www.azstat.org

Keçid dövrünü başa vuran Azərbaycanda yeni bir mərhələyə-modernləşmə mərhələsinə daxil olunmuşdur. Azərbaycanın dinamik sosial-iqtisadi inkişafının davamlılığını təmin etmək məqsədilə yeni inkişaf strategiyasının dəqiq hədəflər əsasında müəyyən edilməsi vacib məsələlərdən biridir. Prezident İlham Əliyevin də bəyan etdiyi kimi məqsəd Azərbaycanda ümumdaxili məhsulun ən azı 2 dəfə artımına nail olmaq, respublikanı inkişaf etmiş ölkələr sırasına yüksəltməkdir.

2.3. Azərbaycanda mülkiyyətin özəlləşməsinin modelləri və mərhələləri.

Bazar iqtisadiyyatına keçidin əsasını təşkil edən özəlləşdirmə prosesinin səmərəli idarə olunması, özəlləşdirmədən sonra dövlət səhmlərinin idarə olunması və milli kooperativ idarəetmə sisteminin formalaşma məsələləri özəlləşdirmənin ikinci və sonrakı mərhələlərində mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Müstəqillik əldə etdikdən sonra Azərbaycan Respublikasında bazar iqtisadiyyatına keçmək məqsədi ilə hökumət tərəfindən geniş əhatəli və sistemli iqtisadi islahatlar həyata keçirilməyə başlandı. İqtisadi islahatların əsasında mülkiyyət münasibətlərini əsaslı surətdə dəyişməklə iqtisadi sistemin transformasiyasını nəzərdə tutan özəlləşdirmə prosesi dayanmışdır. İqtisadiyyatı yenidən qurmaq və onu bazar iqtisadiyyatı istiqamətində formalaşdırmaq üçün özəlləşdirməni həyata keçirmək və çoxukladlı iqtisadiyyatı yaratmaq konsepsiyası qəbul edilmişdir.

Bütövlükdə Azərbaycanda özəlləşdirmə prosesinin gedişini 5 mərhələyə bölmək olar:

1-ci mərhələ - 1995-1998-ci illər

2-ci mərhələ - 1998-2000- ci illər

3-cü mərhələ - 2000-2001-ci illər

4-cü mərhələ - 2001-2005-ci illər

5-ci mərhələ-2005-....

1995-1998-ci illəri əhatə edən birinci mərhələdə dövlət müəssisələri, kiçik müəssisələrin, mənzil fondunun özəlləşdirilməsi nəzərdə tutulmuşdur. 1998-2000-ci illəri əhatə edən ikinci mərhələdə orta və iri müəssisələrin özəlləşdirilməsi məqsədə uyğun hesab edilmişdir. 2000-2001-ci illəri əhatə edən və ondan sonrakı mərhələlərdə isə dövlət mülkiyyətində olan iri və böyük müəssisələrin özəlləşdirilməsi nəzərdə tutulmuşdur.

Azərbaycanda özəlləşdirmənin ən səciyyəvi cəhətlərindən biri onun aparılması modelləri ilə bağlıdır. Bir sıra ölkələrdə mülkiyyətin əhali arasında pulsuz bölüşdürülməsinə, yəni, vaucher özəlləşdirilməsinə, bəzi ölkələrdə isə mülkiyyətin satılması üsuluna üstünlük verilmişdir. Azərbaycanda isə özəlləşdirmənin iki modelinin uzlaşdırılması yolu seçilib. Çeklərin əhaliyə pulsuz verilməsi və dövlət müəssisələrinin özəlləşdirilməsi- pullu hərraclarda satılması xüsusiyyətlərini əks etdirir.

Azərbaycanda özəlləşdirmənin xüsusiyyətlərindən biri də onun kənd təsərrüfatından başlanmasıdır. Bu obyektiv zərurətdən irəli gəlir. Bir tərəfdən bu, əhalinin istehlak malları ilə sənayenin isə xammalla təchiz olunması üçün əlverişli şərait yaradır. Digər tərəfdən, inzibati amirlik sisteminin sosial strukturunda bazar mexanizminə daha tez uyğunlaşan məhz kənd əhalisinin olmasıdır. Kənd sakinlərinin gəlirlərinin əsas hissəsi şəxsi yardımçı təsərrüfatlarda istehsal edilən məhsulların satışından əldə edilir.

Azərbaycanda özəlləşdirmənin xarakterik cəhətlərindən biri də özəlləşdirmənin dünya ölkələrinin üzünə açıq olmasıdır. Bu iqtisadi islahatların aparılmasında xarici investorların maraqlarını artırır. Qanunvericiliyə görə xarici və fiziki şəxslərin özəlləşdirmədə iştirakı opsiyonların alınması yolu ilə həyata keçirilir. Bu opsiyon xarici sərmayəçiyə özəlləşdirmədə iştirak etmək üçün bir çek almaq hüququ verir.

Respublika vətəndaşlarına özəlləşdirmə prosesində iştirak etmək üçün ilkin bərabər imkan yaratmaq məqsədilə özəlləşdirmə payı verilmişdir. Özəlləşdirmə payı (çeki) respublikanın hər bir vətəndaşına özəlləşdirilən dövlət mülkiyyətindən əvəzsiz

verilən hissədir. Dövlət mülkiyyətindən əvəzsiz pay əldə etmiş vətəndaşlar çeklərdən aşağıdakı istiqamətlərdə istifadə edə bilirlər:

a) çek hərracları vasitəsilə özəlləşdirmədə iştirak

b). investisiya fondlarının səhmlərə dəyişmə

c). müəssisə səhmlərinə birbaşa mübadilə

Azərbaycanda özəlləşdirilmə modelinin fərqləndirici cəhətlərindən biri də dövriyyəyə buraxılan özəlləşdirmə çeklərinin nominal qiymətə malik olmasıdır. Azərbaycanda özəlləşdirmə çeklərinin dövriyyəyə buraxılması, ölkəmizdə özəlləşdirməyə başlamazdan əvvəl makroiqtisadi sabitliyə nail olunması nəticəsində, inflyasiya sərbəst bazar prinsipləri əsasında alqı-satqı zamanı tələblə təklif arasında nisbətə müəyyən olunur. Rusiyada isə güclənən inflyasiya vauçerlərin real qiymətinin nominal qiymətinə nisbətən kəskin sürətdə aşağı düşməsinə gətirib çıxarır.

Azərbaycanda özəlləşdirmə iki istiqamətdə həyata keçirilmişdir:

1) kiçik dövlət müəssisələrinin özəlləşdirilməsi

2) orta və iri dövlət müəssisələrinin özəlləşdirilməsi.

Bütün özəlləşdirilən müəssisələr işçilərin sayına görə üç qrupa bölünür. Azərbaycanda müəssisələrin təsnifatı zamanı kiçik müəssisələrə 10-50, orta müəssisələrə 50-300, iri müəssisələrə isə 300-dən çox işçisi olan müəssisələr daxil edilir.

Özəlləşdirmə “zəfər yürüşünə” 70-ci illərdən başlayaraq, dünyanın 80-dən çox ölkəsində sınaqdan keçirilib. Böyük Britaniyada “tetçerizm”, Çində “kənddə islahatlar”, Türkiyədə “kamuların islahatı” adlanan böyük özəlləşdirmə prosesi 80-ci illərin sonu-90-cı illərin əvvəlində keçmiş sosialist məkanını əhatə edən 18 ölkədə geniş vüsət aldı. Müxtəlif ölkələrdə fərqli adlar daşıyan belə proqramlar fərqli şəraitlərdə də həyata keçirilməyə başladı. Bu tip proqramlar Çexiya və Slovakiyada

“kupon özəlləşdirilməsi”, Litvada “sürətli özəlləşdirmə”, Monqolustan və Rumıniyada “vətəndaş proqramları”, Polşada “kütləvi özəlləşdirmə”, Rusiyada “vauçer özəlləşdirməsi” adı ilə tarixə düşdü. Azərbaycanda isə bu proqram “çek özəlləşdirməsi” adlandırıldı. Ümumilikdə kütləvi özəlləşdirmə proqramları adı ilə qruplaşdırılan belə proqramlar bir-birindən aşağıdakı əlamət sıraları üzrə fərqləndirilə bilər:

- a) proqramın məqsədinə görə,
- b) onun reallaşdırılması üsulları və miqyasına görə,
- c) reallaşdırma tempinə görə,
- ç) proqramların daxili uyğunluğuna görə və
- d) proqramların reallaşdırılması ilə əlaqədar risklərə görə.

Kütləvi özəlləşdirmə proqramları özündə bir neçə ümumi məqsədləri birləşdirə bilər: siyasi məqsədlər (iqtisadi transformasiya prosesinə əhalinin geniş kütləsinin cəlbə), sosial məqsədlər (səhmlərin bölgüsünün ədalətli forması), sistemli məqsədlər (iqtisadiyyata bazar prinsiplərinin tətbiqi), səmərəliliyin yüksəldilməsi məqsədləri (idarəetmənin və istehsalın modernləşdirilməsi). Çexiya-Slovakiyada həyata keçirilən özəlləşdirmə proqramları qarşısına sistemli və siyasi, Rusiyada birinci növbədə siyasi, sonra isə sistemli, Polşada səmərəliliyin yüksəldilməsi və sosial ədalətin təmini, Qırğızıstanda sistem dəyişiklikləri məqsədlərini qoymuşdur. Azərbaycanda özəlləşdirmə proqramlarının məqsədləri Rusiya ilə üst-üstə düşür.

Kütləvi özəlləşdirmə proqramları müxtəlif ölkələr üzrə özünəməxsus miqyaslara və idarəetmə dərəcələrinə malik olub¹⁶. Digər proqramlarla müqayisədə Rusiyada özəlləşdirmə proqramının əhatə dairəsi daha geniş olaraq, özündə Rusiyanın bütün əhalisini və dövlət müəssisələrinin 80 faizini birləşdirib. Polşa modeli ondan xeyli dərəcədə fərqlənərək daha məhdud dairədə reallaşdırılmış və dövlətin əsas fondlarının 11 faizindən bir qədər çoxunu əhatə edib. Bu proqramın həyata

¹⁶ Səmədzadə Ş. Sahibkarlığın əsasları. Səh.96-98

keçirilməsində Polşa vətəndaşlarının 69 faizi iştirakçı olub. Bu proqramların ortasında isə Çexiyada özəlləşdirmə modeli dayanır ki, o da dövlət fondlarının 25 və ölkə əhalisinin 56 faizini əhatə edib. Azərbaycanda müvafiq surətdə dövlət mülkiyyətinin 75,7 faizinin özəlləşdirilməsi nəzərdə tutulub ki, bu məqsədlə ölkənin bütün vətəndaşlarına çeklər paylansa da, I özəlləşdirmə proqramının nəticəsi olaraq əhalinin heç bir faizi də səhmdara çevrilə bilməyib.

Hər bir kütləvi özəlləşdirmə proqramlarında fəaliyyət ardıcılığına görə müəyyən özünəməxsus xüsusiyyətlər meydana çıxsada, onların təbii olaraq ardıcıl fəaliyyətini üç mərhələyə qruplaşdırmaq mümkündür. Belə təsnifat proqramların daxili uyğunluğu əsasında aparılır. Belə ki, bütün proqramlar üzrə birinci mərhələdə vauçer, çek, kupon və ya səhm hüququ barədə şəhadətnamə paylanmaqla dövlət müəssisələrinin səhmlərinə süni tələbat yaradılır. İkinci mərhələdə özəlləşdirilən müəssisələrlə vauçer sahibləri arasında vasitəçilik funksiyasını yerinə yetirən investisiya fondları formalaşdırılır. Üçüncü mərhələdə müəssisələrin səhmləşdirilməsi, dəyərin qiymətləndirilməsi və kiçik emissiya prospektlərinin buraxılış yolu ilə onların təklifi həyata keçirilir.

Bütün digər postsovet dövlətlərində olduğu kimi, suverenliyini bərpa edərək sistem dəyişiklikləri yolu tutmuş müstəqil Azərbaycan Respublikasında özəlləşdirmənin mənsəyi, mahiyyəti və praktikasi, bir tərəfdən, Azərbaycan iqtisadiyyatının bir çox onilliklər ərzində keçmiş ittifaqın vahid xalq təsərrüfat kompleksinin tərkibində mərkəzləşdirilmiş planlı təsərrüfatın qanunauyğunluqları əsasında inkişafın xüsusiyyətlərindən doğmuş amillərlə, digər tərəfdən, dünya təsərrüfatında və siyasətində cərəyan edən qlobal xarakterli proseslərin güclü təsiri və təzyiqi altında formalaşmış amillərlə şərtlənmişdir:

Dövlət əmlakının özəlləşdirilməsinin həyata keçirilməsi üçün aşağıdakı məsələlərin həlli təmin edilmişdir:

a).Bazar sistemində iqtisadi münasibətləri tənzimləyən qanunlar və normativ aktların hazırlanması və qəbul edilmişdir;

b).Bütün müəssisələrin, xüsusilə də keçid dövrünün və böhranın yaratdığı çətinliklərlə əlaqədar fəaliyyəti tam və ya qismən dondurulmuş müəssisələrin işləməsini, yenidən qurulmasını, fiziki və mənəvi cəhətdən köhnəlmiş istehsal güclərinin modernləşdirilməsini təmin etməklə özəlləşdirməyə hazırlamaq;

c)Özəlləşdirmə prosesinin həyata keçirilməsini təmin etməyə yardımçı olan institutların (bank, maliyyə, fond birjalari, qiymətli kağızlar bazarı, fondlar və s.) yaradılması, fond bazarında və investisiya prosesində bütün hüquqi və fiziki şəxslərin sərbəst iştirakı;

d).İnvestisiya layihələrinin dövlət tərəfindən dəstəklənməsi və milli iqtisadiyyata daxili və xarici sərmayənin cəlb edilməsi üçün stimullaşdırıcı tədbirlərin həyata keçirilməsi;

e)Özəlləşdirmədə iştirak etmək üçün ölkə əhalisinə ilkin bərabər şəraitin yaradılması;

f)Xüsusi mülkiyyətçilərin hüquqlarının mühafizəsi sahəsində kompleks tədbirlərin həyata keçirilməsi.

90-cı illərin əvvəllərində mülkiyyət, dövlətsizləşdirmə haqqında bir sıra qanunvericilik aktları və sənədlər qəbul edilmişdirsə də, bu hüquqi aktlar mürəkkəb və uzunmüddətli özəlləşdirmə prosesinin həyata keçirilməsi üçün kifayət etmirdi. 1992-ci ilin əvvəllərində Bakı şəhər İcra Hakimiyyəti aparatının strukturunda “özəlləşdirmə və bələdiyyə mülkiyyəti” idarəsi yaradılmışdır.bu struktur bölmə Bakı şəhərində bələdiyyə mülkiyyəti haqqında informasiya bazasının yaradılmasının əsasını qoymuş və bələdiyyə mülkiyyətinin dövlətsizləşdirilməsi və özəlləşdirilməsinə dair sənədlər paketi hazırlamışdır.

Deyilənlər nəzərə alınaraq 1992-ci ildə dövlət əmlakını idarə etmək və özəlləşdirmə prosesinin həyata keçirilməsini təmin etmək məqsədilə Əmlak Məsələləri üzrə Dövlət Komitəsi yaradılmışdır.

1993-cü ilin yanvar ayının 7-də “Azərbaycan Respublikasında Dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanunu qüvvəyə minmiş və

bununla da dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsinin hüquqi bazasının yaradılması təmin edilmişdir.

Qanunda Azərbaycan Respublikasında dövlət mülkiyyətinin aşağıdakı ümumi prinsiplər əsasında özəlləşdirilməsi nəzərdə tutulmuşdur:

- 1).Dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsi prosesinin mərhələlərini, növbəliliyini, özəlləşdirmənin qruplar üzrə təsnifatını, yollarını, formalarını və variantlarını müəyyən etməklə dövlət tərəfindən tənzimlənməsi;
- 2).Özəlləşdirmədə dövlətin, əmək kollektivlərinin və əhalinin bütün sosial təbəqələrinin iqtisadi mənafeyinin nəzərə alınması;
- 3).Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının özəlləşdirmədə iştirakını təmin etmək məqsədilə özəlləşdirmə payının müəyyənəndirilməsi;
- 4).Özəlləşdirilməsi məcburi sayılan müəssisələr (obyektlər) istisna olmaqla, özəlləşdirmənin forma və variantlarının seçilməsində əmək kollektivinin rəyinin nəzərə alınması;
- 5).Özəlləşdirmə prosesində antiinhisar siyasətinin tələblərinin nəzərə alınması;
- 6).Respublikanın xalq təsərrüfatına sərmayə cəlb etmək və işgüzar dairələrin təcrübəsindən istifadə məqsədilə xarici hüquqi və fiziki şəxslərin özəlləşdirmədə iştirakına şərait yaradılması;
- 7).Özəlləşdirməyə dair tədbirlərin aşkarlıq şəraitində həyata keçirilməsi və onun nəticələri üzərində dövlət nəzarətinin, habelə ictimai nəzarətin təmin olunması.

Beləliklə Azərbaycanda genişmiqyaslı özəlləşdirmə Azərbaycan Respublikasında 1995-1998-ci illərdə dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsinin Dövlət Proqramı (91, cilt, s.6-33) qüvvəyə mindikdən sonra, 1996-cı ilin ikinci rübündən etibarən həyata keçirilməyə başlanılmışdır.

Birinci proqram dövlət mülkiyyətində olan kənd təsərrüfatı istehsalı müəssisələri, torpaq və mənzil fondu istisna olmaqla xalq təsərrüfatının bütün sahələri üzrə dövlət

müəssisələrinin və əmlakının özəlləşdirilməsi tənzimləyən hüquqi sənəddir. Bu proqramda özəlləşdirmənin başlıca məqsəd və vəzifələri, istiqamətləri, üsulları müddəti və mərhələləri, özəlləşdiriləcək müəssisə obyektlərinin təsnifatı, onların səhmdar cəmiyyətlərə çevrilməsi, səhmləşdirmənin konkret variantları öz əksini tapmışdır.

Özəlləşdirməyə münasibətdə dövlət mülkiyyətində olan obyektlər 5 qrupa bölünmüşdür:

- a)Özəlləşdirilməsi qadağan olunan müəssisə və obyektlər;
- b)Azərbaycan Respublikası Prezidentinin qərarı ilə özəlləşdirilən müəssisə və obyektlər;
- c).Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərarı ilə özəlləşdirilən müəssisə və obyektlər;
- d)Yerli icra hakimiyyəti orqanları ilə razılaşdırılaraq Dövlət Əmlak Komitəsinin qərarı ilə özəlləşdirilən müəssisə və obyektlər;
- e).Özəlləşdirilməsi məcburi sayılan müəssisə və obyektlər. Sonuncu qrupa daxil edilmiş müəssisə və obyektlərin özəlləşdirilməsi haqqında qərarlar da DƏK tərəfindən qəbul edilir.

Birinci proqramda göstərildiyi kimi, dövlət müəssisələrinin özəlləşdirilməsi hərrac, müsabiqə, səhmləşdirmə formalı müxtəlif investisiya fondları, qiymətli kağızlar və fond birjalarının vasitəçiliyi ilə həyata keçirilmişdir. Kiçik müəssisə və obyektlər pullu hərrac vasitəsilə, orta və iri müəssisələr isə səhmdar cəmiyyətinə çevrilərək çek hərracları vasitəsilə özəlləşdirilmişdir.

Bütövlükdə birinci proqram çərçivəsində 28.5 minə yaxın müəssisə və obyekt özəlləşdirməyə açıq elan olunmuş, lakin bunlardan təqribən 5.1 min müəssisə müxtəlif səbəblər üzündən özəlləşdirilməmişdir. Dövlət Əmlak Nazirliyinin mətbuata

açıqlamasına görə, 1 oktyabr 2000-ci il tarixinə dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsindən dövlət büdcəsinə 430 milyard manat vəsait daxil olmuşdur.

“Azərbaycan Respublikasında dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanunu və Azərbaycan Respublikasında dövlət əmlakının özəlləşdirilməsinin II dövlət Proqramının təsdiqi (10 avqust 2000-ci il) ilə Azərbaycanın özəlləşdirmə siyasətində yeni dövr başlamışdır. Dövlət rəsmiləri yeni özəlləşdirmə siyasətinin daha çox ölkə vətəndaşlarının işlə təmin olunması və daxili istehsalın canlandırılması məqsədini güddüyünü vurğulayırlar. Bu mənada özəlləşdirmə siyasətinin ölkə vətəndaşlarının əlində istifadəsiz qalmış özəlləşdirmə çeklərinin reallaşdırılmasına imkan yaradacağına inamı gücləndirir. Yeni qanun və proqram birinci mərhələni əhatə edən müvafiq qanunvericilik sənədlərindən xeyli fərqlənir. Bu fərqlərə bir sıra yeni özəlləşdirmə üsullarını, opsiyonlardan yeni istifadə qaydalarını, özəlləşdirmədən istifadə ediləcək vəsaitdən özəlləşdirmə prosesinə müstəqil maliyyə vasitəçilərinin cəlb edilməsini, proseslə bağlı informasiya təminatının təşkili və özəlləşdiriləcək dövlət müəssisələrinin sağlamlaşdırılmasına ayrılan vəsaiti, özəlləşdirmə prosesində şəffaflığı təmin etmək məqsədilə xüsusi komissiya yaradılmasını, əmlakın qiymətləndirilməsində beynəlxalq praktikada qəbul olunmuş üsullardan istifadəni, xarici investorların özəlləşdirmə prosesində çəklə istifadə üçün opsiyonla yanaşı onların Azərbaycan Respublikası ərazisində əldə etdikləri xalis mənfəət hesabına opsiyon təqdim etmədən iştirakını və s. aid etmək olar.

İlk növbədə qeyd etmək lazımdır ki, özəlləşdirmə ilə əlaqədar yeni qanunun qəbul edilməsi obyektiv zərurətdən irəli gəlmişdir. Məlum olduğu kimi 1995-ci ildən Azərbaycanda yeni konstitusiya fəaliyyət göstərir və qüvvədə olan özəlləşdirmə qanununun müddəaları ali qanunun müddəalarına uyğun gəlmirdi. Mövcud qanun dövlət əmlakının özəlləşdirilməsi kimi mürəkkəb məsuliyyətli prosesləri və proseslərlə əlaqədar meydana çıxan münasibətləri hüquqi cəhətdən tənzimləyə bilmirdi. Qanunun 10-cu maddəsinin 2-ci bəndi (özəlləşdirmənin dövlət Proqramının təsdiqi ilə əlaqədar), 12-ci maddəsi (özəlləşdirilən müəssisə və obyektlərin təsnifatı), 18-ci maddəsi (özəlləşdirmə payı) və s. reallığa cavab vermirdi. Odur ki, yeni qanun

beynəlxalq maliyyə qurumlarının, o cümlədən Beynəlxalq Valyuta Fondunun, Dünya Bankının tövsiyələri nəzərə alınmaqla hazırlanmışdır. Qanunda xarici investorlarla yanaşı yeni investorların maraqlarının qorunmasına da xüsusi diqqət yetirilmişdir. Belə ki, yeni qanuna əsasən “Yerli investorların dövlət əmlakının özəlləşdirilməsinin bütün forma və üsullarında məhdudiyyətsiz iştirak etmək hüququ vardır”.

Özəlləşdirməylə əlaqədar Dövlət Proqramı çərçivəsində də özəlləşdirmə üçün açıq elan edilmiş müəssisə və obyektlərin özəlləşdirilməsini başa çatdırmaq vəzifələri məqsəd qoymuşdur.

Qanunda mövcud üsullarla bərabər dövlət əmlakının özəlləşdirilməsinin iki yeni üsulu göstərilir:

- a).Dövlət müəssisələrinin fərdi layihələr üzrə özəlləşdirilməsi;
- b).Dövlət müəssisələrinin müflis elan olunması yolu ilə satışı.

Bu üsulların hər ikisi Baltikyanı ölkələrin, Şərqi Avropa ölkələrinin özəlləşdirmə təcrübəsində sınaqdan keçirilmiş və səmərəli nəticələr vermişdir.

İxtisaslaşmış çek və pul hərraclarının keçirilməsi qaydaları ölkə başçısı tərəfindən müəyyən edilir.

Respublika prezidentinin fərmanına əsasən, özəlləşdirmə ilə bağlı dövlət proqramlarının icraçısı və əlaqələndiricisi Əmlak Məsələləri üzrə Dövlət Komitəsidir. Bu mərhələdə özəlləşdirməyə dövlət nəzarətini isə Özəlləşdirməyə Nəzarət üzrə Dövlət Komissiyası həyata keçirəcəkdir.

Azərbaycanda həyata keçirilən özəlləşdirmə xüsusi mülkiyyət və bazar prinsipləri əsasında həyata keçirilsə də burada əhəlinin həyat səviyyəsi və sosial vəziyyəti, investorların maraqları və iqtisadiyyatın ayrı-ayrı strukturlarının mövcud vəziyyəti də nəzərə alınmışdır.

Azərbaycanda özəlləşdirmə prosesində mühüm addım olaraq özəlləşdirmə çeklərinin dövriyyəyə buraxılmasına 1996-cı ilin yanvarın 1-dən başlanılıb və iki

mərhələdə həyata keçirilib.Ümumilikdə vətəndaşlara 31,9 milyon özəlləşdirmə çeki paylanılıb.Həmçinin burada 1997-ci yanvarın 1-dək andan olmuş vətəndaşlara 4 çekdən ibarət özəlləşdirmə payının verilməsi nəzərdə tutulmuşdur.Bu mərhələdə 25,5 milyona yaxın dövlət özəlləşdirmə çeki silinib,bu da dövrüyyəyə buraxılmış ümumi çeklərin təxminən 80 faizini təşkil etmişdir.Dövlət özəlləşdirmə paylarının dövrüyyə müddəti bitdikdən (31 dekabr 2010-cu il) sonra özəlləşdirmə prosesində iştirak etmək üçün yeni mexanizmlər müəyyənləşdirilib.

Keçid dövründən sonrakı dövr ərzində isə həyata keçirilən özəlləşdirmə nəticəsində 35 mindən çox kiçik müəssisənin özəlləşdirilməsi həyata keçirilib.1500-dən çox səhmdar cəmiyyəti yaradılıb və onların da hazırda əksəriyyəti özəlləşdirmə ərəfəsindədir.Özəlləşdirilmiş müəssisələrdə 300 mindən artıq vətəndaş işlə təmin olunub ,ümumilikdə isə 1 milyona yaxın vətəndaş özəlləşdirmə prosesində birbaşa və ya dolay yollarla iştirak etmişdir.¹⁷

¹⁷ Həsənov R. Müasir Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişaf modelinin xüsusiyyətləri.Bakı 2012 s 118.

Nəticə və təkliflər

İqtisadi sahədə keçid dövrünü başa vuran Azərbaycan bu gün dünyada özünəməxsus milli inkişaf modeli ilə tanınır. Bu modelin üstün cəhətləri ilə bağlı beynəlxalq maliyyə qurumlarında geniş müzakirələr, təhlillər aparılır. Azərbaycan milli iqtisadi inkişaf modeli üzrə tədqiqatın nəticəsində məlum olmuşdur ki, bu modelin əsasını sosial dövlət prinsipləri təşkil edir. Məhz bu cəhətinə görə belə Azərbaycan milli iqtisadi inkişaf modeli mahiyyətə hal hazırda Şimali Avropa ölkələrində tətbiq olunan sosial demokrat İsveç və ya Skandinav modeliylə uyğunluq təşkil edir. Lakin, Azərbaycan milli iqtisadi inkişaf modelinin bir sıra fərqləndirici xüsusiyyətləri də vardır. Belə ki, iqtisadiyyatın ayrı-ayrı sahələri üzrə proqramların mövcudluğu, hər bir vətəndaşın sosial rifahının təmin edilməsi, modernləşmə və insan kapitalının inkişafının başlıca məqsədlər kimi seçilməsi bu modelin başlıca xüsusiyyətlərindəndir.

Azərbaycanın son illər əldə etdiyi fenomenal iqtisadi uğurlar və neft strategiyasının uğurla reallaşması Azərbaycan milli iqtisadi inkişaf modelinin başlıca uğurları hesab edilməlidir. Azərbaycanın iqtisadi inkişaf dinamikası əvvəlcə resurslara əsaslanırdısa, hazırda iqtisadi şaxələndirmənin nəticəsi olaraq qeyri-neft sektoru üstün artım tempinə malikdir. Bəzən ölkəmiz dünya iqtisadiyyatında yeni təmayülləri hətta Avropa ölkələrini qabaqlamaqla mənimsəyir.

Prezident İlham Əliyev Azərbaycanın müasir dövlətə çevrilməsini və tam müstəqil siyasət yürütməsini milli ideyanın başlıca hədəfi kimi müəyyənləşdirmişdir. İqtisadi məsələlərə xüsusi diqqətin ayrılması da əsaslı yanaşma olaraq dövlət müstəqilliyinin iqtisadi bazisini möhkəmlətmək, cəmiyyətin davamlı inkişafı üçün zəmin hazırlamaq məqsədindən irəli gəlmişdir. Ötən illərdə respublika iqtisadiyyatında islahatlar kursu inamla davam etdirilmiş, xüsusən də, regional inkişafa, qeyri-neft sektorunun yüksəlişinə, infrastrukturun müasirləşdirilməsinə, neft amilindən asılılığın

azaldılmasına, sahibkarlığın inkişafına və güclü insan kapitalının formalaşdırılmasına xidmət edən mühüm addımlar atılmışdır.

Bütün bunlar Prezident İlham Əliyevin sədrliyi ilə Nazirlər Kabinetinin 2014-cü ilin yekunlarına və 2015-ci ildə qarşıda duran vəzifələrə həsr olunan iclasda da vurğulanmışdır :

“Ötən il dünyada və bölgədə bir sıra proseslərin getməsinə baxmayaraq, Azərbaycan özünün iqtisadi inkişaf tempini saxladı, xalqımız 2014-cü il ərzində də təhlükəsiz yaşadı”.

Keçən il ərzində ölkə iqtisadiyyatının uğurla inkişaf etdiyini, ilin sonunda neftin qiymətinin düşməsinə baxmayaraq, iqtisadiyyatımızın 3 faiz, qeyri-neft sektorunun isə 7 faiz artdığını deyən Prezident İlham Əliyev inflyasiyanın 1,4 faiz olduğunu, əhalinin pul gəlirlərinin 4,8 faiz olduğunu qeyd etmişdir. Prezident həmçinin, ölkə iqtisadiyyatına 27 milyard dollar investisiya qoyulduğunu, bunun da 16 milyard dollarının daxili sərmayə olduğunu vurğulamışdır. Manatın məzənnəsi sabitdir, valyuta ehtiyatlarımız isə 50 milyard dolları keçib.

2014-cü ildə 30-dan çox sənaye müəssisələrinin yaradıldığını, xeyli yeni iş yerlərinin açıldığını deyən Prezident İlham Əliyev bir neçə nəhəng layihənin də icra olunduğunu, Azərbaycanın yer səthini müşahidə edən ikinci peykinin orbitə buraxıldığını bildirmişdir. Düşünülmüş iqtisadiyyatın verdiyi imkanlardan yararlanaraq sosial sahənin inkişafına diqqətin artırıldığını bildirən dövlətimizin başçısı 2014-cü ildə 60-dan çox tibb mərkəzinin, 50-dən artıq məktəbin tikilib istifadəyə verildiyini, ölkə əhalisinin 116 min nəfər artdığını, “ASAN xidmət”-in uğurla xidmət göstərdiyini, yarandığı gündən bu quruma 3 milyon 500 min müraciətin daxil olduğunu vurğulamışdır.

Yekun çıxışında “2014-cü ildə müşahidə olunan proseslər göstərir ki, bu il dünya iqtisadiyyatı üçün ağır il olacaq”-deyən İlham Əliyev neftin qiymətinin aşağı düşməsi ilə 2015-ci ili təbii sərvətlərlə zəngin ölkələr üçün sınaq dövrü kimi xarakterizə etmişdir. “Lakin düşünülmüş iqtisadi siyasət, şəxələndirmə prosesi, xalqla iqtidar

arasında birlik bu ilin də xalqımız üçün uğurlu olacağına təminat verir” –deyən Prezident İlham Əliyev 2015-ci ildə qeyri-neft sektorunun inkişafının diqqətdə saxlanılmasının əhəmiyyətinə də toxunmuşdur. Həmçinin İlham Əliyev bildirmişdir ki, sahibkarlara güzəştli kreditlərin verilməsi davam etdirilməli, hər bir dövlət qurumunda idarəetmə prinsipləri təkmilləşdirilməli, israfçılıq hallarına yol verilməməlidir. Ölkə üçün zəruri olan, iqtisadi və sosial əhəmiyyəti ilə seçilən layihələrin davam etdiriləcəyini bildirən dövlətimizin başçısı hər bir rayonda sənaye mərkəzlərinin yaradılması ilə bağlı tapşırıqların icrası, 2015-ci ildə böyük metallurgiya kompleksinin tikintisi, dövlət investisiyalarının dayanıqlı inkişafa yönəldilməsi, ekoloji məsələlərin həlli, nəqliyyat layihələrinin icrasının davam etdirilməsi ilə bağlı fikirlərini də bildirmişdir. Bakı-Tbilisi-Qars dəmiryol xəttinin tikintisinin artıq başa çatdırıldığını, hava nəqliyyatı və gəmiçilik sahəsində də uğurlu layihələr icra olunduğunu deyən Prezident İlham Əliyev ötən il “Cənub” qaz dəhlizinin əsasının qoyulmasını tarixi hadisə adlandırmışdır. Həmçinin, İlham Əliyev qeyd etmişdir ki, XXI əsrin layihəsi olan “Cənub” qaz dəhlizinin icrası ölkəmizin inkişafında mühüm mərhələ olacaq.

Buradan belə nəticəyə gəlmək olar ki, ölkəmizin iqtisadiyyatı keyfiyyətə yeni inkişaf mərhələsinə daxil olmuşdur. Milli iqtisadiyyatımızda rəqabət qabiliyyətliliyinin yüksəlməsi və dünya iqtisadi sistemində səmərəli inteqrasiya olunmaqla uzunmüddətli perspektivə hesablanmış dinamik sosial-iqtisadi inkişafın davamlılığını təmin etmək qarşıya məqsəd qoyulmuşdur.

Bütün bunlarla əlaqədar olaraq aparılan araşdırmalar nəticəsində aşağıdakı təklifləri də qeyd etmək olar :

1. Ölkədə iqtisadi inkişaf modelinin uğurla həyata keçirilməsi, iqtisadi artımın dayanıqlılığının təmin edilməsi üçün insan kapitalının inkişaf etdirilməsi istiqmətində tədbirlər həyata keçirilməlidir;

2. Regional inkişafın dəstəklənməsi və regionların sosial-iqtisadi inkişafı üçün sahibkarlara hər cür güzəştlərin tətbiq edilməsi.

3.İqtisadiyyatın innovasiya yönümlü inkişafının təmin edilməsi,elmtutumlu sahələrin inkişafı üçün o sahələrdə fəaliyyət göstərən müəssisələrə vergi,dotasiya güzəştləri tətbiq edilməlidir.

4.Ölkə iqtisadiyyatının rəqabət qabiliyyətliliyi təmin edilməli və neft sektorunda ixrac olunan məhsullarla yanaşı,qeyri neft sektorunda ixrac olunan məhsulların dünya bazarına maneəsiz çıxarılması və dünya bazarında layiqli yer tutuması üçün həyata keçirilən tədbirlər intensivləşdirilməlidir.

5.Sosial sahədə yoxsulluğun azaldılması istiqamətində həyata keçirilən tədbirlər davam etdirilməli,aztəminatlı ailələrin sosial müdafiəsi təmin olunmalıdır.

6.Təhsil və səhiyyə sahəsində xidmətlər yaxşılaşdırılmalı,müasir dünya standartlarına cavab verən bir şəkildə təşkil olunmalıdır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. “Azərbaycan 2020: Gələcəyə baxış” İnkişaf konsepsiyası ,39 s (Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 29.12.2012 tarixli fərmanı ilə təsdiq edilmişdir).
2. Abbasov Ç. Azərbaycanın dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya yolları . «Elm» nəşriyyatı. Bakı -2005 . 252 s
3. Abduləzimov C . Davamlı iqtisadi inkişaf strategiyasının uğurları . Azərbaycan 2010 № 218 s. 5
4. Allahverdiyev H.B. və b. Milli iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin elementləri Bakı: 2006.834 s
5. Allahverdiyev H. B. və b. İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi Bakı 2002 447 s
6. Atakişiyev M. Azərbaycan 2020 :milli iqtisadi inkişaf və səmərəli yüksəlişin problemləri. Vergi jurnalı №2, səh 135-146.Bakı 2012.
7. Atakişiyev M. Azərbaycan sosial-iqtisadi tərəqqi yolunda . Bakı:2005 262 s.
8. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin sədrliyi ilə Nazirlər kabinetinin 2014-cü ilin sosial-iqtisadi inkişafının yekunlarına və 2015-ci ildə qarşıda duran vəzifələrə həsr olunan iclasın materialları. www.president.az 10.01.2015.
9. Azərbaycan sosial-iqtisadi inkişafının əsas göstəriciləri. www.azstat.org
10. Babayev Ə.P İqtisadi inkişafdən modernləşməyə doğru . “Oğuz eli” Bakı- 2013 200 s.
11. Babayev Ə.P ,Meybullayev M.X və Vəliyev T.S elmi redaktorluğu ilə İqtisadi nəzəriyyə Çarşıoğlu Bakı 2001 691 s
12. Cavadov Ə. Yeni strateji iqtisadi inkişaf modeli .Milli Məclis jurnalı 13.05.2013
13. Dövlət büdcəsinə vergi və sair daxil olmalar haqqında məlumat . www.taxes.gov.az
14. Əlirzayev Ə. Azərbaycanda sahibkarlığın inkişaf problemləri və həlli yolları .Bakı: 2000 116 s.
15. Əliyev H.Ə Azərbaycan nefti dünya siyasətində IV-V kitab,Bakı,1997
16. Əliyev H.Ə Yeni neft strategiyası . Bakı ,1998
17. Əliyev H.Ə. Müstəqilliyimiz əbədidir,Bakı (I-XI hissə),1997-2003
18. Hacıyev Ş. Azərbaycanın iqtisadi inkişafının model identifikasiyası . “Heydər Əliyev və Azərbaycanın müasirləşmə strategiyası”.Bakı: Azər nəşr 2011 .708 s
19. Həsənov R. Müasir Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişaf modelinin xüsusiyyətləri . Vergi jurnalı №2, səh 103-118,Bakı 2012.
20. Həsənov R. Tənəzzüldən stabilliyə,stabillikdən tərəqqiyə doğru təkamülün xüsusiyyətləri və perspektivləri. Bakı : Azər nəşr 2011 .708 s

21. İnvesisiya fəaliyyəti haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunu (15.01.1992).
22. Koşelev S. Milli iqtisadiyyat. Moskva :Eksmo 2008.258 s.
23. Mehdiyev R. Müasir Azərbaycan milli ideyanın təəcəssümü kimi ,Dövlət idarəçiliyi :nəzəriyyə təcrübə ,№2,səh 135-167.Bakı 2011.
24. Mehdiyev R. Modernləşmə xətti yenə gündəlikdədir. Dövlət idarəçiliyi:nəzəriyyə və təcrübə.Jurnal №2(22) .Bakı 2008.
25. Mehdiyev R. Azərbaycan : Qloballaşma dövrünün tələbləri .Bakı: XXI əsr.Yeni Nəşrlər evi ,2005. 464 s.
26. Nuriyev Ə Azərbaycanı iqtisadi inkişaf və modernləşmə siyasətinin konseptual əsasları. Bakı: 2013,Avropa nəşriyyatı 418 s.
27. Regionalrın sosial-iqtisadi inkişafı üzrə Dövlət proqramı (2004-2008,2009-2013).
28. Səmədzadə Ş və.b “ Sahibakarlığın əsasları” .Bakı: Çarşıoğlu 2000,372 s.
29. Səmədzadə Z Çin Qlobal Dünya iqtisadiyyatında .«Elm və Təhsil». Bakı-2009.608 s.
30. Yeni dünyada yeniləşən Azərbaycan iqtisadiyyatı (məqalələr toplusu).Qloballaşan Azərbaycan Sivil İnkişaf mərkəzi Bakı-2006.377 s